

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNDE KADIN TEMSİLİYETİ

Reyhan YALÇINDAĞ BAYDEMİR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM

DIYARBAKIR

2009

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNDE KADIN TEMSİLİYETİ

Reyhan YALÇINDAĞ BAYDEMİR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM

DIYARBAKIR

2009

ÖZET

1370'lerin sonunda İngiltere'de bir köylü isyanı çıkıyor ve bu isyanın liderlerinden John Ball şöyle bir cümle sarfediyor (ki bu cümle halen Londra'da bir kilisenin duvarında asılıdır): *“DOSTLUK, ARKADAŞLIK YAŞAMDIR. DOSTLUĞUN VE ARKADAŞLIĞIN OLMADIĞI YER İSE ÖLÜMDÜR. CEHENNEMDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK YOKTUR; ORADA İNSANLAR TEK TEK VAROLURLAR...”* İşte bu, sivil toplumun bilinen ilk tarifidir. Sivil toplum, insanların gönüllü olarak bir araya gelmesi, dostluk ve arkadaşlık ilişkileri içinde ortaklaşa bir şeyler yapmasıdır. İnsanların tek tek yapamadıklarını bir araya gelerek yapması demektir. 1370'lerden sonra günümüze kadar ise sivil toplum farklı dönemlerde farklı şekillerde düşünülüyor. Devletin pozitif olarak dönüştürülmesi ve demokratikleştirilmesi şeklinde karşımıza çıkıyor.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne, anti-demokratik, erkek egemen, cinsiyetçi ve militarist devlet anlayışı nedeniyle birçok DKÖ kapatılmış, rejim aleyhtarı gibi gösterilmiştir. Bu nedenle Türkiye'de örgütlenme olgusu yıllarca korkulan bir kavram olmuştur. Örneğin askeri darbeler sonrasında çevreci örgütler, hemşehri dernekleri, vs gibi örgütler dahi kapatılmış ve üyeleri tutuklanmıştır. O yüzden son yıllarda DKÖ'ler STK adını aldılar. Ancak asıl önemli olan, bu organizasyonların devletlerden tam bağımsız olmaları meselesidir. Siyasetlerden, hükümetlerden ve devletlerden bağımsız olma durumu bu alanı, üçüncü alan olarak tanımlamaya götürür.

İnsanlık ailesi, neredeyse beş bin yıldan bu yana kadın-erkek eşitsizliğine, kadınların yok sayılmasına, kadına yönelik her türlü şiddetin meşru görülmesine, kadın emeğinin değersiz görülmesine, kadınların her alanda erkeklere oranla daha ciddi hak ihlallerine maruz kaldığına tanıklık etmektedir. Dünyanın en çağdaş, en modern yöntemleriyle yönetilen ülkelerinde dahi kadının farklı biçimlerde ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir. Kadının statüsü, kadına yönelik şiddetle mücadele, kadın-erkek eşitliğinin geldiği aşama konularında son yıllarda Türkiye'de daha ciddi bir tartışma yürümektedir. Özellikle de kadınların buldukları sivil toplum örgütlerinde daha ciddi bir pozisyon üstlenmeleri, kadın çalışmalarına daha ağırlık vermeleri, muhalif kesimlerin örgütlendikleri alanlarda kadın temsiliyetine daha fazla önem vermeleri,

siyasette kadın kotası uygulayan bazı siyasi partilerin varlığı, bu sorunsalın daha fazla tartışılmasına yol açtığı gibi, artık bazı gerçekler de gizlenemez boyuta ulaşmıştır.

Kadının temsiliyeti meselesinde, son yıllarda siyasette yer alan kadınların durumu daha çok ele alınmıştır. Oysa ki bir toplumda farklı alanlarda örgütlenmiş (meslek odaları, gönüllü gruplar, sendikalar, kadın örgütleri, vakıflar, dernekler, kooperatifler, vs) Sivil Toplum Örgütleri, toplumun nabzını en fazla tutan örgütlü alanlardır. Dolayısıyla da Dünya ülkeleri arasında 130 ülke arasında kadının iş hayatına katılma oranında sondan 5. sırada olan ve yine kadın-erkek eşitliği alanında 128 ülke arasında 121. sırada olan Türkiye bakımından da bu konunun irdelenmesi gerektiği düşünülerek bu konu, tez konusu olarak seçilmiştir.

Ayrıca STK'larda karar alma mekanizmalarına kadınların katılımını engelleyen birçok faktörün olduğu bilinmektedir. Bunlar;

- kadınların aday olmalarını etkileyen faktörler (aile ve çevresinden yeterince destek alamama, aktiviteler ve çalışma alanlarında yalnız bırakılma, vs)
- kadına karşı önyargılar, aile ve iş arasında seçim yapmak zorunda bırakılma, vs
- erkek egemen yapıdan dolayı kadınların seçildikten sonra da yaşadıkları sorunlardır.

Bütün bu faktörler, kadının “sivil” alanda temsiliyeti için neleri aşması gerektiğini özetlemektedir. Dolayısıyla da bu çalışmada, hem sivil toplum örgütleri konusu ve hem de kadının STÖ'lerde temsil durumu ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler : Sivil Toplum, STÖ, Kadın, İnsan Hakları

ABSTRACT

A villager rebellion occurred in England at the end of 1370s and the leader of this rebellion said: *“FRIENDSHIP, AMITY, FELLOWSHIP MEANS THE LIFE. THE PLACE THAT THERE IS NO FRIENDSHIP, AMITY, FELLOWSHIP IS THE DEATH. THERE IS NO FELLOWSHIP OR FRIENDSHIP IN THE HELL. IN THE HELL THE HUMAN IS ALONE....”* (this definition is still written on a wall in a church in London). This definition is the first known definition of civil society. The civil society means, the common work of the people, to do something together in relationship of the friends and to be volunteer. After 1370s, the civil society definition changed. Later on, civil society means to change positively and democratize the State.

Since the foundation of the Republic, because of the anti-democratic, militar, male-dominated, unequal gender-based State, many NGOs have been closed down and have been shown as “opposite of the State”. So in Turkey the “organisation” issue is being afraid since many years. For example, after military coups, even the environmentalist organisations, citizen organisations, etc. were closed down and their members were detained. So recently the democratic society organisations took the name of “Civil Society Institution”. Today the important issue for being an NGO is the independency from the States and the Governments. As they are independent from the politics, States and the Governments, this area is defined as “third area”.

Almost five thousand years, Human family witness gender inequality, that the women are ignored, women are subjected to all kinds of violence, women's labor is seemed as worthless, women are victims of serious human rights violations. Even in the countries that are governed by most modern methods, different forms of discrimination are applied against women. In Turkey in recent years because of gender inequality, status of women, fight against violence towards women, are now on a stage to achieve a more serious discussion. In particular, the existence of women civil society organizations took a more active position, women's studies give more weight, some of the political parties accepted quotas in favor of women and thus the women issue is being started to discuss more and hereafter some realities aren't hiding.

In recent years, particularly women representation in politics has been taken up. Since in a society which organized in different areas (professional chambers, voluntary groups, trade unions, women organizations, foundations, associations, cooperatives, etc.) Non-Governmental Organizations, there is a need to focus on civil society and the representation of women at NGOs. Therefore, as the participation of women in Turkey in working life is the 125th among 130 countries and as in the field of gender equality the women are the 121st among 128 countries, these issues have to be analyzed in details in this thesis.

There are many reasons those effect negatively the participation of women at the NGOs. Such as:

- the reasons those prevent their candidacy (not take sufficient solidarity from their relatives and environment, aloneness in activities and work areas, etc.)
- prejudice on women, not have enough evcouragement from the family or work side,etc.
- the problems occur against women after the election on board,etc...

So these are summarising many problems for women who want to participate at NGOs. Therefore, this thesis uphold the issue of civil society institutions and the status of women in the civil organisations.

Keywords: Civil Society, NGO, Woman, Human Rights

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : .....

Üye : .....

Üye : .....

Üye : .....

Üye : .....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen Öğretim Üyelerine ait olduğunu onaylarım

.../.../2009

.....
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Özet	I
Abstract	III
Kısaltmalar.....	VIII
Giriş	1

I. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM

1. Genel Olarak.....	4
2. Sivil Toplumun Kavramsal Kökeni	5
3. Düşünürlerde Sivil Toplum	6
4. Modern Dönemden Günümüze Sivil Toplum	15
5. Sivil Toplum Düşüncesi: Kavramsal Bir Tartışma	19
6. Sivil Toplumun Özellikleri ve Kaynakları	28
7.Sivil Toplumunu Besleyen Kavramlar.....	38
a) Modern Burjuva Toplumunu Olarak Sivil Toplum.....	39
b) Demokrasi Bağlamında Sivil Toplum	40
c) Katılımcı Demokrasi Olarak Sivil Toplum	41
8. Sivil Toplum ve Demokrasi	44
9. Sivil Toplumun Göstergesi: Sivil Toplum Kuruluşları	49
10. Siyasal Katılım ve Siyasal Katılımın Bir Yolu STK'lar	52
11. STK'ların Demokratikleşme Sürecine Etkileri	54
12. Türkiye'de Sivil Toplum ve Gelişimi	56
13. Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları	63
14. Sivil Toplum ve İnsan Hakları	64
15. Klasik Sivil Toplum ve Kadın	67

II. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI

1. Genel Olarak	70
-----------------------	----

2. İnsan Hakları Kavramı	71
3. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi	75
4. İnsan Hakları Kategorileri	80
a) Birinci Kuşak İnsan Hakları	81
b) İkinci Kuşak İnsan Hakları	82
c) Üçüncü Kuşak İnsan Hakları	84
5. Günümüzde İnsan Hakları Algılaması	86
6. İnsan Hakları Örgütleri ve Toplumsal Etkisi	90
7. İnsan Hakları ve Kadın	91
8. Neden Kadının İnsan Hakları?.....	92
9. Kadınlar ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	93
10. Kadınlar, İnsan Hakları ve Demokratikleşme	94
11. İnsan Hakları Düşüncesi: Güncel Bir Tartışma	95
a) İnsan Hakları Düşüncesinin Ortaya Çıkışı	95
b) Yeni Çağ'da İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi	95
c) 20. Yüzyılda İnsan Hakları Düşüncesindeki Gelişmeler	96
d) İnsan Hakları Düşüncesinin Yükselişi	97
12. İnsan Haklarına Saygıyı Uluslararası Denetime Almak İçin Yapılan Bölgesel Çalışmalar..	98

III. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNDE KADIN TEMSİLİYETİ

1. Genel Olarak	100
2. Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi	100
3. Dünyada ve Türkiye'de Kadının Haklar Süreci	103
4. Kadınların Toplumsal Mücadelesi ve Tarihe Mal Olmuş Kadın Eylemleri	105
5. Sivil Toplum Hareketi Olarak Feminizm.....	111
6. Sivil Toplum Örgütleri ve Kadın Temsiliyeti	114
7. Kadın Örgütleri	115
8. Karma Örgütler	119
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	122
Bibliyografya.....	124

KISALTMALAR

- AB - Avrupa Birliği
- ABD - Amerika Birleşik Devletleri
- AGİK - Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
- AGİT - Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- BM - Birleşmiş Milletler
- CEDAW - Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
- CHP - Cumhuriyet Halk Partisi
- ÇYDD - Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
- DİKASUM - Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Sorunlarını Uygulama Merkezi
- DİSK - Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- DKÖ – Demokratik Kitle Örgütü
- EL-DER - El Emeğini Değerlendirme Derneği
- EPİDEM – Diyarbakır Yenişehir Belediyesi Kadın Eğitim ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi
- ICPD - Kadınlara Yönelik Şiddete Karşı Bildirge
- İHD - İnsan Hakları Derneği
- İHEB - İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
- İKD - İlerici Kadınlar Derneği
- KA-DER – Kadın Adayları Destekleme Derneği
- KAGİDER - Kadın Girişimcileri Derneği
- KAMER - Kadın Merkezi
- KESK - Kamu Emekçileri Sendikaları Federasyonu
- NGO - Non-Governmental Organization- Hükümet Dışı Kuruluşlar
- SODEV - Sosyal Demokrasi Vakfı
- STGM – Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
- STK - Sivil Toplum Kuruluşları
- STÖ - Sivil Toplum Örgütleri
- TBMM - Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TEMA -Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
- TESEV - Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Etüdlr Vakfı

- TİHV - Türkiye İnsan Hakları Vakfı
- TMMOB - Türkiye Mimar ve Mühendisler Odası
- TÜSİAD - Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği

Giriş

Toplumsal sorunları çözmeyi öngören devlet merkezli düşünce sisteminin aşıldığı günümüz dünyasında, karşılaşılan sorunların aşılmasında yeni çözüm araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu toplumsal sorunların çözüm araçlarından biri olarak, sivil toplum örgütleri öne çıkmaktadır. Dünya ölçeğinde olduğu gibi ülkemizde ve bölgemizde de sivil toplum örgütleri 1990 sonrası önemini artırmaya başlamıştır.

İdeolojik, felsefi, siyasi, ekonomik, kültürel, sanatsal, etnik, dini, cinsi, çevresel, mesleki, vb. farklılıkların zenginlik olarak kabul edildiği günümüz dünyasında, bu farklılıkların toplumsal alanda, devletten bağımsız olarak, üyelerinin gönüllü birlikteliğine dayanarak kendisini var etmesi anlayışına dayanan sivil toplum paradigması, her geçen gün daha fazla gelişmekte ve toplum tarafından kabul görmektedir. Benzeşmenin dayatıldığı yerde farklılıkları, farklılıkların dayatıldığı yerde birliktelikleri savunmak, sivil toplumun esas alması gereken bir bakış açısı olmalıdır. Sivil toplumun gelişmesi, devletin ve siyasetin demokratikleşmesini sağlayacaktır. Sivil toplum anlayışının gelişmesi için, devlet ve devlet kaynaklı kurumların da toplumsal farklılıkların kendisini ifade edebildiği ve örgütlülüğe kavuşturabildiği bir yapıya kavuşması gerekmektedir. Dolayısıyla demokratik bir sistemin gelişmesi, sivil toplumun gelişmesine bağlı olduğu kadar, devletin ve siyasetin de demokratikleşmesini gerektirmektedir. Devlet doğası gereği, merkezi, bürokratik, otoriter bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda demokratikleşme sürecinin asıl belirleyici unsurları sivil toplum örgütleridir. Bunlar bir yana, Türkiye’de genel anlamda kadının birçok alanda temsil sorunu yaşadığı bilinmektedir. Bu çalışmada, hem sivil toplumun ve STÖ’lerinin durumu ve hem de temsil sorunu yaşayan bir cins olarak kadınların STÖ’lerdeki temsil meselesi ele alınmaktadır. Kadınların temsil meselesinde aşılması gereken mesafenin ne kadar güç olduğu, son günlerde birçok basın-yayın organında verilen bilgilerle bir kez daha açığa çıkmıştır. Örneğin;

“Türkiye’de kadın ev hapsinde: Kadının iş hayatına katılma oranında Türkiye 130 ülke arasında sondan 5. sırada”¹

---

¹ 28.05.2009 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

*“Töre Cinayetleri Raporu”na göre, 2000-2005 yılları arasında töre ve namus gerekçesiyle 1091 cinayet işlendi”.*²

*“Kadın-Erkek Eşitliği Geriliyor: İran, Mısır ve Moritanya, kadın ve erkeklerin, ülke kaynaklarından eşit yararlanma, eğitim, sağlık hakkı, politikada temsil, ekonomik güce sahip olma gibi ölçütlere göre yapılan sıralamada Türkiye’yi bu yıl geçti. Türkiye, 128 ülke arasında geçen yıl bulunduğu 105’inci sıradan, 121’inci sıraya düştü”.*³

Bu tespitler, kadın-erkek eşitliği, kadına yönelik şiddetin boyutu, kadının yaşamın birçok alanındaki temsil durumunu ortaya koyan kısacık özetlerdir. Gerçekten de Avrupa Birliğine aday olma aşamasına gelmiş bir ülke bakımından tablonun hiç de içaçıcı olmadığını söylemek mümkün. Kadının birçok sorun yaşadığı, temsil imkanının tanınmadığı, kadına yönelik şiddetle mücadelede ciddi idari ve yargısal sorunların ve mentalite sorunlarının olduğu, kadına yönelik ciddi ayrımcılık uygulamalarının yaşandığı bir coğrafyada kadının sesini en yüksek duyurabildiği alanlardan biri de Sivil Toplum Örgütleridir. Yönetici ve üyelerinin sadece kadınlardan oluştuğu “Kadın STÖ’leri”, belki de kadının statüsünü ve kadına yönelik ayrımcılık uygulamalarını en fazla deşifre eden çalışmalar yürütürken ve kadının yaşadığı sorunlarla ilgili kapsamlı faaliyetler sürdürürken, karma örgütler olarak tanımlanan ve hem kadınların hem erkeklerin “birlikte” oluşturdukları STÖ’lerde durum nedir? Kadın kendisini buralarda ne kadar ifade ediyor? Bir yandan STÖ’nün ilgili olduğu alanda haklar için mücadele ederken, öte yandan kendisi ne kadar ihlale uğruyor veya ne türden sorunlarla karşılaşılıyor?

Gerçekten de cinsiyet eşitliği meselesi, sadece kadınların sorunu değildir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlik, yalnızca kadınların ve kadın örgütlerinin değil; bütün bir toplumun sorunudur. Elinizdeki bu tez konusu, aynı zamanda, hiçbir toplumsal sorun, cinsiyeti hesaba katmadan doğru biçimde tanımlanamadığı için ele alınmıştır.

Benzer bir biçimde, Türkiye’de kadının temsil meselesinin en sıkıntılı olduğu alanlardan birinin siyaset olduğu bilinmektedir. (TBMM’de kadın milletvekili oranı %9.

² Meclis Araştırma Komisyonu’nun hazırladığı 2005 tarihli Töre Cinayetleri Raporu

³ Dünya Ekonomik Forumu’nun 2007 yılına ait Cinsiyet Eşitsizliği Raporu

Yerel yönetimlerde ise kadınların oranı % 1 civarındadır). Kadına kota uygulanması en çok son yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Ancak toplumun nabzını tutan ve “vicdani” olarak tanımlanan, topluma ayna tutan, toplumun demokratik ve sivil düzlemde kendisini ifade etmesi anlamına gelen STÖ’lerdeki temsil meselesi ise daha az tartışılmakta hatta kimi durumlarda hiç değinilmemektedir.

Türkiye’de daha çok 1980’lerden sonra duymaya başladığımız sivil toplum kavramı, yeni olmamakla birlikte son yıllarda daha fazla bir anlam ve önem kazanmaya başlamıştır. Bu alanın canlanması ve bu alana yeni ve daha fazla bir anlam yüklenmesinin nedeni, tüm dünyada geleneksel politikanın ve politik kurumların zaman içinde güven ve itibar kaybetmesi olmuştur. Türkiye’nin askeri darbeler tarihi olarak özetlenebilecek yakın geçmişinde ise, özellikle de 12 Eylül sonrasında siyaset yapmak neredeyse imkansız hale geldi. Dolayısıyla da STÖ’leri, bu alanda çalışma yürütülebilmesi, daha çok son yıllarda karşımıza çıkan bir durumdur.

Sendikal haklar, emek alanı, meslek örgütleri, çevre örgütleri, insan hakları örgütleri, vakıflar, vb. listeyi uzatmak mümkün. Sivil alanda çalışmanın gitgide daha da yaygınlaştığı bir dönemde “Kadının Adı Ne Kadar Var?” sorusunun yanıtlanmasına katkı sağlamak düşüncesiyle bu tez konusu ele alındı.

I. BÖLÜM SİVİL TOPLUM

1. Genel Olarak

Sivil toplum, insanlık medeniyetinin ulaştığı doruk noktasının önemli bir göstergesidir. Sivil toplum tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal konularda söz sahibi olmuştur. Ancak bu toplumun sivilliğinin artması yani toplumda sivil düşüncenin daha çok yer bulması özellikle de II. Dünya Savaşından sonra çoğunlukçu bir yönetim modelini benimseyen, toplumun farklı kesimlerinin taleplerine saygı gösteren, toplumun azınlıkta kalan düşüncelerinin dile getirilmesi ve hoşgörü ile karşılanmasını sağlayan demokratik sistemleri benimseyen devlet sayısında artış olmuştur. Bir başka anlamda demokrasisini geliştiren devlet sayısında artış sağlanmıştır. Sivil toplumun yakın geçmişimizde önemi artmakla birlikte, demokratik rejimlerle yönetilen ülkelerin “sivil toplumu” tam olarak gerçekleştirdikleri söylenemez. Sivil toplum, dinamik bir gelişme göstermektedir.

Sivil toplumun demokratik rejimler ile yönetilen toplumların gelişmesinde büyük pay sahibi olmasındaki etken, özellikle de aydınlanma ve sonraki dönemlerde toplumun düşünsel gücünü arttıran filozoflardır. Filozoflar bir anlamda toplumun gelişim seviyesinin nabzını tutmuş diğer anlamda ise gelişmiş toplumun özelliklerine yönelik detaylı önermelerde bulunarak toplumların önünü açmıştır.

Demokratik katılım yollarını açan otoritelerde, sivil toplumun gelişme ve söz sahibi olma potansiyeli artmaktadır. Sivil toplum, demokrasinin işleyebilmesinin temel kriterlerindedir. Sivil toplum olmadan bir toplumun siyasal veya toplumsal katılımını sağladığını söyleyemeyiz. Bir toplumun demokrasisinin gelişim düzeyine yönelik bilgi sahibi olunmak isteniyorsa, o toplumda sivil toplumun ne kadar geliştiğine bakmak gerekir.

Sivil toplum, gerçekleşmesi istenen toplumsal taleplerin otorite karşısında dile getirilmesi için bir tutum sergilemektedir. Sivil toplum, bu tutumlarını kamu yerine değil de yerel, ulusal veya uluslararası talepleri savunma amacıyla sivil toplum

örgütlerine yetkiyi devretmiştir ve bu örgütleri desteklemektedir. Sivil toplum, bu örgütler aracılığıyla kamusal alanda baskı unsuru yaratarak taleplerinin otorite tarafından kabul edilmesini sağlamakta; aynı zamanda otoritenin karşısında toplum tarafında bulunan bir denge olarak da yerini alması nedeniyle otoriteyi sivilin lehine sınırlamaktadır.

2. Sivil Toplumun Kavramsal Kökeni

Sivil toplumun, tarihin ilk dönemlerinden beri otorite karşısında ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak dayanışma içinde olması gerektiğine inanılan tüm oluşumların ruhunda olduğunu belirtebiliriz. Sivil toplum, kavramsal olarak otorite ile toplum arasında dengeyi sağlayan bir mekanizmadır. Toplumun kulluktan çıkıp sivil özellikleri barındırmaya başladığı ilk gelişmelerde bulabiliriz.

Londra'nın Blackheat semtinde olan Ascension Klisesi'nin duvarında bulunan metal plaketin üzerinde, 1370'lerin sonunda yaşanan köylü ayaklanmasının lideri John Ball'un ayaklanma sonunda 1381 yılında söylediği şu sözler yazar: *“Dostluk arkadaşlık yaşamdır, dostluğun olmadığı yerse ölümdür ve orada cehennemde dostluk, arkadaşlık değil, insanların tek tek kendileri vardır”*.⁴ John Ball bu anlamda kullanmasa bile, bu sözlerin, bugün gönüllü ve dayanışmaya dayanan sivil toplum düşüncesinin ilk tanımlarından biri olduğu söylenebilir.⁵

Fransızca-Latince kökenli olan “civil” kelimesinin anlamı “görgü kurallarını iyi bilen” demek olmakla birlikte medeni, nazik ve kibar anlamlarını da çağrıştırmaktadır ve Türkçede “sivil” şeklinde telaffuz edilmektedir. Sivil kelimesi terim olarak kullanıldığında, ”şehir adabı” “medenilik-bedevi (köylü) olmamak”, halk arasında ise “askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, üniforma giymemiş” gibi farklı anlamlara gelebilmektedir.⁶ “Civilis” fikrinden geçerek klasik felsefeye ve hepsinden önce de polis anlamında kullanıldığı Aristoteles'e kadar geriye götürülebilen bir kavramdır ve eski Avrupa geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.⁷

⁴ Bu alıntı M. Edwards, *Civil Society* kitabının başında bulunmaktadır.

⁵ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 5. www.stgm.com.tr

⁶ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma Ve Sivil Toplum* a. 272.

⁷ Keane, John, *Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850*, Çev. Köker Levent, Sivil Toplum ve Devlet. Der. Keane John. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 47.

Ancak “sivil” kelimesinin “toplum” kelimesi ile birleşerek “sivil toplum” şeklinde kavrama dönüşmesi, bazı toplumsal ve siyasal hareketlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 17. ve 18. yüzyıllardan sonra sivil toplum kelimesi ”doğa durumu”ndan “uygarlık durumu”na geçme anlamında kullanıldığı gibi, bir şehirli gereksinimi olarak hürriyet, hak ve yükümlülükleri ifade eden bir kavram olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bugün artık “sivil toplum” kavramı “askeri yönetimden arınmış toplum” anlamında kullanılmadığı gibi “asker olmayan toplum” ya da “askerliğe karşı toplum” anlamlarına da gelmemektedir.⁸

Kavramın ilk klasik versiyonunu tanımlayan Aristoteles, sivil toplumu, yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit kabul edilen yurttaşların bir siyasal toplumu olarak adlandırmıştır.⁹ Aristoteles’in kullandığı, Latince’ye "societas civilis" olarak çevrilen, "politike koinonia" ibaresinin sivil toplum kavramının ilk versiyonu olduğu da kabul edilmektedir. "Politike koinonia", hukuki olarak belirlenmiş bir yönetim sistemi içinde, eşit ve özgür vatandaşların, kamusal, etik-siyasi bir topluluğu olarak tanımlanmıştır. Aristoteles’in kavramı devlet ve toplum arasındaki farkı ortaya koymaya izin vermemektedir.¹⁰ Sivil toplum terimi, ilk kez, siyasal topluma; yani “polis”e atıfta bulunan Greko-Romen (Eski Yunan ve Roma) dönemi boyunca kullanılmıştır. Bu anlamda sivil toplum, barbar toplumdan farklılaşmanın bir ifadesi olmuştur.¹¹

3. Düşünürlerde Sivil Toplum

Sivil toplum kavramının batılı serüveninin izi sürüldüğünde her ne kadar Aristoteles’e kadar gerilere götürülebilse de on yedi ve on sekizinci yüzyıldan itibaren “toplumsal sözleşme” kavramı etrafında teorilerini geliştiren Hobbes, Locke ve Rousseau ile çatışmacı teorinin belli başlı temsilcileri olan Hegel, Marx ve Gramsci’nin görüşlerinin sivil toplum kavramının bugüne taşınmasında önemli katkıları olmuştur.¹²

⁸ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum*, s. 272. iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

⁹ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet- Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 30.

¹⁰ L.Cohen Jean & Arato Andrew, *Civil Society and Political Theory*, MITT, USA. 1992, s.84.

¹¹ Yıldırım, Murat, *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2003 Cilt : 27 No: 2 226 - 242S. 227

¹² Ebenstein, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, 2001. s. 225.

Sivil toplum kavramına özellikle de modern dönemin birçok düşünürü önemli katkılar sunmuştur.

Sözleşmeci düşünürlerden Hobbes, sivil toplum ile siyasal toplumu aynı anlamda kullanırken, Locke, devleti Hobbes’da olduğu gibi mutlak egemen bir güç olarak görmez. Devleti, toplumun amaçlarını gerçekleştirmek için oluşturulmuş bir araç olarak görür.¹³ Rousseau ise toplumsal sözleşme yapıldıktan sonra bireysel iradenin genel irade içinde kaybolacağını ve genel iradenin ortaya çıkması ile siyasal toplum (devlet) ve sivil toplumun birlikte doğacağını iddia eder. Çatışmacı teorinin önemli düşünürlerinden Hegel, devleti aşkın bir örgütlenme olarak görür ve devleti kutsallaştırmakla birlikte, sivil toplumun devlet dışı bir alan olmasına vurgu yapan ilk düşünür olma özelliğine de sahiptir. Marx ise sivil toplumu devletten bağımsız olarak düşünmekte ancak devleti topluma bağımlı görmekte ve sivil toplumun da burjuva toplumu olduğunu iddia ederek “*zamanla burjuva sınıfı ortadan kalkacağı için devlet de ortadan kalkacaktır*”, demektedir. Gramsci’nin görüşlerine gelince; Gramsci, Hegel ile Marx’ın ortasında bir yerde durarak sivil toplum ile devleti (siyasal toplumu) barıştırmayı amaç edinen bir yaklaşım sergilemektedir. Gramsci, sivil toplum ile siyasal toplumun birbirine karıştırılmasının devleti putlaştıracağını iddia ederek devleti bir zorba gibi görmemek gerektiğini, devletin bir ikna edici yönünün de olduğunu kabul etmektedir. Sivil toplumu sadece ekonomik ilişkiler ağı olarak görmeyen Gramsci, sivil toplumun, devletin ideolojik ve kültürel hegemonya alanında olduğunu ve sivil toplumu bu alana denk düşerek devletin bir parçası olarak görmek gerektiğini ve devletin ikna edici rolü ile de siyasal toplumun zamanla sivil toplum içinde eriyerek devletin de ortadan kalkacağını ve demokratik sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmektedir.¹⁴

Sivil toplum ile ilgili görüşlerini belirten düşünürlerin tümü de devletin görevlerini ve gördüğü işlevi sorgulayan bir yöntem izlemiştir. Dolayısıyla düşünürler sivil toplumun doğrudan veya dolaylı olarak devleti etkilediğini belirtmektedir. Hatta Gramsci, sivil toplumu, devletin egemenliği içinde görmekte ve sivil toplumun gelişmesi sonucunda devletin işlevinin azalacağını öne sürmektedir. Gramsci, bu bakış

¹³ Age., s. 225.

¹⁴ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum* s. 273-4. iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

açısıyla toplumun sivilliliğinin gelişmesi ve ilerlemesinde sivil topluma önemli bir rol atfetmektedir.

Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptıkları “sosyal sözleşme” kuramları da bu gelişmenin ilk teorik çatısını oluşturmuştur. Sosyal sözleşme kuramlarının geliştirilmesi ile birlikte artık sivil toplum kavramı da belirginleşmeye başlamıştır. Bu kuramlar, modern anlamda sivil toplumun veya siyasal toplumun ortaya çıkışını “doğal hal” gibi fiktif (varsayımsal) bir kavrama başvurarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu durum Locke, Rousseau gibi düşünürlerde “barış dolu bir ortam” olarak tasarlanırken, Hobbes’ta ise “homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) sözleriyle ifade edilen “bir savaş dönemi” olarak kurgulanmıştır.¹⁵

Sosyal sözleşmeciler filozoflar tarafından doğa halinden çıkıp, bir siyasi otorite etrafında bir araya gelmek biçiminde tasvir edilen kavram, bu haliyle devletle özdeş kılınmıştı. Zamanla bu özdeşlik, yerini, devlet-sivil toplum düalizmine bıraktı. Bu düalizm en net ifadesini Hegel’in fikirlerinde buldu. Hegel teorisinde, sivil toplumu, "özel" menfaatlerle "evrensel" menfaatlerin denkleştirilmesi çabasının bir unsuru olarak ele almaktaydı. Bu haliyle sivil toplum, aile ile devlet arasında yer alan bir sosyal alandı; özel kişilerden, gruplardan, faaliyetleri hukuk tarafından düzenlenen, bu nitelikleriyle de devlete doğrudan bağlı olmayan kurumlardan oluşan bir yapıydı. Marx'a göre ise, sivil toplum, "siyasi alan" dışında kalan bir sosyal alanı ifade ediyordu. Marx'ın sivil toplumla ilgili fikirleri onun ekonomi merkezli bakış açısının ürünleriydi. Marx, sivil toplum alanını ekonomik ilişkilerden ibaret görüyordu. Tocqueville, siyasaliliğin devletin tekelinde olmadığını belirterek, Amerika örneğinde somutlaşan, siyasi toplumu şekillendiren bir sivil toplum tasviri yaptı. Gramsci ise, sivil toplumun, ekonomik ilişkilerden ibaret bir alan olmadığını vurgulayarak, sivil toplum alanındaki meselelerin aslında siyasi olduğu saptamasını yaptı ve bunu "devlet= siyasi toplum+ sivil toplum" denkliğiyle formüleştirdi.¹⁶ Gramsci bu tanımlamayla sivil toplumu devleti oluşturan önemli unsurlardan saymaktadır. Marx ise sivil toplumu sadece ekonomik ilişkiler bazında görerek sivil toplumun toplumsal alana etkisini gözardı etmiştir.

¹⁵ Yıldırım, Murat, *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2003 Cilt : 27 No: 2, s. 229.

¹⁶ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 8-9. www.altkitap.com.

Sivil toplum-devlet özdeşliğinin en tipik örneklerinden biri Thomas Hobbes'un fikirlerinde ifadesini bulur. Hobbes'un sivil toplumu (=siyasal toplum) doğa durumunun tam karşısına yerleştiren anlayışından bir adım daha ilerlediğimizde, kavramın konumunun artık doğa halinin "tam" karşıtı olmadığını, onun dönüşüm geçirmiş ve insanlık için daha elverişli kılınmış bir devamı konumuna geldiğini fark ederiz. Bu, kavramın evriminin de başlangıç noktasıdır: Sivil toplum, doğa halinin karşıtı olma niteliğini yitirmekle kalmamakta, siyasi toplumla özdeşliğinden de sıyrılmaktadır.¹⁷

Klasik liberal anlayışın önemli temsilcilerinden biri olan John Locke, teorisinde "siyasi toplum" (devlet) ile "sivil toplum" ibarelerini birbirlerinin yerine kullanılabilen anlamdaş kavramlar olarak görse de, aslında teorisinin tümü gözönüne alındığında, sivil toplum-devlet özdeşliğinin netliğini kaybetmeye başladığının delililerini ortaya koymaktadır. Her şeyden önce Locke da, tıpkı Hobbes gibi, "sivil" ya da "siyasi" toplum derken, "doğa hali"nden çıkıp, sosyal sözleşme aracılığıyla ulaşılan bir toplumsal aşamaya işaret etmektedir.¹⁸

Sivil toplum kavramının kuşkusuz grupları aşan bir boyutu da vardır. O, bir toplumu anlatmaktadır. Sivil toplum grupları ise bu toplumun birer sacayağını ifade etmektedir. Sivil toplum kavramını Locke, on yedinci yüzyılda, tabii toplumun karşıtı olan toplum olarak ifade etmekteydi. Aile merkezli aşiret düzeni içinde yaşayan insanların bir araya gelerek, kendi aralarında anlaşarak oluşturdukları toplumun adı sivil toplumdu. Medeni hukukun gölgesi altında teşekkül eden bu yapının sosyal ve siyasal ayakları vardı ve Locke'a göre bunları birbirinden ayırmak imkansızdı. Medeni bir toplum olarak sivil toplumun ikisinin bileşiminden oluşan genişçe bir anlamı vardı. Sanayi toplumunun yükseldiği, feodalizmin çözüldüğü, yeni bir siyasi beraberliğin teşekkül ettiği bu dönemde, sivil toplum kısaca yeni oluşan medeni topluma işaret etmekteydi.¹⁹ Locke'a göre sivil toplum, aralarındaki ihtilaflarla ilgili olarak başvurabilecekleri, bunları çözüme kavuşturacak ortak bir yasama ve yargı mercine sahip insanların biraraya gelmesiyle varlık kazanmıştır. Siyasi erk (ya da devlet), bu

¹⁷ Age, s. 13.

¹⁸ Keane, John, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çeviren: N. Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.68.

¹⁹ Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine* Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 3.

toplumsal yapı içinde, insanların "yalnızca kendi menfaatlerini temin etmek, korumak ve ilerletmek" işlevini yerine getiren bir araçtır.²⁰

Adam Ferguson ise "sivil toplum" terimini, bir yandan (teknik ya da dar anlamda) "doğa hali"ne zıt, düzenli yönetim ve siyasi tabiiyeti olan bir toplum durumuna ya da kısaca "devlet"e işaret etmek için kullanırken, diğer yandan (geniş anlamda) "medenileşmeyi" kast ederek kullanmıştır; yani, ilkel ya da vahşi toplumun karşıtı olarak "rafine", "medeni" bir toplum halinden söz etmektedir.²¹

18. yüzyılın ortalarına kadar siyasal toplum kavramıyla özdeş anlamda kullanılan sivil toplum kavramı, sözleşmecî teorisyenler (T. Hobbes, J. Locke ve J. J. Rousseau) elinde devletin meşruluğunun temelini açıklamak yeni bir anlam kazandı. Özel alan karşıtılığı ile kullanılan sivil toplum kavramı bireyler arasındaki sözleşmenin alanını oluşturmaktadır. Kamusal alanla aynı anlamda kullanılan sivil toplum, erkek alanı olarak hakların, eşitliğin, başarının ve mülkiyet ilişkilerinin de gerçekleştiği alan olarak kabul edildi. Buna karşın sivil topluma açılmayan ve kadınla bütünleşen özel alan, kan bağları ve doğal yakınlıklarla sınırlı bir alan olarak kabul edildi. Sivil toplumda, erkek ailenin reisi, sahibi ve efendisi olurken kadın da onun emrine girer ve siyasal iktidar karşısında erkeği aracılığıyla temsil edilir. Sivil toplumun bu tanımını Hegel tarafından değiştirildiyse de kadının sivil toplum içindeki yeri daha da pekiştirildi. Hegel, aile ile devlet arasındaki aşamayı oluşturan alanı sivil toplum olarak adlandırdı. Bu alanda yer alan pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, şirketler, bireyler ve devlete bağlı olmayan her tür kurum ve kuruluşlar sivil toplumu oluştururlar.²²

Hegel sivil toplumu burjuva toplumu anlamında kullanır ve "karşılıklı bağımlılığa dayalı ekonomik gereksinimler sistemi" olarak tanımlar. Çıkar elde etmenin kendi başına hedef olduğu sivil topluma, Hegel olumsuz bir mana yükler.²³ Hegel'e göre sivil

²⁰ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 16. www.altkitap.com.

²¹ Age, s. 17.

²² Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, s. 1.

www.fatih.edu.tr/.../Sivil%20toplumla%20ilgili%20makaleler/Feminizm.doc

²³ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 116-117.

toplum, ticari sektörü oluşturan pazardır. Pazarın sağlıklı bir şekilde işlemesi için var olan kurumlar da sivil toplum kapsamına girer.²⁴

Hegel sivil toplumun niteliğini belirleyen iki ilkedен söz eder: 1. Kendi amaçlarının objesi olan somut birey (fiziksel ihtiyaç ve isteklerin bir karışımı ve bir ihtiyaçlar bütünü). 2. Birey bütünü bir parçası olarak, bütünü diğer parçaları ile (diğer bireylerle) zorunlu bir ilişki içindedir. Çünkü her biri kendini bu yolla oluşturur ve ihtiyaçlarını başkaları aracılığıyla giderir ve aynı zamanda açıkça evrensellik yoluyla giderir.²⁵ Hegel'e göre sivil toplum, iradeyi, kendi için ve kendinde özgür kılan, somut sosyal kurumların zorunlu, fakat sınırlı objektif ruhlarının bir ifade alanıdır. O halde, sivil toplum, üyelerine özgürlük tanıyan bir alandır. Ancak böylesi bir özgürlük tam değildir. Sivil toplum, gerçek özgürlüğün gündeme gelebilmesi için, kendi bütünlüycisine ihtiyaç duyar. Başka bir deyişle, bireylerin sivil toplum içinde oluşturdukları birlikler, en azından onların özerklik ve ayrıcalıklarını tanıyacak daha üstün bir otoriteyi gerektirir.²⁶

Tocqueville, sivil toplum - devlet ikilemini, bunlara siyasi toplumu da ekleyerek, farklı bir yapıya dönüştürmüştür. "Devlet" ve "sivil toplum"dan ayrı bir "siyasi toplum"un varlığını ileri sürmüş, bunun özellikle sivil toplumdan farklı yönlerini Amerika'da Demokrasi (Democracy in America) adlı eserinde ortaya koymuştur. Resmi siyasi sistemin temsilcisi olan devlet, kendi parlamenter meclisiyle, mahkemeleri, bürokrasisi, polisi ve ordusuyla birlikte mevcuttur.²⁷ Siyasi toplum, Tocqueville'in toplumların "birlik sanatını" kontrol eden en önemli yasa dediği şeyin tam olarak gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Sivilleşmiş (medeni) bir toplumda, kendi kendini idare eden, lokaller, jüriler, partiler, kamuoyu gibi "siyasi birlikler" mevcuttur. Bu birlikler devlet gücü karşısında "vatandaşı" korumak amacıyla faaliyet gösterirler. Bunların yanısıra, kiliseler, okullar, edebi ya da bilimsel topluluklar, gazeteler, yayınevleri, profesyonel ve ticari birlikler, dinlence ve boş vakitler için organizasyonlar

²⁴ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 20021, s. 37.

²⁵ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 22. www.altkitap.com.

²⁶ Age, s. 25.

²⁷ Age, s. 34.

bulunmaktadır. Bunlar daha çok "günlük hayat"ın ihtiyaçlarına yönelik olmakla birlikte siyasi birliğe katkıda bulunarak, siyasi toplumun oluşumunu da sağlarlar.²⁸

Sivil topluma yeni bir içerik kazandıran diğer bir düşünür de Marx'tır. Marx, sivil topluma Hegel'den farklı bir içerik kazandırmasına rağmen onu tümüyle **erkek alanı olmaktan kurtaramadı**. Hegel'in yarı Tanrısal niteliğe sahip olan devletini, egemen gücün bir üst kurumu olarak kabul eden Marx, sivil toplumu üretimin yapıldığı ve sınıfsal mücadelenin ortaya çıktığı ve sürdüğü alan olarak kabul etti.²⁹ Marx, kendinden önceki yaklaşımlara sadık kalmış ve sivil toplumu, diğeri devlet olan, kavram çiftinden biri olarak ele almıştır. Sivil toplum teorisine yeni bir yön veren Hegel'in, devleti akıl ve evrenselliğin somutlaşması olarak gören anlayışını kavramakta zorlanmayan Marx, onun devlete atfettiği bu üstünlük, tarafsızlık, evrensellik gibi vasıfları tehlikeli bulur ve reddeder.³⁰

Marx'a göre sivil toplum, burjuva sınıfının ve sermayenin doğuşunu sağlayan, burjuvazinin ortaçağın sonlarında geliştirdiği toplumsal harekettir. Marx, sivil toplumun doğuşunda kentleşmenin önemine dikkat çekerek sivil toplumu, kapitalist toplum manasında kullanıp, bu konuda Hegelci görüşe katılır. Marx'a göre sivil toplum medeniyet toplumundan ziyade, üretim araçlarını elinde bulunduranların, mülksüzlere zorla dayattığı bir kavramdır. Toplumun mülkiyet sahibi sınıflar ve mülksüzler sınıfı olarak bölünmesi sivil toplumun en önemli özelliğidir. Marksist literatürde sivil toplum devlete karşı bir kavram olarak kullanılmaktan ziyade geleceğin devletsiz ya da devletli toplumuna karşılık gelen bir kavramdır.³¹

Marx'ın sivil toplum kavramı, Hegel'in sivil toplum kavramından bir anlamda daha geniş, bir anlamda da daha dardır: Daha geniştir; çünkü Hegel'in sisteminde sivil toplum, aile ile devlet arasında yer alan bir aşamayı oluşturur ve bundan ötürü de aile dahil tüm devlet-öncesi ilişkileri ve kurumları dışta bırakır. Daha dardır; çünkü sivil toplum kavramına Hegel, yalnızca ekonomik ilişkiler alanı ve sınıfların oluşumunu

²⁸ Age, s. 35.

²⁹ Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, s. 2. www.fatih.edu.tr

³⁰ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 29. www.altkitap.com.

³¹ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 41-43.

değil, aynı zamanda adli mekanizmayı, idari ve örgütsel yapıyı da dahil etmektedir. Marx'a göre, sivil toplum, somut olarak, tarihte karşımıza çıkan toplumsal bir aşamayı anlatır ve insanlar arasındaki maddi ilişkilerin organizasyonunun belli bir formuna (şekline) atıfta bulunur. Buna göre, sivil toplum ilk olarak 18. yüzyılda burjuvaziyle birlikte gelişmiştir. Marx'ın, *"sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşamasında yer alan tüm bireylerarası maddi ilişkileri kapsar. Bu belirli aşamanın bütün endüstriyel ve ticari hayatını içerir ve bundan ötürü, harici (dış) ilişkilerinde bir milliyet olarak kendini ifade etmek ve dahili (iç) olarak da, kendini bir devlette organize etmek zorundaysa da, milleti ve devleti aşar. Sivil toplum terimi mülkiyet ilişkilerinin kendilerini antik ve ortaçağ komünal toplumlarından henüz kurtardığı 18.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Böylesi bir sivil toplum yalnızca burjuvazi ile birlikte gelişir..."* sözleriyle belirlediği bu tarihsel aşama, feodalizmin ortadan kalkışıyla eşzamanlıdır.³²

Bir Marx takipçisi olmasına karşın, Antonio Gramsci'nin sivil toplum teorisinin kökleri Hegel'e dayanmaktadır. Gramsci'nin Hegel yorumu aynı zamanda Marx ve Engels'in örtülü bir eleştirisi niteliğini de taşır. Bunun ötesinde, Gramsci konuya bütünüyle Marxist bir açıdan yaklaşmakta ise de, özgün bir sivil toplum anlayışını ortaya koyduğu söylenebilir.³³

Gramsci, sivil toplumu üç kısma ayrılmış bir yeniden kavramlaştırma yoluna gider: Buna göre sivil toplum, (yalnızca zorlayıcı bir idari aygıt olarak düşünüldüğünde) siyasi toplumun (dar anlamda devletin) karşısında yer almakla kalmamakta, ailenin özel alanı ve ekonomik ilişkilerin de dışında bulunmaktadır. Bu yaklaşım Gramsci'yi Marx'dan ayırır: Marx için sivil toplum daha çok, kamusal alanda etkin olan ekonomik faaliyetler olarak görülürken, Gramsci tarafından sivil toplumun siyasi yönü vurgulanmaktadır. Ona göre, sivil toplum alanındaki meseleler aslında siyasidir. Sivil toplum yalnızca ekonomiye ilişkin sözleşmelerin yapıldığı, üretim sonucu elde edilen ürünün paylaşıldığı bir alandan ibaret sayılamaz. Sivil toplumda partiler, dini gruplar, iletişim organları vb., kitlelerin siyasi kimliklerinin biçimlenmesinde, sivil toplumun kendi kurumsal yapısının ve sınırlarının belirlenmesinde etkin olur; bu yolla, siyasi görüşlerin düzenlenmesine ya da siyasi fikirlerin bir anlam kazanmasına katkıda bulunur. Gramsci,

³² Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 29-30. www.altkitap.com

³³ Age, s. 36.

sivil toplumun yalnızca ekonomik faaliyetlerle sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu geniş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir. Devleti siyasi toplumla özdeş kılan anlayış, düşünürü göre yerini şu denklige bırakmıştır: Devlet= Siyasi toplum + Sivil toplum, yani zorlayıcı önlemlerle güçlendirilmiş hegemonya.³⁴

Gramsci'ye göre, siyasi toplum, sivil toplum ve ekonomi, sosyal alanda farklı unsurlar olarak yer almaktadırlar; ancak bunlar arasındaki fark yalnızca metodolojik (ya da analitik) dir. Gerçek hayatta bunların sınırları kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılamaz; hatta gerçek hayatta bunlar içiçe geçmiş durumdadırlar. Kısacası, Gramsci bize birbirinden farklı görünen şeylerin aslında gerçek hayatta ayrılamayacağını anımsatır. Toplumun bu unsurları arasında önemli sistematik bağlantılar bulunduğu inkar edilemez çünkü. Gerçekte bunlar bir bütün oluştururlar; ancak kolay anlaşılmaları için bu analitik ayrımın yapılması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, Gramsci, analitik olarak, ekonomik altyapıdan sivil toplumu çözüp ayırmış ve daha sonra onu, üst yapıya dahil etmiştir. Üst yapı ikili bir oluşumdur: Sivil toplumun kendisi (yani genel olarak "özel" denilen organizmalar bütünü) ve siyasi toplum (dar anlamda devlet). O halde Gramsci'de sivil toplum alt yapıya değil üst yapıya ait bir unsurdur.³⁵

Sivil toplumda hegemonyanın kurulması açısından Gramsci, öncelikli olarak aydınların (entellektüellerin) rolünden söz eder. Her sınıf hegemonyasını kendi aydınları aracılığıyla kurar; aydınlar olmadan bir sınıfın devleti (sivil toplum + siyasi toplum) elinde tutması mümkün değildir. Bu durumda sivil toplum, aydınların yönetici sınıf lehine meşruluğu sağlama ve "konsensüs" yaratma görevini üstlendiği yerdir. Özetle, Gramsci sivil toplumu, devlet mekanizmasına hakim olan sınıfın, aydınların (entellektüellerin) da yardımıyla, değerlerini empoze edip, hegemonya tesis ettiği bir alan olarak algılar. Bu, sivil toplumun neden üst yapısal olduğunun ve devletin bir kanadını oluşturduğunun da izahıdır.³⁶

Sivil toplum kavramı biri teorik biri de siyasal pratik içinde anlam kazanmıştır. Teorik anlamına katkı sağlayan çok sayıda düşünür olmuştur. Ancak modern dünyada

---

³⁴ Age, s. 37.

³⁵ Age, s. 37-38.

³⁶ Age, s. 39.

kavramı popüler hale getiren düşünürler Hegel ve Gramsci'dir.³⁷ Hegel ve Gramsci, modern sivil toplumun teorik altyapısını oluşturan ve sivil topluma toplumsal ve siyasal bir rol biçen düşünürler olmuştur. Düşünürlerin sivil topluma katkılarına baktığımızda tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kavramsal ve pratik uygulamalarında birçok değişim göstermiştir.

4. Modern Dönemden Günümüze Sivil Toplum

Sivil toplumun kavramsal temellerine modern dönemin birçok düşünürü tarafından katkılar sunulmuştur. Tüm düşünürlerin sivil toplum kavramına yönelik tespitleri aynı değildir. Ancak, her bir düşünürün katkısı sonraki düşünürlerin sivil topluma katkısını arttırmıştır. Aynı zamanda toplumsal hareketlerin, yeni ideolojilerin, gelişmelerin gerçekleşmesi sonucunda sivil toplum, yeni kavramsal anlamlar kazanmıştır. Özellikle demokrasinin ve liberal değerlerin gelişmesi sonucunda sivil toplumun toplumsal ve siyasal alandaki yeri genişlemiştir. Bu genişleme zamanla devleti baskılayan en önemli bir araç konumuna gelmesine sebep olmuştur.

Ortaçağda kentlerin doğuşu ile gelişen burjuvazi, sivil toplumun zeminini hazırlamıştır. Avrupa'da ekonomideki canlanma ile kentlerin gelişimi arasında bir paralellik görülmektedir. Burjuvazi, ekonomik olarak güçlendikçe, feodal ya da sonraki iktidar anlayışına dayalı siyasal yapılarını bir engel olarak gördüğünden, devletten özerk bir alanda kendi hareket alanını düzenleme eğilimi içerisine girmiştir. Tüm bunlar sivil toplumun doğuşunu hazırlayan faktörlerdir.³⁸

1750'li yıllardan itibaren, sivil toplum, giderek devlete eşdeğer nitelikte, ayrı bir kavram olarak tartışılmaya başlanmıştır. Liberal bir dünya görüşünü savunan burjuvazi, bu dönemde sivil toplumu, "siyasi alandan bağımsız, toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara ayrılmış bir sosyal alan" tanımlamıştır. Özgürlüklerin ve hukukun üstünlüğünün iktidara (devlete) karşı merkezine oturtan, siyasal liberalizmin temsilcisi

³⁷ Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine* Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 3.

³⁸ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları İstanbul, 2002, s. 2-3.

olarak kabul edilen Locke, burjuvazinin yükselme çağında sivil toplumu kendi kendini düzenleyen bir toplum olarak tanımlamıştır.³⁹

18. yüzyılda sivil toplum kavramında bir kırılma görülür. Barışçıl düzenin ve iyi yönetimin koşulu olan devlet ile aynı anlamda kullanılan sivil toplum kavramını ilk olarak Hegel ve Marx doğrudan eleştirmiştir. Hegel, sivil toplumu, toplumun aile ve devlet arasındaki parçası olarak görür ve bu anlamda devletten ayırmaya çalışır. Hegel, sivil toplum kavramını geleneksel tanımından farklı tanımlayan ilk kişi olarak kabul edilir.⁴⁰

Feodal toplumun çöküşünü hazırlayan koşullar sivil toplumun nedeni olarak görülmüştür. Burjuvazinin güçlenmesi ve sınıfların ortaya çıkması sonucu, 18. yüzyılın mülk devletinden 20. yüzyılın refah devletine doğru bir değişim gerçekleşmeye başlamıştır. Toplum tarafından yükselen seste sivil hak ve özgürlüklerin (genel oy hakkı gibi) toplumun tüm üyelerine yaygınlaştırılması, devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkisinin azaltılması, sınıf hakları gibi istekler sunulmuştur. Bunun yanında ulus devlet sürecinin bir sonucu olarak yurttaşlık düşüncesi gelişti. Demokrasi tartışmaları ile devletin yönetim şekli tartışmaları artmış, bu tartışmalar ile de sivil toplum kavramının önemi artmıştır. Dolayısı ile demokrasi de kat edilen mesafe Batıda devlet dışı-sivil alanı mümkün olduğunca genişletirken (sivil toplumun güçlenmesini de sağlamıştır).⁴¹

Modern çağda toplumların yönetim şekli demokrasi ve bu yönetim içinde de toplumun farklılıklarının alanı sivil toplum olmuştur. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmada ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil ederken, canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırmacı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmuş durumdadır.⁴²

³⁹ *Sivil Toplum İş Başında*, 2001, s. 2-3. 26 Ekim 2003 tarihinde <http://www.deltur.cec.eu.int/sivil.rtf>

⁴⁰ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 37.

⁴¹ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum*, s. 275-6. ijbf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

⁴² Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye'de Sivil toplum Arayışları*, Yeni Türkiye; Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı 18, 1997. s. 37.

Sivil toplum kavramı yeni bir toplumsal, siyasal sistem arayışı gelişmiştir. Bundan dolayı arayışların başlamasından olacak ki, 1960'lı yıllara kadar bu kavramın Batı siyasal literatüründe fazla kullanılmadığı görülmektedir. Sivil toplum kavramı özellikle dünya geleneğinde gelişen 1968 öğrenci hareketleri ile birlikte yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Mevcut siyasal kurumları, normları kapsamlı eleştirilere tabi tutan bu hareketlerin bağrında daha sonra feminizm, çevrecilik, alternatif yaşamcılık, anti nükleer hareket gibi yeni gruplar doğmuştur.⁴³ Sivil toplum örgütleri hem ulusal hem uluslararası alanda 1960 sonrası, özellikle 1968 yılında gelişen yeni toplumsal hareketler ile yeniden güçlenme sürecine girmişlerdir.⁴⁴

1970'li yıllarda parlamenter sistemin temsiliyet krizi yaşamasıyla birlikte sivil toplum kuruluşları yeni toplumsal aktörler haline gelmeye başladılar. Parlamenter sistemin yaşadığı bu kriz, önceleri yeni toplumsal hareketlere bugün de bu hareketlerle birlikte sivil toplum örgütlerine olan ilgiyi arttırmıştır. Uluslararası alanda bu temsiliyet krizi daha fazladır. Uluslararası sistemde ulus devletlerdeki gibi yerleşik kurumların varlığı söz konusu değildir. Bu alanda daha büyük bir boşluktan söz edilebilir. Bu gelişmeler sivil toplum kuruluşlarının bu boşluğu doldurabileceği fikrinin gelişmesini sağlamıştır. Özne konusunda yaşanan bu boşluk genel olarak toplumsal hareketlerin, özel olarak da sivil toplum örgütlerinin üsttekilerin; yeni dünya düzeni karşısında alttakilerin, güçsüzlerin, tabanın global demokratik bir alternatifin öznelere olabileceği yönündeki fikirlerin güçlenmesini sağlamaktadır.⁴⁵

19. yüzyılın sonuna kadar sosyal bilimcilerin üzerinde önemle durdukları bir kavram olan sivil toplum, 20. yüzyıla gelindiğinde bu ilgiyi kaybetmiştir. 1980'li yıllarda yani 20. yüzyılın son çeyreğinde kavrama duyulan ilgi yeniden canlanmıştır. Batılı araştırmacılar bunu "kavramın dirilişi" olarak adlandırmaktadırlar. Sivil toplumu yeniden güncel ve yeniden araştırmacıların ilgi odağı haline getiren şeyin, Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmelerden kaynaklandığı bilinmektedir. Eski Sovyet Bloğunda yaşanan gelişmeler, sivil toplumun oldukça sınırlı bir versiyonu çerçevesinde olmuştur. Zira, bu ülkelerde ekonomi ve geniş sosyo-kültürel kurumlar,

⁴³ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 196.

⁴⁴ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye'de Sivil Toplum, Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s.29.

⁴⁵ Sancar, Mithat, *Global Sivil Toplum mu? Birikim*, 130, Şubat, 2000, s.32.

son zamanlara kadar, her ne kadar belli alanlar hariç tutulabilse de, devletin tekelindeydi. Özel alanın en indirgenemez hale gelene kadar sınırlandığı görülmekteydi. Bu nedenle bloktan ayrılanlar tarafından kurulan yeni demokrasilerin ilk görevi, sivil toplumu oluşturan örgütsel yapıları yeniden tesis etmektir: ticari birlikler, kiliseler, vatandaşlıkla ilgili örgütler, kooperatifler, yerel topluluklar, kültürel dernekler, şu ya da bunu ilerletmek ya da önlemek için oluşturulmuş topluluklar vb. Kısacası, sivil toplum, Batının başarıyla tamamladığı bir sosyal aşama olarak görülmektedir.⁴⁶

Bugün varolan birçok sivil toplum örgütü (NGO, Non Governmental Organization-Hükümet Dışı Kuruluşlar) “yeni toplumsal hareketlerin” doğrudan mirasçısı sayılırlar. Yeni sivil toplum örgütlerinin bir kısmının, bu toplumsal hareketlerin profesyonelleşmiş kesimi olduğu da savunulur. 1980’li yılların ortalarından itibaren ve özellikle 90 sonrası yoğunlaşan globalleşme sürecinin, sivil toplum örgütlerinin gelişmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Sivil toplum örgütleri ile globalleşme arasında karşılıklı bir etkileşim, diyalektik bir ilişki vardır. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler de STÖ’lerinin etkinliğinin ve yaygınlığının artmasına önemli bir katkı sağlamıştır.⁴⁷ Temsili demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruluk krizi ve sosyal refah, devletin karşı karşıya bulunduğu sivil toplum örgütlerine olan ilginin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Günümüz gelişmiş toplumları açısından temsili demokrasinin artık yeterli gelmediği görülmektedir. Medya ve iletişim, haberleşme alanındaki yeni gelişmeler ile varılan nokta, birkaç yılda bir oy vermenin siyasal katılım açısından yetersiz görünmesine neden olmaktadır. Yaşanan tüm bu gelişmeler sivil toplum kuruluşlarının, siyaseti birkaç yılda bir katılımdan öteye sürekli etkileyen araçlar haline gelmelerini sağlamıştır.⁴⁸

1980’li yıllarda özellikle küreselleşme, bilgi ağlarının gelişmesi sonucu sivil toplumun siyasal konular üzerinde baskı ve etki gücü görünür hale gelmiştir. Bununla beraber gerçekleşen diğer gelişmeler ile beraber sivil toplum, toplumsal taleplerin bir sözcüsü durumuna gelmiştir. Ancak, denilebilir ki sivil toplum, devletin elindeki tekeli araçlar ile sivil alanı sınırlayıcı önlemler aldığından dolayı, Gramsci’nin belirttiği sivil

⁴⁶ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 47. www.altkitap.com

⁴⁷ Sancar, Mithat, *Global Sivil Toplum mu? Birikim*, 130, Şubat, 2000, s. 24-25.

⁴⁸ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 243,255

alanın hegemonyasının daha da geliştiği yere henüz varmamıştır. Bu gerçeklik genel olarak demokratik araçların halen tam olarak toplumsal yönetim sistemine yerleşmediğini göstermektedir.

5. Sivil Toplum Düşüncesi: Kavramsal Bir Tartışma

Son yıllarda giderek artan sivil toplum çalışmalarına, sivil toplum üzerine yapılan akademik ve kamusal tartışmalara ve sivil toplumun farklı siyasi, ekonomik, kültürel aktörler ve devlet seçkinleri tarafından kendi söylemlerine ve stratejileri içinde kullanılma tarzlarına baktığımız zaman, kavramın zaman içinde “plastik bir ahlaki ve siyasi kimliğe ve değere sahip olduğunu” gözlemleyebiliriz.⁴⁹

Sivil toplumun bugün kazanmış olduğu anlam büyük ölçüde Hegel’in toplum anlayışına dayanmaktadır. Bugünkü sivil toplum kavramının Hegel’in sivil toplum kavramıyla 1960 sonrası gelişen refah devlet, sosyal devlet anlayışının sentezi olduğu belirtilebilir.⁵⁰ Siyasal literatürde sivil toplum kavramının uzunca bir geçmişi olmasına rağmen bugünkü anlamına esasta batıda gelişen sanayi devrimi sonrası açığa çıkan yeni siyasi-toplumsal arayışların sonucunda kavuşmuştur.⁵¹

Sivil toplumun şimdiki kullanımı ya da “devlet” ve “sivil toplum”un kavramsal karşıtlığı kopmaz bir biçimde kapitalizmin gelişimine bağlı olmuştur. Elbette Batı’da klasik antikiteye dek bile uzanan, siyasi topluluktan ayrı ve devlet otoritesinden bağımsız ve bazen ona da karşı, ahlaki iddiaları olan bir “toplum” kavramı, insan birliğinin bir alanını çeşitli biçimlerde tanımlamış olan uzun bir entellektüel gelenek vardır. Böyle kavramları üretmede başka ne türden etkenler olursa olsun, bunların evrimi başından itibaren toplumsal iktidarın ayrı ve özerk bir alanı olarak özel mülkiyetin gelişimine bağlı olmuştur.

(1) Bu anlamda, modern “sivil toplum” kavramı, onun kapitalizmin özgül mülkiyet ilişkileriyle bağlantısı eski bir tema üzerinde bir varyasyondur. Aynı zamanda, bu “sivil toplum”un özgüllüğünü sulandırmaya, daha öncesi “toplum” kavrayışlarıyla farkını

⁴⁹ Rosenblum N. L., ve Post, R.C. *Civil Society and Government*, Princeton University Press, 2002, s.1.

⁵⁰ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s. 28-29.

⁵¹ Age, s.28.

bulanıklaştırmaya yönelik her girişim, kendi karakteristik toplumsal ilişkileri, kendi mülk edinme ve sömürü tarzları, kendi yeniden üretim kuralları, kendi sistematik zorunlulukları olan ayrı bir toplumsal biçim olarak kapitalizmin kendisinin özgüllüğünü gizleme riskini taşır.

(2) Özel modern “sivil toplum” kavrayışının kendisi -sistematik olarak ilk kez on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan bir kavrayış- daha önceki “toplum” kavramlarından oldukça ayrı bir şeydir: sivil toplum, devletten farklı; fakat ne kamusal ne özel, ya da belki de ikisi birden olan, yalnızca ailenin özel alanından ve devletin kamu alanından ayrı bir dizi toplumsal etkileşimi kapsamakla kalmayan, fakat daha özgül olarak ayırt edici bir ekonomik ilişkiler ağını, pazar alanını, üretim, dağıtım ve değişim alanını da içeren ayrı bir insan ilişkileri ve etkinlik alanını temsil eder. Sivil toplumun bu kavranışı için gerekli fakat yeterli olmayan bir önkoşul, Avrupa’da mutlakiyetçiliğin yükselişiyle birlikte evrimleşen, kendi topluluk kimliği olan soyut bir varlık olarak modern devlet fikri idi; fakat “sivil toplum”un tam kavramsal ayrımı, hala mutlakiyetçi devleti karakterize eden “siyasal” ve “ekonomik”in birliğinden ayrılmış özerk bir “ekonomi”nin ortaya çıkmasını gerektirdi. Paradoksal olarak -ya da belki de o kadar paradoksal değil- kapitalizmin doğum yerinde, erken modern İngiltere’de “sivil toplum” teriminin ilk kullanımları, sivil toplum ve devlet arasında bir karşıtlık kurmak bir yana bu ikisini birbirinin varyantı olarak birleştirdi. On altıncı ve on yedinci yüzyıl İngiliz siyasal düşüncesinde, “sivil toplum” tipik olarak “topluluk” (commonwealth) ya da “siyasal toplum” ile eşanlamlı idi. Devlet ve “toplum”un bu karışması devletin siyasal ulusu oluşturan özel mülkiyet sahipleri topluluğuna (hem monarka hem de kalabalıklara karşı olarak) tabi kılınmasını temsil etti. Bu ‘benzersiz’ bir siyasal idareyi yansıtıyordu, egemen sınıf zenginlik ve iktidarı için, özel mülk edinmenin başlıca araçları olarak feodal rant toplama ya da mutlakiyetçi vergiler gibi siyasal ve askeri yollarla doğrudan zora dayanan “ekonomi dışı” birikim tarzları yerine, gittikçe daha fazla tamamen “ekonomik” mülk edinme tarzlarına dayanıyordu.⁵²

Sivil toplum, devletin toplum üzerindeki kontrolünü sınırlandıran, farklı eksenlere göre örgütlenen kesimlerin birlikte yaşayabileceği çoğulcu yapıya sahip bir sistem

⁵² Meiksins Wood, Ellen, *Sivil Toplum'un Yararları ve Zararları*, Çev., Candan Badem, Dünya Solu, Üç Aylık Sosyalist Çeviri Dergisi, Kış-Bahar’92, Sayı: 8, s. 1-2.

talebidir. Sivil toplum aynı zamanda siyasetin en temel sorunlarından biri olan devlet-toplum arasındaki temsiliyet sorununun, devleti bir anlamda devreden çıkararak daha doğrusu sınırlandırılarak, farklı ekseninde örgütlenen grupların inisiyatif kazanmasını sağlayarak ortadan kaldırmanın düşüncesidir.⁵³

“Sivil toplum” kavramı genel anlamıyla, bir ülkede (a) devlet ile topluma, (b) siyasi aktörler ve bürokrasi ile gönüllülüğe dayalı siyasi alan dışı örgütlenmeler ve etkinliklere, (c) kamusal alan ile özel alan arasında yer alan ya da bu alanlarda ortaya çıkan karmaşık ilişkilere işaret eder. Dolayısıyla, bir kavram olarak sivil toplum, devlet denetimi dışında kalan, dolaylı veya dolaysız ama belli düzeyde siyasi bir nitelik içeren, fakat özünde toplumsal sorunların çözümüne dönük sivil etkinlikleri, ilişkileri, çıkarları yaşama geçiren bir alana tekabül eder. Kavramsal düzeyde düşündüğümüzde sivil toplum, demokratikleşme, toplumsal sorunlara çözüm arama ve kamusal tartışma alanıdır. Sivil toplum, devlet ile ekonomi ve aile arasında kalan sivil toplumsal sorunları çözmeye dönük bir kamusal tartışma alanı ve bu tartışmanın yaşama geçirildiği örgütsel etkinliktir. Sivil toplum örgütleri de, belli toplumsal sorunlara çözüm bulunmasını, belli değerlerin korunmasını ve belli çıkarların yaşama geçirilmesini amaçlayan örgütsel etkinliklerdir.⁵⁴

Sivil toplum, totaliter/otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sürecinin anahtar kavramı, demokratik toplum yönetiminin temel kurucu ögesi, bireysel hak ve özgürlükler alanının genişlemesinin en birincil aktörüdür. Sivil toplum, meşruluğun, etkin ve verimli toplum yönetiminin, demokratik sorumluluk ilkesinin, şeffaf devlet örgütlenmesinin, devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi sürecine yerleştirilmesini sağlayan bir alan olup bu anlamda da ahlaki ve siyasi bir değere sahiptir. Sivil toplum, totaliter/otoriter devlete karşı bir muhalefet alanı, toplumun bu devlete karşı kendisini örgütlenme alanı, dolayısıyla eski Yunan siyasi felsefesi (örneğin Aristoteles) terminolojisi içinde, devlete karşı “ikinci bir polis”⁵⁵ durumundadır.

⁵³ Bostancı, Naci, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s 185.

⁵⁴ Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: imkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 15. www.stgm.com.tr

⁵⁵ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 4. www.stgm.gov.tr.

Sivil toplum, hiçbir üst kimliğe ve gerçekliğe başvurmaksızın, kendi gelişimini yönlendirebilen ve anlamlandırabilen, bunun için gerekli dinamikleri barındıran, devletten özerk, sürekli bir gelişme içerisinde bulunan bireyler ile örgütlenmeler topluluğudur. Kavramın çağdaş anlamda doğuşunun temelinde, demokrasi olgusu yatmaktadır. Ancak demokrasinin yaşam olanağı bulabilmesi için de birtakım koşulların varlığı zorunlu olmaktadır. Bunun için öncelikle bireyler kendilerini toplumsal – siyasal yaşamın temel bir ögesi olarak görmeli, bunu yeşertecek ve kurumsallaştıracak bir ortama sahip olabilmelidir.⁵⁶ Sivil toplum genellikle devletin dışında (en azından potansiyel olarak) bir özgürlük alanı, Batı’da gelişen türden “formel demokrasi” tarafından garanti edilen, özerklik, gönüllü birlik ve çoğulculuk, hatta çatışma için bir alan tanımlamak için kullanılır.⁵⁷

Yaşar Sarıbay’a göre sivil toplumun demokratik olarak temellendirilmesi, esasen toplumsal hareketlerce ifade edilen topluluk kültürlerinin kesimsel noktalarında mümkündür. Ona göre bunun gerçekleşmesi ise iki koşulu gerekli kılmaktadır: Bunlardan birincisi, her bir toplumsal hareketin gündelik hayatı yeniden inşa edebilecek güçte kültürel önerilere sahip olması, ikincisi ise her bir toplumsal hareketin, toplumsal hareket olarak kalması, yani devlet iktidarı arayışına yönelmemesidir.⁵⁸

Jurgen Habermas, sivil toplumu, toplumsal alanda varolan sorunları devlet dışı alanda çözme amacı güden ya da bu sorunları siyasal sisteme yansıtmak amacı güden az ya da çok, kendiliğinden ortaya çıkan gönüllü kuruluşlar, kurumlar ve sosyal akımlar olarak ifade etmektedir.⁵⁹

Ömer Çaha, sivil toplumu, demokratik bir yapılanmayı, toplumsal katılım temeline oturtacak, toplumsal farklılaşmayı sağlayacak, yaygın sosyal örgütlenmelerin yolunu açacak, temel hak ve yükümlülükleri yaygınlaştıracak bir araç olarak görmekte ve sivil toplumu “devletin şekillendirmediği, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk ettiği devlet

⁵⁶ Yıldırım, Murat, *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2003 Cilt : 27 No: 2, s. 228.

⁵⁷ Meiksins Wood, Ellen, *Sivil Toplum'un Yararları ve Zararları*, Çev., Candan Badem, Dünya Solu, Üç Aylık Sosyalist Çeviri Dergisi, Kış-Bahar’92, Sayı: 8, s. 3.

⁵⁸ Sarıbay, Ali Yasar., *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 174.

⁵⁹ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 244.

dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda aktif ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini de ifade etmektedir” şeklinde tanımlar.⁶⁰

Şerif Mardin, sivil toplumun ortaya çıkmasında, devlet dışında süren hayatın akışının garanti altına alınması ve ekonomik faaliyetlerin özerk bir konuma sahip olması diye iki noktanın altını çizdikten sonra sivil toplumun batı Avrupa tarihinde önemli bir sosyal aşamayı ve tarih felsefesi alanında bir tartışmayı hatırlatan özellikli bir kavram olduğunu ifade ederken, Davut Dursun da sivil toplumu; “toplumda olup bitenlerin nasıl olması gerektiği konusunda siyasal iktidarın belirleyici olmadığı toplumdur” şeklinde anlamaktadır.⁶¹ Bir başka ifadeyle sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde bir sosyal yapılandırma. Sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz.⁶²

Alain Touraine, demokrasinin çok sağlam bir temele dayanabilmesini, tabandan gelen ve STK’larda ifade bulan istemlerin, yönetenler katında karşılık bulmasına bağlar. Eğer yönetici sınıf, sivil toplumdaki gelen istemleri, tepkileri dikkate almıyorsa meşruiyeti büyük ölçüde zedelenmiş olur.⁶³ Demokrasi, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde sivil toplum içindeki birlikleri ve toplumsal grupları birer ortak olarak kabul etmektedir. Sivil toplum kuruluşları kendi üyelerine karşı sorumlu olan, gönüllülük temelinde örgütlenmiş, kendi kendini yöneten özerk kuruluşlardır.⁶⁴

Fuat Keyman da, tarihsel gelişim içerisinde sivil toplum anlamının farklılaştığını belirterek bu tanımlamaları üç ayrı şekilde açıklamaktadır: Sivil toplum, en genel düzeyde, “devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin yer aldığı alan” olarak tanımlanabilir. Ama bu tanım sivil toplumun demokratikleşme sürecine ya da demokratik toplum yönetimine katkıda bulunmak gibi siyasi ve ahlaki değerleri ele almayan, ya da minimize eden bir tanımdır. Bu anlamda, ikinci olarak,

⁶⁰ Çaha, Ömer, *Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil toplum*, www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16(12-12-2004c).

⁶¹ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum* s. 273. iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

⁶² Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa. 1998, s. 29.

⁶³ Touraine, Alain, *Demokrasi Nedir?*, Çev. O. Kunal, Yapı Kredi Yayınları, 2000, İstanbul, s. 80.

⁶⁴ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?*, 2005, s. 28. http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_4.htm (25.07.2005).

sivil toplumu, bu değerlere gönderim yaparak ve kavrama belli bir ahlaki ve siyasi değer de atfederek, “bir toplumun kendisini ve eylemlerini bir bütün olarak, devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütler yoluyla örgütlemesi” temelinde de tanımlamak mümkündür. Bu tanım içinde sivil toplum, bir ülkede toplumsal yaşamın devlet denetiminden bağımsız olarak kendisini örgütleyebileceği, kendi etkinliklerini bu örgütler yoluyla koordine edebileceği ve yine bu örgütler yoluyla kendi taleplerini siyasi alana taşıyabileceğini simgeleyen bir kavramdır. Sivil toplum, devlet-toplum ayrışması içinde, toplumun devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğunu simgelediği sürece de, demokratikleşmenin ve demokratik toplum yönetiminin tanımlayıcı temel referans-noktalarından biri olma işlevini üstlenmektedir. Bu temelde de siyaset bilimi içinde, sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu siyasi rejimler “demokratik”, sivil toplumun yasaklandığı ya da yok edildiği rejimler “totaliter”, sivil topluma belli derecede özgürlük verilirken, aynı zamanda sivil toplum üzerinde güçlü devlet denetimi talep eden rejimler ise “otoriter” olarak sınıflandırılmaktadır.⁶⁵

Sarıbay, sivil toplumun dört aşamalı bir geçiş sürecini ifade eder, ilk aşama devletin üyesi olma yani devletin bir parçası olma döneminden kurtulma dönemidir. İkinci aşama, toplumun içinde bulunan farklı grupların, toplumsal kimliklerin kendilerini devlete karşı savunmalarına meşruluk kazandırma sürecidir. Üçüncü aşama, sivil toplum içinde bulunan özgürlüğün çatışmaların kaynağı, devletin ise bu çatışmaları önleyici, düzenleyici bir güç olarak algılandığı süreci ifade eder. Son aşama, sivil toplumdaki özgürlük anlayışına karşı devletin müdahale ederek sivil toplumu boğacağından korkulduğu aşamadır.⁶⁶

Çaha, toplumun ideolojik bir hal aldığını söylemektedir. Sivil toplum ise ideolojik topluma karşı bir toplum modeli olduğunu belirtmektedir. Son birkaç yüz yılda şekillenmiş dünyamıza baktığımızda, ana hatlarıyla biri “ideolojik” biri de “sivil” olmak üzere iki toplum tipi görmekteyiz. Modern sivil toplumu anlamak için ideolojik toplumla aralarındaki farklara bakmamız gerekir. İdeolojik toplum, devletin öncülüğü altında aynı ideoloji tarafından güdülen, toplumsal farklılığa ve renkliliğe müsaade etmeyen, devletin yüce varlığıyla bütünleşmiş olan organik bir toplumdur. Komünizm,

⁶⁵ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 2-3. www.stgm.com.tr

⁶⁶ Azaklı, Sedat, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s 224.

Faşizm, Üçüncü Dünya milliyetçiliği yüzyılımızın en yaygın ideolojik devlet ve toplum yapılarını oluşturmuşlardır. Oysa sivil toplum, ideolojik toplumdan farklı olarak bireylerin herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın, kendi aralarında anlaşarak oluşturdukları ortak yaşam alanını ifade etmektedir. Böyle bir toplumda hiç kuşkusuz sivil toplum örgütleri sivil yaşamın en temel taşıyıcı unsurlarıdır. Sivil toplumun temel özellikleri şunlardır: devletle toplum arasındaki ilişkiler hukuksal normlara göre düzenlenir. Devlet, hukukun gölgesinde “sivil yönetim” tarafından yönetilir. İnsan tabiatından neşet eden tabii hukuk bütün yasal düzenlemelerin temel referansını oluşturur. Toplum, amaçları farklı gruplardan oluşan farklılaşmış bir yapıdadır. Toplumsal grupların her tür amaç için örgütlenmesi serbest olup örgütlenme nedeni gruba mensup olan bireylerin çıkarını savunmaktır. Toplumsal gruplar otonom yapıda olup devletten bağımsızlaşmışlardır.⁶⁷

Sivil toplumu sadece devlet denetimi dışında gönüllü örgütlerin hareket alanı olarak tanımlamak kavramı çok fazla teknikleştirmek ve kavramın taşıdığı ahlaki ve siyasi değeri minimize etmek sorununu ortaya çıkartıyorsa, sivil toplumu sadece demokratik toplum yönetimi temelinde tanımlamak da, kavrama aşırı ahlaki ve siyasi değer yüklemek sorununu ortaya çıkartacaktır. Bu nedenle, bu tanımlara alternatif olarak, son yıllarda üçüncü bir sivil toplum tanımının da yapıldığını görüyoruz: bu da, sivil toplumun “toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan, ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak tanımlanmasıdır.⁶⁸

Literatürde sivil toplumun, ”toplumsal farklılaşma”, toplumsal örgütlenme”, “gönüllü birliktelik”, “toplumsal düzeyde otonomileşme” ve “baskı mekanizması oluşturma” diye beş önemli koşulundan bahsedilmektedir. Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için öncelikle toplumsal düzeyde etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, mesleki vb. gibi sosyolojik kategoriler bazında farklılaşabilmesi gerekir. İkinci olarak her türlü siyasal katılımı sağlayacak ve politika üretebilecek sosyal

⁶⁷ Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine* Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 3-4.

⁶⁸ Age, s. 3

örgütlenmelerin de sağlanması gerekir. Zira sivil toplum aynı zamanda örgütlü toplumdur. Üçüncü temel şart da örgütlenmenin gönüllü birlikteliği sağlayıcı nitelikte oluşmasıdır. İradı olmayan zorunlu ve tabii örgütlenmeler sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez. Dördüncü temel şart da sosyal grup, kimlik veya kategorilerin devlet karşısında “otonom” bir statüye sahip olmaları gerekir. Başka bir ifade ile devletin müdahalesine maruz kalmaksızın sosyal grup veya kategorilerin kendi kaderlerini tayin etme hak ve inisiyatifine sahip bulunmaları gerekir. Sivil toplumun var olabilmesinin ve gelişebilmesinin beşinci şartı ise sivil toplum örgütlerinin baskı grubu niteliği göstererek demokratik yoldan (lobicilik, protesto, miting, grev gibi) baskı mekanizmalarına yönelebilmeleridir⁶⁹

Modern zamanlarda siyaset alanına damgasını vuran ve siyaset yapma eylemini sadece siyasi partilere indirgeyen devlet-merkezci eğilimin, ne etkili ve verimli, ne de meşruiyet sorunu olmayan demokratik toplum yönetimi için yeterli olmadığı ortaya çıktı. Sivil toplum artık sadece demokratiklik ve meşruiyet değil, iyi toplum yönetimi tartışmalarının bir parçası.⁷⁰ Toplumsal sorunlara çözüm arayan, kamusal alanda bu sorunların demokratik tartışılmasını hayata geçiren, ve bu yolla da demokratik bir toplum yaratma vizyonu taşıyan aktif bir sivil toplumun bugünün dünyası için gerekliliği düşüncesi, akademik ve siyasal söylem içinde son yıllarda giderek yaygınlaştı. Bugünse, bu çalışmada belirtildiği gibi, sadece sivil toplumun önemi değil, aynı zamanda taşıdığı sorunlar tartışılıyor, bu sorunlara çözüm olabilecek yeni sivil toplum modelleri kurulmaya çalışılıyor.⁷¹

Sivil toplum devletten özerktir; ama ondan kopuk bir alan değildir, onun varlığı ön şartına dayanır. Sivil toplum, devlet otoritesine karşı hem saygılı hem de tetiktedir. Sivil toplumun öngördüğü devlet, sınırlı erke sahip bir devlettir. Bu haliyle devlet (ya da hükümet), sivil toplumun plüralizmini ve özgürlüklerini koruyan yasaların uygulanmasında etkin olmanın ötesinde, kendisi de yasalarla bağlıdır. Bu yolla sivil toplum, devlet gücünü sınırlamak yanında, hukuk devleti temeline dayanan devlet

⁶⁹ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil toplum Arayışları*, Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı 18, 1997, s. 31-32.

⁷⁰ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, Yay. Haz. Arzu Karamani, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 3, 2004, s. 1. www.stgm.gov.tr

⁷¹ Age, s. 5.

otoritesine de meşruiyet kazandırır. Ancak sivil toplumun bu işlevi yerine getirmesi bağımsız bir yargının varlığı ile mümkündür. Ayrıca hükümetin eylemlerinden haberdar olmayı sağlayan kurumlara gerek vardır. Bu görevi, basın ya da geniş anlamda medya yerine getirir. Özgür medya, kamusal sorumluluklarına ticari hırslarının üstünde ayrıcalıklı bir yer verebiliyor ise, özel sektörden çok, sivil toplumun bir parçası sayılır ve sivil toplumun devletten bağımsızlığının güvencesini oluşturur.⁷²

Sivil toplum, yalnızca devletin (dar anlamda siyasi toplum) dışında olmakla kalmayıp, aynı zamanda geniş anlamda siyasi toplumun da dışındadır. Buna göre, siyasi partiler sivil toplumun değil, siyasi toplumun bir unsuru durumundadır. Sivil toplum içindeki kurumlar partilere yabancı olabilirler; ama partiler tarafından etki altına alınırlarsa ya da onların hegemonyası altına girerlerse, devletle toplum arasındaki arabulucu vasıflarını yitirir ve demokrasinin tesisi işlevlerini yerine getirme güçlerini büyük ölçüde kaybederler. Sivil toplum, menfaatlerin temsili, uzlaştırılması ve açıklanması için siyasi partilerin dışında bir kanal yaratmaktadır. Bu işlev, özellikle geleneksel olarak dışta bırakılmış gruplar için (örneğin, kadınlar, etnik ve dinsel azınlıklar gibi), resmi politikaların karar mekanizmalarına yakınlaşabilmeleri bakımından önemlidir.⁷³

Sivil toplumu sadece gönüllü örgütlere gönderimle ele alan ya da devlet-toplum karşıtlığı içinde algılamayan bir sivil toplum anlayışının, sivil toplum tartışması içinde giderek önem kazandığını görüyoruz. Bu yaklaşım sivil toplumu;

1. Toplumsal sorunların çözümünde etkili bir aktör olarak görüyor;
2. Sivil toplumun bu sorunların çözümünde siyasi partilerle ve devletle işbirliği içine girebileceğini vurguluyor;
3. Sivil toplumun devlet ve siyasi aktörler tarafından kendilerini meşrulaştırıcı bir faktör olarak kullanılmasına karşı çıkarak, aksine sivil toplumun devlet yönetiminin etkili, verimli, sorumlu ve şeffaf bir yönetime dönüştürülmesinin önemli bir aktörü olması gerektiğini savunuyor;

⁷² Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 41-42 www.altkitap.com.

⁷³ Age, s. 42.

4. Sivil toplumun böylece toplumsal yaşamın mikro-yerel ölçekten makro-ulusal düzeye kadar “aktif vatandaşlık” temelinde örgütlenmesinde önemli bir rol oynadığını öneriyor;
5. Bu yolla da, sivil toplumun aynı zamanda toplumsal yaşamı oluşturan farklı kimlikler, farklı toplumsal aktörler ve farklı toplumsal kesimler arasındaki ilişkinin demokratik temelde kurulması için de önemli olduğunu söylüyor; ve
6. Sonuçta, bugünün dünyasında sivil toplumun hem devlet-toplum/birey ilişkilerinde, hem de toplumsal yaşamı oluşturan farklı kimlikler/aktörler/kesimler arasındaki ilişkilerinde “haklar ve sorumlulukların” demokratik ve adaletli dağıtımının anahtarı olduğunu öneriyor. Sivil toplumun toplumsal yaşam içinde yarattığı dönüştürücü etkiler temelinde tanımlanması, dolayısıyla yukarıda maksimalist ve minimalist yaklaşımlara alternatif olarak yapılan “toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan, ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak sivil toplum tanımı, bu altı niteliği de içeriyor.⁷⁴

6. Sivil Toplumun Özellikleri ve Kaynakları

Sivil toplumun üç önemli özelliğinden bahsedilebilir: ilk olarak siyasal toplumdan yani devletten ayrı olmaları, başka bir ifade ile özerk bir yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Bu özellik sivil toplumun demokratik bir otoriteden farklı bir anlayışa sahip olabilmelerini gerektirir. İkinci olarak kamu yararı konusunda siyasi otoriteden farklı bir anlayışa sahip olabilmeleri gerekir. Üçüncü olarak, ki en önemli özelliğidir, üyelerin katılımına açık bir yapıya sahip olmaları gerekir. Üç özellik de sivil toplumun demokratik özelliğine işaret etmektedir.⁷⁵

Atack ise, sivil toplumun dört özelliğinden bahseder; temsil edilebilirlik, ayırt edici değerlere sahip olma etkili, geçerli olma ve yetkileri devretme. Temsil edilebilirlik, STÖ'ler için bazı standartların belirlenmesi anlamına gelmektedir. Birçok hükümet dışı kuruluşun devletin ve çeşitli kalkınma programlarının eleştirmek için

⁷⁴ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 4. www.stgm.com.tr

⁷⁵ Azaklı, Sedat, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, Azaklı, s. 228.

kullandığı bu standartlar şeffaflık, sorumluluk, hesap verebilirlik ve katılım olarak ifade edilebilir. STÖ'lerin bir diğer özelliği, devlet ve özel sektörden farklı olarak ayırt edici değerlere sahip olmasıdır. Gönüllülük, sorumluluk düzeyi, dayanışma, hükümet dışı kuruluşların ayırt edici nitelikleri olarak değerlendirilebilir. Hükümet dışı kuruluşlarının bir diğer özelliği etkili, geçerli, olmasıdır. Hükümet dışı kuruluşların hedeflerini başarmaları gerekmektedir. Yetkileri devretme, hükümet dışı kuruluşların bir diğer özelliğidir. Yetkileri devretme, bireylerin en kötü durumda bulunanların en alttakilerin dahi kendi yaşamını kontrol edebileceği bir süreç olarak tanımlanabilir.⁷⁶

Gülgün Erdoğan Tosun, demokratik bir toplumun oluşumunun ve önemli bir araç olarak işlev görmesinin önemli göstergelerinden olan sivil toplumun aşağıdaki özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Sivil toplum:

1. Devlet iktidarını kontrol eder,
2. Katılım düzeyini yükseltir,
3. Demokratik tutumları geliştirir,
4. Kutuplaşmaları yumuşatır,
5. Yeni siyasi liderlerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir rol oynar,
6. Siyasi partilerin demokratikleştirilmesini sağlar,
7. Bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayar,
8. Yeni fikirlerin geliştirilerek yayılmasını sağlar,
9. Siyasi sistemin halka karşı sorumluluğunu artırır,
10. Son olarak ise, siyasi katılmayı seçimlerin ötesine taşır; bu açıdan demokratik siyasi kültürün edinildiği bir okul görünümünü kazanır.⁷⁷

Gönüllü, kendi kendini düzenleyen, özerk, düzene uyumlu oluşunun ötesinde, sivil toplum örgütlerinin birçok bakımdan diğer sosyal gruplardan ayırıcı özelliklerinin olduğunu belirten Ayşenur Akpınar Gönenç ise şu noktalara değinmiştir:⁷⁸

1. İlk olarak, sivil toplum, özel amaçlardan çok kamusal hedeflerle ilgilidir.

⁷⁶ Atack, Iain, *Four Criteria of Development NGO Legitimacy*, World Development, Vol 27. Is. 5,

⁷⁷ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, 179-180.

⁷⁸ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum, Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 43 www.altkitap.com.

2. Sivil toplum, bazı biçimlerde devletle ilişkilidir; ama amacı devlet içinde resmi bir güç ya da görev edinmek değildir. Başka bir deyişle, sivil toplumun siyasi işlevi, doğrudan doğruya iktidara sahip olmakla bağlantılı değildir; onun siyasi işlevi daha çok, etki alanını genişletmekle bağlantılıdır. Bu etki alanı, demokratik örgütlerin ve kültürel alan ve resmi olmayan kamu alanındaki tartışma ortamlarının varlığı yoluyla genişlemektedir.⁷⁹
3. Dahası, sivil toplum organizasyonları kamu menfaatinden kaynaklanmayan siyasi karar değişikliklerinin yarattığı tezatın tashihine ya da bunlardan dolayı hesap sormaya yönelmiştir.
4. Sivil toplumun bir diğer ayırıcı niteliği çoğulculuktur. Çoğulculuk bir kültürdür; geniş bir kanaatler, düşünceler, tavırlar alanının serbestçe bir arada bulunmasına olanak tanır. Daha sosyolojik bir bakış açısıyla, belli toplumların çeşitli sınıf, ırk, düşünce, ideoloji ve dinlere göre ayrılmasının kabulü ve meşrulaştırılmasıdır.⁸⁰

Sivil toplum geniş bir organizasyonlar dizisini içine alır: Bunlar:

1. Ekonomik (üretici ve ticari birlikler ve şebekeler).
2. Kültürel (dini, etnik, komünal ve diğer ortak hakları, değerleri, inançları, görüşleri, sembolleri savunan birlikler).
3. Bilgi edinmeye ve eğitime yönelik (kamuya bilgi, fikir, haber vermeye ve bunları yaymaya hasredilmiş -kâr amaçlı olan ya da olmayan - örgütler).
4. Menfaat merkezli (üyelerinin ortak işlevsel ya da maddi menfaatlerini savunmak ve geliştirmek için örgütlenmiş işçiler, emekliler, mahkûmlar, profesyoneller ya da benzerleri için).
5. Geliştirici (alt yapı tesislerini, kurumlarını geliştirmek ve toplumsal yaşam kalitesini yükseltmek için bireysel kaynaklar oluşturma organizasyonları).
6. Sorun merkezli (çevre koruma hareketleri, kadın hakları, toprak reformu ya da tüketiciyi koruma vb.).
7. Vatandaşlıkla bağlantılı örgütlenmeler (siyasi sistemin partizan olmayan bir biçimde geliştirilmesini isteyen ve onu insan haklarının denetimi, seçmen

⁷⁹ Cohen, Jean, *Interpreting the Notion of Civil Society*, in *Toward a Global Civil Society*, Ed. by M. Walzer, 1995, s. 38.

⁸⁰ Giner Salvador, *The Withering Away of Civil Society*, Praxis International, Vol.5, No.3, 1995, s. 256.

eğitimi ve mobilizasyonu, seçim gözetmenliği, siyasi yozlaşmayı önleyici çabalar vs. yoluyla daha demokratik hale getirmeyi hedefleyen örgütler).

Bunlara ek olarak sivil toplum, bilgi ve fikir akışının gerçekleştiği bir alandır. Bu yalnızca, bağımsız medyayı değil, aynı zamanda daha özerk kültürel ve entellektüel aktiviteleri (üniversiteler, fikir üretim merkezleri, yayınevleri, tiyatrolar vb.) de kapsar.⁸¹

Modern dünyanın siyasi pratiği içinde anlam kazanan sivil toplum örgütlerinin iki boyutu söz konusu: Hükümet dışı olmaları ve bir örgüt yapısına sahip bulunmaları.⁸² Çaha, STK kavramı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: STK kavramı, sivil toplumu “kuruluşlar”la sınırlı tutmaktadır. ‘Kuruluş’ ise Emniyette kaydı bulunan resmi kurumlara işaret eder. Emniyette kaydı bulunmayan, dernek, sendika ya da vakıf hüviyetine sahip olmayan oluşumlar sivil toplum olamaz. Bu da dini cemaatlerin, tarikatların, etnik varlıkların, mezhep gruplarının, arkadaşlık gruplarının, sosyal hareketlerin ve spontane sosyal oluşumların sivil toplumun dışına çıkması anlamına gelir. Devlet, STK kavramıyla böylece sivil toplumu, siyaset bilimi literatüründe ve demokratik toplumlarda sahip olduğu anlamın dışına çıkarmakta ve resmi bir alanla özdeş tutmaktadır. Bu da sivil toplumun, “devletin sivil toplumu” olması anlamına gelmektedir.⁸³

Bir örgütlenme olarak resmi kaydı olmayan oluşumların STK olmadığını düşünmek, toplumun sivilleşmesi yönünde düşünsel olarak ciddi bir engel oluşturmaktadır. Toplumda toplumsal çıkarları savunan ve toplumun bir kesimini temsil eden veya bütünsel bir hedef için çabalayan birlik, oluşum, inisiyatif gibi sosyal hareketler sivil toplumun temel taşlarındandır. Sivil toplum örgütleri devlet ile vatandaş arasında hakların dile getirilmesi, otorite üzerinde bir baskı oluşturması bakımından bir köprü görevini görmektedir. Bu nedenle STK’ları sadece resmi kaydı bulunan kuruluşlar şeklinde değerlendirmek, sivil toplumu eksik bırakır. Bu durum, devletin bir örgütü tanıyıp tanımadığını değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.

⁸¹ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 44. www.altkitap.com.

⁸² Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine* Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 2

⁸³ Age., s. 3.

Sivil toplum, STK ile sınırlanamaz. Sivil toplum devlete eleştirel bakan bir özelliğe sahiptir. Sivil toplum devletin bir bileşeni gibi görüldüğü zaman sivil toplumdan çıkar. Sivil toplum, devletin kamu otoritesi karşısında toplumun tarafında yer almaktır. Bu anlama göre yaklaştığımız zaman sivil toplum devleti dışlayan bir özelliğe sahip değildir. Aksine devletin demokratik özelliklerini geliştiren toplumun demokratik kültürünü ve katılımını arttıran bir işlev görmektedir. Bu nedenle sivil toplum denildiği zaman sadece kaydı bulunan kuruluşları ele alamayız. Toplumun en küçük bir biriminde toplumsal çıkarlar söz konusu olduğu zaman bir savunuyu veya katılım tutumunun gelişmesidir. Bu özelliğiyle sivil toplum, toplumun demokratik ilkelerle yönetilmesi ve işleminde önemli bir araç olmaktadır.

Charles Taylor, sivil toplum düşüncesinin teorik ve felsefi olarak oluşumu ve tarihsel gelişimi üzerine yazdığı etkili makalesinde, Batı modernitesinde sivil toplumun tanımlanabileceği üç model önermektedir.⁸⁴

Birinci modele göre; sivil toplum, serbest örgütlenmenin olduğu yerlerde devlet vesayetinin altında olmaksızın var olur. Sivil toplumu, sivil hak ve özgürlükler temelli çalışan bir örgütsel yaşam olarak ele alan ve Avrupa modernitesinin ortaya çıkışında gözlemlenen bu model, sivil topluma dar ve minimalist bir şekilde yaklaşır. Nitekim, sivil toplumun, demokratik ve adil toplum yaratmadaki rolü gibi, ahlaki ve siyasi rolleri bu birinci modelde yer almaz. Burada sivil toplum, modern toplumla olan ilişkisinde “market toplumu” olarak tanımlanmakta, yeni kentsel sınıfın hak ve özgürlüklerinin devlete karşı hareket alanı olarak görülmekte ve oluşmakta olan bireysel ve laik kültür anlamını vermektedir. Bu düşünülen modelde önemli olan; sivil toplumun devletin karşısında yer bulacak şekilde konumlandırılması, market ve bireyselleşmeyle alakalandırılması, bireysel hak ve özgürlükler bağlamında tanımlanması, fakat demokrasi ile ilişkilendirilmemesidir.⁸⁵

İkinci modelde ise sivil toplum, politik ve etik açıdan “iyi toplumun” ayrılmaz bir parçası olarak görülür. Bu modelde sivil toplumun, toplumun kendisini bir bütün olarak

⁸⁴ Taylor, Charles, *Modes of Civil Society*. Public Culture 3 no. 1 1990, s. 102-19.

⁸⁵ Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 19. www.stgm.com.tr

yapılandırdığı ve icraatını devlet vesayetinden bağımsız olan örgütler aracılığı ile düzenlediği yerlerde var olduğu düşünülür.⁸⁶ Siyasi ve ahlaki açıdan yüklü olan bu tanım, herhangi bir ülkedeki toplumsal hayatın kendisini devlet müdahalesi olmadan bağımsızca organize edebileceği, aktivitelerini gönüllü organizasyonlar aracılığı ile düzenleyebileceği ve isteklerini gene bu organizasyonlar aracılığı ile siyasi alana aktarabileceği anlamına gelmektedir. Sivil toplumu, askeri yönetimden ya da otoriter ve totaliter politik rejimlerden demokrasiye geçişin baş aktörü ve ana alanı olarak gören bu modelin izlerine, Orta ve Doğu Avrupa’da ve Latin Amerika’da 1980’lerde yer bulan demokratikleşme hareketlerinde rastlayabiliriz. Devlet ve toplumu katı bir şekilde birbirinden ayıran ve sivil toplumu devlete ve devletin gücüne karşı konumlandıran bu çerçevede içerisinde, sivil toplum, ahlaki ve siyasi olarak özgür ve iyi olan bir toplumun varlığını sembolize eder. Ayrıca, sivil toplum, demokratikleşme ve demokratik yönetim için yeterli koşul olma işlevini, bireysel özgürlük ve bağımsızlıkların hareket alanını genişletmek ve güvence altına almak için devlet gücünü azaltmayı amaçlayarak yerine getirir. Bu modelde, sivil toplum, siyasi rejimleri karşılaştırmak ve sınıflandırmak için yeterli bir kaynak teşkil eder. Güçlü ve etkili bir sivil toplum sınırlı devlet ile birlikte demokrasiyi tanımlarken, güçlü devlet, sivil topluma olan yaklaşımına bağlı olarak ya otoriter ya da totaliter siyasal rejimler yaratır.⁸⁷

Siyasi ve ahlaki açıdan yüklü olan bu sivil toplum tanımı, sivil toplumu demokratikleşme süreciyle ilişkilendirmede geçerli olsa da; sivil toplumun çeşitli sosyal, politik ve ekonomik fonksiyonları olan bir örgütsel yaşam oluşturduğu gerçeğini görmezlikten gelir.⁸⁸ Başka bir şekilde söylemek gerekirse, sivil toplumu tanımlarken sadece örgütsel yaşamdan bahseden ilk model, nasıl ki aşırı derecede minimalistse, sivil toplumun direkt demokrasiyle ilişkilendirildiği ikinci tanım da bir o kadar maksimalist ve ahlaki açıdan yüküldür. Bu problemler, sivil toplumun “ikinci modele alternatif ve tamamlayıcı olarak” düşünüldüğü, bu bağlamda da devlet politikasının gidişatını önemli ölçüde belirleyen ya da değiştiren örgütler topluluğu olarak tanımlandığı bir üçüncü modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸⁹

⁸⁶ Taylor, Charles, *Modes of Civil Society*, Public Culture 3 No. 1 1990, s. 109.

⁸⁷ Cohen, J. L. ve Arato, A. *Civil Society and Political Theory*. Londra: MIT Press, 1992.

⁸⁸ Edwards, M. *Civil Society*. Oxford: Blackwell, 2004.

⁸⁹ Taylor, Charles, *Modes of Civil Society*, Public Culture 3 No. 1 1990, s. 104.

Bu alternatif yaklaşım:

1. Sivil toplumu toplumsal sorunları çözmeye etkili bir araç olarak le alır.
2. Bu problemlerin çözümünde sivil toplumun devlet ve diğer siyasal aktörlerle iş birliği yapabileceğini vurgular.
3. Sivil toplumun devlet ve siyasal aktörler tarafından kendi pozisyonlarını meşru kılmada kullanılmasına karşı çıkar ve sivil toplumun devlete geçerlilik, verimlilik ve şeffaflık kazandırmada yol gösteren aktör olması gerektiği görüşünü savunur.
4. Sivil toplumun, toplumun mikro-yöresel sorunlardan makro-ulusal düzeye kadar “aktif vatandaşlık” temelinde organize olduğunu temin etmede önemli rol oynadığını öne sürer.
5. Sivil toplumun ayrıca farklı kimliklerin, sosyal aktörlerin ve toplumdaki farklı kesimlerin demokratik bir zeminde birbirleriyle ilişki kurmalarına aracı olduğunu belirtir.
6. Günümüz dünyasında sivil toplumun, hak ve sorumlulukların devlet, toplum ve bireyler tarafından, farklı kimlik ve aktörler tarafından da olduğu gibi, adil ve demokratik bir şekilde bölüştürülmesini temin etmede ana etken olduğu sonucuna varır.⁹⁰

Son zamanlardaki demokrasi, modernite ve küreselleşme tartışmalarından ortaya çıkan bu model, siyasi ve ekonomik toplumun dışına yerleştirdiği sivil toplumu, sivil örgütsel yaşamın organize edildiği, daha iyi bir toplum arayışı içerisinde kamusal müzakerenin başlatıldığı üçüncü bir alan olarak görür.⁹¹ Sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi hakkında son zamanlarda akademik ve kamusal söylemde önemli hale gelen, dünyayı daha adil, daha demokratik ve daha yaşanılabilir kılmadaki rolüdür.⁹²

Sivil toplum anlayışı, günümüzde, herhangi bir toplumda bir kez biçimsel bir demokrasi düzeyine ulaşıldıktan sonra bu sürecin nasıl devam ettirilebileceği ve yeniden üretilebileceğiyle ilgili sorunların merkezinde yer almaktadır. Bunun yanında sivil

⁹⁰ Ehrenberg, J. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York: NYU Press, 1999.

⁹¹ Age.

⁹² Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 19-21. www.stgm.com.tr

toplum, otoriter devlet yapısına sahip toplumlarda demokratikleşmenin ön koşullarının sağlanmasına ilişkin güncel kaygılarla da ilişkilidir. Ayrıca, sivil toplum anlayışı tarihi bir kavramı karşılamakla birlikte, son yıllarda feministler, Çevreciler, Yeşiller ve alternatif yaşamcılar gibi “Yeni Sosyal Hareketler” olarak nitelenen grupların güçlenerek gündemi işgal etmesi, etnik ve dinsel kimliklerin -özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde- yeniden canlanması ve Doğu Avrupa Blokunda yaşanan siyasal değişim rüzgarlarına ivme kazandıran [sivil] grupların ortaya çıkması gibi gelişmeler doğrultusunda üzerinde farklı çevrelerden pek çok kişinin değişik şeyler söylediği bir alan haline gelmiştir. Bununla birlikte sivil toplum anlayışının siyasal yaşamla olan yakın bağı, ona duyulan ilginin bir kat daha artmasına yol açmakta ve tartışmaların boyutlarını genişletmektedir. Ancak, tartışmaların boyutları ne olursa olsun, sivil toplumunun neliği/ne olduğu konusunda tam bir görüş birliği sağlanabilmiş değildir. Bunun en önemli nedenleri kuşkusuz, tarihsel süreçte çeşitli düşünürlerin “kavram olarak sivil toplum” a görece farklı içerikler yüklemeleri ve günümüzde değişik çevrelerin kendi dünya görüşleri doğrultusunda farklı sivil toplum anlayışlarını benimsemiş olmalarıdır.⁹³

Sivil toplumun devlete alternatif, özgürleştirici bir potansiyeli içinde barındırdığını savunan liberalistler bu anlayışlarında yalnız değildirler. Özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde gündeme getirilen, yerelliklerin/ özgünlüklerin muhafaza edilmesi gerektiği görüşünün postmodernist savunucuları, sivil toplum konusunda liberalistlerin yanında yer almaktadırlar. Ancak onlar bu anlayışı ekonomik alana ilişkin beklentilerinden dolayı değil, birey ve grupların kendi yerel/özgün değerlerini koruyarak devam ettirebilecekleri bir alana ihtiyaç duyduklarını düşündükleri için olumlamaktadırlar. Bu bakış açısına göre, modern toplumlarda akılcı hukuksal ilkeler doğrultusunda oluşturulmuş kamusal alan, insanı kendine yabancılaştırmaktadır. Bu toplum tipinde, insanların kendi değerlerini koruyup devam ettirebilecekleri tek alan, sivil toplum alanıdır. Böylelikle sivil toplum, devlet alanının dışında kalan bir alana işaret etmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda [modern] devletin değerlerine karşı

⁹³ Ercan, Hülya, *Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2002 Cilt : 26 No:1 s. 70.

alternatif değer sistemleri geliştiren, birey ve grupların özerklik, bağımsızlık ve farklılıklarına işaret eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴

Sivil toplumun, liberal ekonomi taraftarları, yeni muhafazakârlar ve İslamcılar tarafından devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı, toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmesinin yanında, onu yaşanabilir bir demokrasi düzeyine ulaşmanın önkoşulu olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşte sivil toplum, devlet ile birey/aile arasındaki ara alan - müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan- olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir anlayışta sivil toplum, devletten ayrı ama onunla özerk bir ilişki içinde bulunan, kendi özerk çıkarlarının korunması ve yayılması adına kurulmuş örgütlerden oluşmaktadır. Bu bakış açısında devlet ile toplum arasındaki aracı örgütler olarak sivil toplumun en temel işlevi, kişilerin kendi özgür iradeleriyle ortaya koydukları bu alanın demokratikleşmeye ne derece hizmet ettiklerinde yatmaktadır.⁹⁵

Fuat Keyman, sivil toplumun nitel anlamda gelişimi için, sivil toplum alanını ve işlevlerini üç-boyutlu düşünmemiz gerektiğini önermektedir. Micheal Edwards'ın kavramsal dilini kullanarak bu boyutları

- a) Örgütsel yaşam olarak sivil toplum,
- b) Demokratik toplum olarak sivil toplum ve
- c) Kamusal alan olarak sivil toplum şeklinde adlandırmaktadır.⁹⁶

Örgütsel yaşam sivil toplumun temel boyutudur, ve farklı alanlarda hareket eden STK'ları içermektedir. Örgütsel yaşam olarak sivil toplumun gelişmesi için, bu alanın siyasal ve ekonomik toplumdan bağımsız olması ve STK'ların da gönüllü kuruluşlar olarak devlet denetiminin dışında olması gerekmektedir. Bu nedenle de, bu alana son yıllarda, (siyasi partiler ve ekonomik aktörlerin dışında yer alan) “üçüncü sektör” adı da

---

⁹⁴ Age, s. 73-4.

⁹⁵ Age, s. 75.

⁹⁶ Edwards, Micheal, *Civil Society*. Oxford: Blackwell, 2004, s. 15.

verilmektedir.⁹⁷ Bu alanın gelişimi, sivil toplumun gelişiminin ön-koşulu olmakla birlikte, bu alanda yer alan STK'ların demokratikleşme sürecine katkılarını önemsemeleri ve etkinliklerini bu temelde de amaçlamaları gerekmektedir.

Demokratik toplum olarak sivil toplumdaki, STK'ların demokratikleşme sürecine yaptığı katkıyı anlıyoruz. Bu alan sivil topluma ahlaki ve siyasi değer yükleyen alandır ve sivil toplumun iyi ve adaletli toplum yaratmaktaki normatif işlevini simgelemektedir. Fakat, ahlaki ve siyasi değere aşırı anlam yükleme de, sivil topluma maksimalist yaklaşımı ortaya çıkartmakta ve bu da hem sivil toplumun bağımsız çalışma ve bilgi üretme işlevinde, hem de devlet-sivil toplum ilişkisinde ciddi sorunlar çıkartmaktadır. Bu nedenle de, STK'lar demokratikleşme sürecine katkıda bulunurken, kendilerinin üçüncü sektör olarak hareket ettiklerini ve devlet denetimi dışında yer alan ve toplumsal sorunların çözümüyle ilgili örgütsel bir yaşamı kurduklarını da unutmamalıdır.

Kamusal alan olarak sivil toplum ise, sivil toplumla siyasi toplum arasındaki demokratik tartışma alanıdır. STK'ların toplumsal sorunların/taleplerin demokratik bir platformda tartışılmasına ve bu yolla da siyasi topluma aktarılmasına verdiği katkı, sivil toplumun kamusal alan olarak hareketini tanımlar. Avrupa'da bu alan gelişmişken ve katılımcı demokrasinin kurucu bir niteliği olarak düşünülürken, Türkiye'de ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar en genelde, kamusal alan tartışmasının Türkiye'de bugün devlet-endeşli yapılmasından, ve kamusal alan ile devlet iktidarının özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.⁹⁸

Bu özdeşleşme de, sivil toplumla siyasi toplum arasındaki toplumsal sorunların demokratik tartışma alanını giderek daraltmakta, STK'ların siyasi aktörleri toplumsal sorunların çözümü için etkileme olasılığı önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle de, kendi siyasi söylemlerinde sivil toplumun önemini sıkça belirten siyasi aktörlerin Türkiye'de kamusal alanın “toplumsal sorunların demokratik müzakere alanı” olarak anlaşılması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Demokratikleşme sürecine katkıları içinde STK'lar kamusal alan işlevini yerine getirmeye çalışsalar bile,

---

⁹⁷ Age, s. 18.

⁹⁸ Keyman, E. Fuat, *Türkiye'de Devlet Sorunu: Küreselleşme, Modernite, Demokratikleşme*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

devlet ve siyasi aktörlerin kamusal alana bakışları değişmedikçe, sivil toplumun kamusal alan olarak gelişimi engellenmiş olacaktır.⁹⁹

7. Sivil Toplumunu Besleyen Kavramlar

Ömer Çaha, sivil toplumu besleyen modern kavramların başlıcalarını “küreselleşme”, “postmodernizm”, “çok kültürlülük”, “çoğulcu kamusal alan” şeklinde tanımlamaktadır. Bunların her biri sivil toplumla değişik biçimlerde ilişkilendirilebilir.

100

Küreselleşme, bir taraftan yaslandığı siyasal düşünce bakımından, bir taraftan da dünya düzeyinde yaydığı sosyal ve siyasal dinamikler itibariyle sivil toplumu besleyen bir süreçtir. Küreselleşmenin yaslandığı siyasal düşünce, hiç kuşkusuz liberal düşüncedir. Liberal düşünce, tam da yukarıda altını çizdiğim çerçevede bir sivil yönetim biçimini esas alır. Liberal düşüncenin temel kavramları olan hukukun üstünlüğü, minimal devlet, toplumsal farklılaşma, piyasa ekonomisi, bireysel ve sosyal özgürlük, sivil toplumun gelişmesini sağlayan lojistik kavramlardır.

Postmodernizmin sivil topluma temel katkısı tek hakikatli modernizm projesine karşı geliştirmiş olduğu çok hakikatlilik anlayışında görülmektedir. Tek boyutlu teorik kurgunun yerine (Hayek’in deyimıyla kurgulayıcı aklın yerine) grupsal ve toplumsal deneyimi geçiren postmodernizm bu yönüyle değişik tarihsel arka planlara ve deneyimlere sahip olan sosyal varlıkları meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir.

Postmodernizm gibi sivil toplumu besleyen kavramsallaştırmalardan biri de “çok kültürlülük” tartışmaları etrafında gelişmektedir. Çok kültürlülük tartışmaları modern ulus devletin deyim yerindeyse massederek homojenleştirdiği tek tip birey anlayışını aşındırarak, farklı kültürlerden ve aidiyetlerden beslenen kimlikler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım bireyin devletle olan ilişkisini “kimliksiz vatandaşlık” temelinden alarak, “kimlik yüklü” bir ilişki temeline kaydırmaya çalışmaktadır. C. Taylor’un başlattığı tartışma, bireysel eşitliği esas alan liberal demokrasi anlayışının

⁹⁹ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 13. www.stgm.com.tr

¹⁰⁰ Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine*, Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 4-6.

sınırlarını zorlamakla birlikte, esasen farklı sosyal ve kültürel varlıkları gün yüzüne çıkarması bakımından sivil toplumun gelişmesi açısından işlevsel bir rol oynamaktadır.

Sivil toplum kavramıyla ilişkili diğer bir tartışma konusu da özel-kamusal alan arasındaki ayrışmada karşımıza çıkmaktadır Locke sivil toplumu, özel aile alanının dışında, başka bir deyişle kamusal alanda gerçekleşen bir sosyal ve politik içerikli sözleşme olarak tanımlamaktadır. Bu anlayışa göre sivil toplumun gelişmesi her şeyden önce özel alandan bağımsız, kamusal bir alanın gelişmesine bağlıdır. Sivil toplum unsurlarının meşruiyet kazanması, bunların kamusal alandaki tanınırlığıyla mümkündür. Aslında postmodernite, özgürlük, çok kültürlülük, aidiyet bağının tanınması ve özgürlük talebi gibi tüm değerler esas itibariyle kamusal alanda anlam kazanmaktadır. Zaten bu kavramlarla birlikte gündeme gelen de bunların kamusal alanda meşru bir tanınırlık sağlaması talebidir. Değişik aidiyet temelinden hareketle kamusal alanda var olma çabası, beraberinde “çoğulcu kamusal alan” ya da “sivil kamusal alan” tartışmalarını getirmiştir.

Keyman, 1381’den bugüne sivil toplum kavramının Avrupa’da tarihsel gelişimine bakıldığı zaman, belli bir genelleme riskini göze alarak, sivil topluma atfedilen anlamın geçirdiği değişimi üç ana dalga içinde betimlemektedir.¹⁰¹

a)Modern Burjuva Toplumu Olarak Sivil Toplum

Sivil toplumun tarihi “eski Yunan” döneme kadar gitmekle birlikte, kavramın ilk kullanılma döneminde, esas amaç geleneksel toplumdan modern topluma geçişi açıklamak ve modern toplumu tanımlamaktı. Sivil toplum, modern toplumun özgünlüğünü ve modern-öncesi geleneksel toplumdan farkını simgeleyen bir ölçüttü. Sivil toplum ile modern toplumla eşanlamlı ve modern toplumun birey ve serbest pazar temelinde tanımlanmasında kullanılan bir kavramdı. Sivil toplum-modern toplum ilişkisine farklı felsefi yaklaşımlar olmakla birlikte, bu yaklaşımların ortak noktası sivil toplum düşüncesinin birey ve serbest pazar kavramlarıyla olan ilişkiydi. Örneğin, liberal felsefenin önemli kuramcılardan Locke ile cumhuriyetçi felsefenin önemli temsilcisi Montesquieu, sivil toplumun ortaya çıkmasında, farklı tarihsel süreçlere ve

¹⁰¹ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 5-10. www.stgm.com.tr.

olgulara ağırlık vermekle birlikte, feodal dönemin sonuna doğru ortaya çıkan “özel ya da subjektif hakların yasal temelde tanımlanması” olgusu üzerinde aynı düşüncededirler.¹⁰²

Bu anlamda, modern toplumun tanımlanmasında önemli bir işlev gören sivil toplum kavramı, birinci dalga içinde, bireysel hak ve özgürlükleri simgelerken, bu hak ve özgürlüklerin yasal dayanağını gündeme getirmekte ve devlet denetimi dışında ve yasal güvence altında bir toplum düşüncesini yaşama geçirmektedir. Birinci dalga içinde sivil toplum, siyaset diline “hak” kavramını sokmaktadır, böylece de haklara dayalı birey kimliğini nitelemektedir. Modern toplumun kuruluşunda, bu birey şehirli ve serbest pazarda özel haklara sahip burjuva sınıfı olduğu için, “sivil toplum = birey+serbest pazar+hak kavramı” denklemi, birinci dalganın hakim sivil toplum anlayışıdır.

b)Demokrasi Bağlamında Sivil Toplum

Akademik ve kamusal söylemde ikinci dalga sivil toplum tartışması, bu çalışmanın başında da değinildiği gibi, 1980’li yıllarda, özellikle Doğu Avrupa, aynı zamanda da Latin Amerika ülkelerinde totaliter, despotik siyasi rejimlerden demokratik rejime geçiş döneminde ortaya çıkmıştır. “Demokrasiye geçiş süreci” olarak bilinen bu dönem, sivil toplum kavramının yeniden-canlanma dönemi olarak da nitelenmektedir.¹⁰³ Doğu ve Orta Avrupa’da oluşan demokratikleşme talepleri içinde canlanan sivil toplum kavramı, toplumun despotik devletten bağımsız bir yaşamı olabileceğini simgeler. Sivil toplum devletten bağımsız, hatta devlete karşı bir yaşam alanını tanımlar, bu anlamda da bireysel hak ve özgürlüklerin kazanımı mücadelesinin, dolayısıyla da totaliter, despotik devletten demokrasiye geçişin anahtarıdır. Bu bağlamda da yapılan sivil toplum tartışmalarının önemli isimleri, Vaclav Havel ve Gyorgy Konrad sivil toplumu düşünce özgürlüğüne, örgütlenme özgürlüğüne sahip özgür bireylerin yaşam alanı olarak tanımlarlar. Havel’e göre, sivil toplum özgür bireylerin sivil inisiyatiflerinin ve sivil erdemlerinin yaşama geçtiği hak ve özgürlükler alanıdır.¹⁰⁴ Konrad’a göreyse, totaliter siyasete karşı geliştirilen “anti-siyaset alanı”, dolayısıyla despotik siyasal iktidara karşı

¹⁰² Chatterjee, Parthe, *The Nation and Its Fragments*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

¹⁰³ Scheeter, D. *Sovereign States or Political Communities: Civil Society and Contemporary Politics*, Manchester, Manchester University Press, 2000.

¹⁰⁴ Havel, Vaclav, *Open Letters*, London, Faber & Faber, 1991.

geliştirilen, siyasal iktidara sahip olma talebinde bulunmayan, siyasal iktidarı desteklemek ya da yermek iddiasında olmayan, ama buna karşı bireysel hak ve özgürlükleri yaşama geçirmeye çalışan bağımsız düşünme, tartışma ve demokratik yönetim çağrısının yapıldığı alan, sivil toplum olarak adlandırdığımız yaşam alanıdır.¹⁰⁵

Tüm bu tanımlar içinde oluşan ikinci dalga sivil toplum tartışması, sivil-toplumla demokratikleşme arasında ilişki kurarak özgünlük kazanır. Birinci dalgayla benzer olarak sivil toplum bireysel hak ve özgürlüklerle birlikte düşünülürken, ikinci dalga sivil toplum demokrasiye geçişinin merkezine oturarak özgün bir nitelik kazanır. Sivil toplumun sadece modern toplumun değil, gerçekte “demokratik toplum”un gerekli ya da yeterli koşulu olduğu düşüncesi, ikinci sivil toplum dalgasının, sivil toplum tartışmasına yaptığı en önemli katkıdır

c) Katılımcı Demokrasi Olarak Sivil Toplum

Sivil toplumu hem devlet ve siyasi aktörlerden oluşan siyasal toplumdaki, hem de serbest pazara dayalı ekonomik toplumdaki ayrıştırarak düşünmek, bu anlamda da sivil topluma toplumsal sorunlara ve taleplere demokratik ve uzun dönemli çözüm bulmak için siyasal toplumu etkileme işlevini vermek düşüncesi üçüncü dalga sivil toplum tartışmasının temelini oluşturur. Bu tartışma içinde, sivil toplum sadece bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi ve güvence altına alınması ya da siyasal sistemin demokratikleşmesi süreçlerinin değil, aynı zamanda bir ülkede devlet-toplum/birey ilişkilerinin “katılımcı demokrasi” temelinde kurulmasının da önemli bir aktörü olarak görülür. Diğer bir deyişle, sivil toplum sadece STK’lardan oluşan örgütsel bir yaşam alanı, ya da demokratik rejime geçiş sürecinin bir aktörü değil, daha da önemlisi demokratik toplum yönetiminin katılımcı demokrasi modeli içinde kurulmasının anahtar kavramıdır. Sivil toplumu katılımcı demokrasi temelinde düşünmek, bu bağlamda, ikili bir kuramsal manevrayı gerekli kılar:

(a) Sosyolojik düzeyde “toplum” kavramını siyasal toplum, ekonomik toplum ve sivil toplumdaki oluşan bir bütünlük olarak tanımlamak, dolayısıyla devlet-toplum/birey karşıtlığının gerisinde üç-boyutlu bir toplum anlayışına sahip olmak; ve

¹⁰⁵ Konrad, Gyorgy, *Antipolitics*, New York, Harcourt Brace Javanovic, 1984.

(b) Modern toplumda vatandaşlık kimliğini de sadece bireysel hak ve özgürlükler temelinde değil, aynı zamanda toplumsal sorunların çözümü için aktif olarak hareket eden, ve bu nedenle de siyasal toplumun alttan denetimini sağlamayı amaçlayan toplumsal benlik olarak algılamak. Böylece, sivil toplum aktif vatandaşlık anlayışının yaşama geçmesine ve bu yolla da demokratik toplum yönetiminin katılımcı demokrasi temelinde gerçekleşmesine anlam veren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü dalga sivil toplum tartışması, sonuçla, sivil toplumu “toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak tanımlar.

Bu tartışma daha çok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika demokratik toplumlarında sivil toplumun 1980’lerden bugüne gelişimi ve yaygınlaşması temelinde yapılan bir tartışmadır. Üçüncü dalga sivil toplum tartışmasının bu toplumlar bağlamında ortaya çıkmasının nedenlerini de şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁰⁶

Birincisi, bugün Batı modernitesinin krizi ve post modernizasyon süreci olarak bilen toplumsal olgunun bu toplumlarda yaşaması, sivil toplumun katılımcı demokrasi bağlamında gelişmesinin en önemli etkenlerinde birisidir. Modernite krizinden konuşurken, siyasi düzeyde merkez sağ ve merkez sol partilerin toplumla bağlarının zayıflamasından ve böylece temsili demokrasi dediğimiz sistemin toplum yönetiminde belli bir zayıflamaya uğramasından, ekonomik düzeyde sanayi toplumundan bilgiye dayalı sanayi-sonrası topluma geçiş sürecinden, kültürel düzeydeyse sosyal sınıf ve birey gibi kimlik kodlarının farklı toplumsal kesimlerin kimlik taleplerine yanıt verememesinden konuşuyoruz.¹⁰⁷

Sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunan ikinci süreç, küreselleşme dediğimiz, dünyanın son yıllarda geçirdiği değişim ve dönüşümü simgeleyen süreçtir. Yaşadığımız dünyada devletler, toplumlar, kültürler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yaygınlaşması, derinleşmesi ve hızlanması olarak tanımlayabileceğimiz küreselleşme süreçlerinin yarattığı değişim ve dönüşümler olumlu olduğu kadar olumsuz ve yıkıcı da

¹⁰⁶ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 10. www.stgm.com.tr

¹⁰⁷ Beck, Ulrich, *The Reinvention of Politics*, London, Polity, 1995.

olmuştur.¹⁰⁸ Bu olumsuz ve yıkıcı etkiler, çevre sorunlarından fakirliğe, eşitsiz gelişmeden savaşa kadar geniş bir yelpazede yer almakta ve dünyada ciddi bir sosyal adaletsizlik sorunu yaratmaktadır. Sivil toplum bağlamında, bu noktanın önemi şudur: küreselleşme süreçlerinin yarattığı olumsuz ve yıkıcı etkilere ulus-devletlerin kendi başlarına yanıt vermeleri çok zordur. Sivil toplumun gelişimi, bu bağlamda, küreselleşme sürecine bir yanıt olarak da değerlendirilebilir.¹⁰⁹

Sivil toplumun gelişime katkıda bulunan üçüncü unsur olarak, refah devletinin krizi olgusunu söyleyebiliriz. 1980'lerden sonra Doğu Avrupa toplumlarında ortaya çıkan demokrasiye geçiş süreci yaşanırken, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da da, II. Dünya Savaşı-sonrası dönemde belirleyici olmuş "refah devleti"nin krizi, ve bugün neoliberalizm olarak adlandırılan serbest pazar, küçültülmüş devlet ve bireye dayalı yönetim ideolojisinin güçlenmesi yaşanmıştır. Bu dönemde güçlenen neoliberalizmin, toplumsal sorunları bireysel sorunlara indirgeyen, devletin sosyal devlet niteliğini ortadan kaldıran, ve toplumsal yaşamı girişimci ve rekabetçi birey anlayışı içinde tanımlayan yönetim anlayışına karşı, artık refah devletine sahip olmayan toplumun kendi sorunlarını çözme için örgütlenme girişimi de sivil toplumun gelişiminin önemli nedenlerinden birisidir.

Dördüncü olarak da, 1990'larda özellikle Batı Avrupa ve Amerika'da güçlenen, ve bugün "üçüncü yol" olarak bilinen sosyal demokrasinin yeniden-yapılanma ve toplum yönetimini eline geçirmesinin sivil toplumun daha da güçlenmesine katkıda bulunduğunu önerebiliriz.¹¹⁰ Sosyal demokratik yönetimlerin yönetim anlayışları içinde sivil toplumu önemli görmeleri, STK'ları desteklemeleri, ve en azından söylem düzeyinde kullandıkları katılımcı demokrasi anlayışları, sivil toplumun demokratik ve verimli toplum yönetiminin etkin bir aktörü olarak algılanmasında önemli bir rol oynamıştır.¹¹¹

¹⁰⁸ Held, D. ve McGrew, A., *The Global Transformations Reader*, London, Polity, 2000.

¹⁰⁹ Bauman, Zigmunt, *Globalization*, London, Polity, 2001.

¹¹⁰ Giddens, Anthony, *The Third Way*, London, Polity, 1998.

¹¹¹ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 10. www.stgm.com.tr

8. Sivil Toplum ve Demokrasi

Sivil toplum olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için demokrasi ile olan ilgisinin de ortaya konulması gerekmektedir. Halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, kökleri itibarı ile eski Yunan medeniyetine kadar götürülebilse de esas itibarı ile insanlığın gündemini on yedinci yüzyıldan sonra daha çok meşgul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda demokrasi açısından sivil topluma bakacak olursak, on yedinci yüzyıldan itibaren batı toplumlarındaki değişimler, devlet-sivil toplum ayrımında sivil toplum lehine olmuş ve devletlerin sözleşme ve mülkiyet kavramı etrafında cereyan eden temel haklar çerçevesinde anayasa ile sınırlandırılmasına neden olmuştur. Halktan gelen bu istekler çerçevesinde devlet yapılanmalarında değişimler olmuş ve “Daha çok toplum daha az devlet” cümlesi sloganlaşmıştır. Bununla birlikte “tanımı gereği halkın yönetimi olan, yasaları yaratmanın, uygulamanın ve yargılamanın yurttaşların hak ve görevi olduğu bir devlet türü”¹¹² olarak demokrasi önem kazanmıştır.¹¹³

Bugün artık “sivil toplum”un “sine quo non”u (olmazsa olmaz koşulu) demokrasi kavramı olmuştur. Sanayi toplumu ve sanayi toplumuna özgü toplumsal gerilim ve çatışmalar, demokratikleşme sürecine iki boyutlu katkı sağlamıştır. Bunlardan birincisi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gelişmiş, sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan bir siyasal olgu olarak oy verme hak ve özgürlüğü için yapılan mücadele süreci olmuştur. Sanayi devrimi ile özdeş olan toplumsal dönüşüm sürecinin demokratikleşmeye yönelik ikinci büyük katkısı ise düşünce, ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri alanlarında gerçekleşen kazanımlar olmuştur.¹¹⁴

Demokrasi, toplumu oluşturan yurttaşların, temsilciler yoluyla kendilerini yönetmeleri anlamına gelmektedir. Ayrıca, demokrasi, güçler ayrılığını, bireysel hakların güvence altına alınmasını ve özel yaşamın korunmasını sağlar. Bu bağlamda demokrasi, fikirlerin ve çıkarların çeşitliliğini varsaymaktadır. Çeşitliliğe saygı,

¹¹² Keane, John, *Sivil Toplum ve Devlet - Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, Çev. Erkan Akın v.d., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993. s. 147.

¹¹³ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum Ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum* s. 275. iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

¹¹⁴ Sarıbay, Ali Yasar, *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*. ASa Kitabevi, Bursa, 1998, s. 52.

demokrasinin, çoğunluğun azınlıklar üzerindeki diktatörlüğünden farklı olduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁵

Demokrasi, yalnızca bir rejim değil, bir etkileşim sistemidir. Böylesi bir sistemde, diğerinden destek almadan elverişli biçimde işleyebilecek tek bir alan yoktur. Örneğin, bir demokraside sivil toplum, örgütlenme özgürlüğünü garanti altına alacak hukuk devleti ilkesinin ve grupların demokratik organize olma haklarını illegal araçlarla engellemeye çalışanlara karşı hukuki yaptırımları etkili bir biçimde uygulayacak bir devlet aygıtının desteğine ihtiyaç duyar. Pekleşmiş bir demokrasiye ulaşmak için, sivil ve siyasi toplumların yeterli derecede özerklik ve bağımsızlıkları hukuk devleti içine yerleştirilmeli ve bu ilke tarafından desteklenmelidir¹¹⁶

Bilindiği gibi çağdaş demokrasinin en önemli iki özelliğinden birisi çoğulculuk diğeri de katılımcılıktır. Çoğulculuk ve katılımcılık da daha çok örgütlenme ile olabilmektedir.¹¹⁷ Bir siyasal rejim olarak demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği düzeni temsil etmektedir. Demokrasi, insanların yalnız kendilerinin değil aynı zamanda başkalarının haklarını savunabildikleri rejimlerdir. İşte bu bağlamda kişinin kendi hak ve özgürlüklerinin diğer kesimlerle var olabilmesi ancak demokrasilerle mümkün olmaktadır. Demokrasinin temel öğelerinden biri aktif bir sivil toplumun varlığıdır.¹¹⁸

Demokrasi ve sivil toplum arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Aynı ilişkinin demokrasi ve sivil toplum örgütleri arasında da var olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sivil toplum, örgütlü toplum olduğuna göre sivil toplum örgütlerinin en temel özelliği de sivil dayanışma ruhuna sahip olmalarıdır.¹¹⁹ Demokratik ülkelerde, sivil toplum kuruluşları iki işlevi yerine getirir. Bunlardan ilki, demokrasinin ön şartı ve güvencesi olan demokratik bir siyasal kültürün yerleşmesine katkıda bulunmaları, ikincisi ise, bu tür

¹¹⁵ Bayhan, Vehbi, *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul. 1998, s. 146-147.

¹¹⁶ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 48. www.altkitap.com

¹¹⁷ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum* s. 272.

iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

¹¹⁸ Yıldırım, İbrahim, *Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004, s. 96-97.

¹¹⁹ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum* s. 272.

iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf

kuruluşların demokrasinin önemli mekanizmalarından biri olan katılımın gerçekleştirilmesini sağlamalarıdır.¹²⁰

Demokrasinin ön koşulu olan sivil toplumun gelişmesi, sivil toplum kuruluşlarının niteliğine bağlıdır. Tüm aracı kurum ve örgütlenmeler, sivil toplumu oluşturmaz.¹²¹ Bu bağlamda, demokrasinin pekiştirilmesi açısından en sağlıklı sivil toplum kuruluşu devleti tanımakla birlikte, özerkliğini kaybetmeden (devletle) teması sağlayan tiptir.¹²² Bununla beraber, sivil toplum iki taraflı bir denge üzerine kurulmuştur. Bir yandan merkezi devlet, bireyleri cemaatçi baskılara karşı koruyup, birey özgürlükleri garanti altına alınmakta, diğer yandan, merkezi devlet iktidarı, bağımsız bireylerden kurulu ve sivil toplumu oluşturan aracı kurumlar tarafından denetlenmektedir.¹²³

Sivil toplum sadece bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi ve güvence altına alınması veya siyasal sistemin demokratikleştirilmesi süreçlerinin değil, bunun yanında bir ülkede devlet-toplum-birey ilişkilerinin katılımcı demokrasi temelinde kurulmasının da önemli bir aktörü olarak görülebilir. Sivil toplum, demokratik toplum yönetiminin katılımcı demokrasi modeli içinde kurulmasının anahtar kavramıdır. Sivil toplum sadece STK'lardan oluşan örgütsel bir yaşam alanı değildir.¹²⁴

Sivil toplum kuruluşları örgütlenme özgürlüğünün en önemli simgelerindedir. Örgütlenme özgürlüğü ise insan hakları kavramıyla yakından ilişkilidir. Temelinde insan hak ve özgürlüklerinin yer aldığı siyasal ve toplumsal bir olgu olarak tanımlanabilen demokrasi için verilen mücadelede bireyin söz konusu hak ve özgürlüklerini elde etmesi ve bunu pekiştirebilmesi ancak örgütlenmelerle söz konusu olabilmektedir. Örgütlenmeler, bireylerin yalnızca insan olmaları nedeniyle sahip oldukları haklarının bir yandan yasal çerçevede kazanılmasını ve korunmasını sağlarken diğer yandan bu özgürlüğün yalnızca bir kamu özgürlüğü olarak tanınmasının ötesinde

¹²⁰ Arslan, Osman, *Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 89

¹²¹ Bayhan, Vehbi, *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 156.

¹²² Yıldırım, İbrahim, *Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004, s. 107-108.

¹²³ Bayhan, Vehbi, *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 157

¹²⁴ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 8. www.stgm.gov.tr
<http://www.stgp.org.docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc>

sınırlarının genişletilmesinin de güvencesi olmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri, demokratik bir düzenin ve demokratik işleyiş mekanizmalarının varlığını temel veri olarak kabul etmek suretiyle başlıca iki başlık altında incelenebilir. Bunlardan birincisi sivil toplum kuruluşlarının, gerek örgüt içi yapıları itibariyle gerekse de bizzat var olmaları sebebiyle, çoğulcu bir toplum yapısının sağlanmasında etkin bir işlev üstlenmeleridir. İkincisi ise sivil toplum kuruluşlarının, gerek devlet aygıtının gerçekleştirdiği uygulamalara gerekse pazar ekonomisinin bazı mekanizmalarına karşı koyucu tampon olma işlevini görmeleridir. Devlet aygıtının uygulamalarına karşı tampon olma işlevi, iki farklı kanaldan yürümektedir. Öncelikle, idare aygıtının uygulamaya koyduğu politikaların toplum tarafından benimsenmesi, bu politikaların sivil toplum kuruluşları tarafından savunulması halinde çok daha kolay gerçekleşmektedir. Öte yandan ise, bazı olumsuz politikalar sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti sonucunda uygulamadan kaldırılabilir. Sivil toplum kuruluşları bir diğer açıdan ise bireylerin aktif katılımını sağlamak suretiyle, bunu, piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur haline dönüştürmektedir.¹²⁵

“Demokratikleşme” ve “sivil toplum”, gönüllülük, özerklik, siyasal sisteme girdiler sağlama, kendi desteğine sahiplik, siyasal liderlerin yetişmesine imkan verme, siyasal iktidarı sınırlandırıcı bir rol oynama ve gerektiğinde siyasal iktidarın meşrulaştırılmasına katkıda bulunma gibi birçok yönden örtüşmektedir.¹²⁶

Demokrasinin bir "hedef" değil, bir süreç olduğu kabul edildiğinde, geçiş ve pekişme evrelerine sivil toplumun katkısı gündeme gelmektedir. Aktif bir sivil toplum, demokratik olmayan rejimlerin meşruiyetlerini aşındıran en önemli araçlardan biridir.¹²⁷ Vatandaşlık temeline dayalı örgütlenmeler ve sosyal hareketler, devletin niteliğini değiştirmeye çalışırlar; bunların çabaları, kamu yararıyla ilgili şeylerden kaynaklanmış ise ve iktidar kaygısından doğmuyor ise, bunların her biri sivil toplumun öğeleri olarak nitelenebilir. Dolayısıyla demokratik geçiş için barışçıl hareketler, tipik olarak, sivil

¹²⁵ Erözden, Ozan, *STK'lar ve Hukuki Çerçevede Yenilik Talepleri*, Merhaba Sivil Toplum!, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 1998, s. 15-16.

¹²⁶ Karadağ, Ahmet, *Demokratikleşme ve Sivil Toplum, Liberal Düşünce Topluluğu Örneği*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 70.

¹²⁷ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye*, s. 47. www.altkitap.com

toplumdan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, sivil toplum demokratik yönetimlerin ellerindeki erki kötüye kullanma potansiyellerini kamusal bir kontrol mekanizması oluşturmak yoluyla denetim altında tutar. Gerçekten de, etkin bir sivil toplum, demokrasinin sürmesi ve pekişmesi için, bu rejime geçişte istendiğinden çok daha büyük bir rol üstlenir. Zira, yeni demokrasiler, devletçi ve keyfi bir idarenin ardından, başlangıçta ortaya çıkabilecek yozlaşmayı engelleyecek hukuki ve bürokratik araçlara sahip değildir. Bağımsız, güçlü, araştırmacı bir basına ve kurumsal reform için baskı yapacak sivil örgütlere sahip olmaksızın, bu yozlaşma olasılığı artar.¹²⁸

"Yalnızca demokratik bir devlet demokratik bir sivil toplum yaratabilir; yalnızca demokratik bir sivil toplum, demokratik bir devletin sürmesini sağlayabilir". Böylece, sivil toplum ve devlet, her ikisi de bir diğerinin demokratikleşme koşulu haline gelmektedir. Devlet kurumları, yasa çıkarmak, yeni politikalar benimsemek, menfaatler arasındaki kaçınılmaz çatışmaları sınırları net bir biçimde çizilmiş yasalar içinde tutmak yoluyla sivil toplumun, yeni eşitsizliklerin ve tiranlıkların kurbanı olmasını engellemeye çalışan araçlar olarak görülmelidir.¹²⁹

Sivil toplumun demokratikliğinin önemli belirleyicilerinden birisi, kendi içindeki çoğulculuğa izin verme derecesidir. Kamusal alanda sivil örgütler ve gruplar ne kadar fazla ise, ne kadar farklılıkları bir arada yaşatabiliyor ve birbirleri üzerinde hegemonya kurmaksızın birlikte yaşamayı gerçekleştirebiliyorsa, sivil toplum o derece demokratiktir.¹³⁰ Sivil toplum, "*mutlaklaştırılmış bir gerçeklikten çok, kendi içinde karşıtlıkları olan diyalektik bir bütünlüğü*" anlatır.¹³¹ Güçlü bir sivil toplum, geniş bir biçimde bilgi yayar; böylece vatandaşların kendi değerlerini ve menfaatlerini kolektif olarak savunmalarına ve izlemelerine olanak tanır. Sivil toplum örgütleri, hükümet politikalarından yeterince haberdar olmadıkları sürece kamusal menfaatlerin savunulmasında etkili olamazlar.¹³²

¹²⁸ Diamond Larry. *Toward Democratic Consolidation*, Rethinking Civil Society, Journal of Democracy, July 1994, s.7.

¹²⁹ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye* s. 50. www.altkitap.com

¹³⁰ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa, İstanbul, 2001. s. 152-153.

¹³¹ Sarıbay, A.Yaşar, *Posmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul,1995. s. 27.

¹³² Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye* s. 49. www.altkitap.com

Güçlü bir sivil toplum ise demokrasinin şekillenmesini birçok yönden etkiler. Bu etkilerin neler olduğuna bakacak olursak.¹³³

- Sivil toplum, devlet iktidarını sınırlayan siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki temellerin kaynağını oluşturur.
- Sivil toplum içindeki farklılaşmalar, devletin azınlık bir grup tarafından ele geçirilmesini önler.
- Canlı bir sivil toplumsal yaşam, siyasal partilerin uyarıcı nitelikteki siyasal katılım çabalarını destekler.
- Sivil toplum, devlete istikrar sağlar. Yurttaşlar, sivil toplum sayesinde daha iyi olanaklara kavuşur ve toplumun refahı artar.
- Sivil toplum aracılığıyla yeni siyasal liderler yetiştirilmesi sağlanır.

9. Sivil Toplumun Göstergesi: Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplumun gelişmesinin göstergelerinden birisi sivil toplum kuruluşları ve toplumda gördükleri işlevdir. Bir toplumda STK'lar geliştiği ve söz sahibi olduğu zaman demokrasinin, sivil düşünce ve değerlerin ön planda olduğunun göstergesidir. Bu anlamda STK'ların gelişimi sivil toplum ve demokrasi için bir barometre görevini görmektedir.

Toplum yararına çalışan demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kar amacı gütmeyen devlet dışı kuruluşlar olarak tanımlanan sivil toplum kuruluşları sivil topluma ilişkin bir tanımlamada başvurması zorunlu kavramlardan biridir. Sivil toplum kuruluşları, bireysel amaçlardan ziyade, ortak amacın gerçekleşmesini hedefleyen, yatay ilişkilerin esas aldığı alanlardır. Baskı grupları olarak da bilinen bu örgütler demokratik çoğulcu bir toplumun temel bileşenleridir. Doğrudan devlet tarafından düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler ağı olarak ele alınan sivil toplumu demokratikleşme, insan hakları, siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetme ve karar alma sürecine katılım iktidar paylaşımı kavramları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Bu bağlamda yaşamın her alanına damgasını vurmaya başlayan özerk

¹³³ Karadağ, Ahmet, *Demokratikleşme ve Sivil Toplum, Liberal Düşünce Topluluğu Örneği*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69-70.

gönüllü toplumsal örgütlenmeler sivil toplum kuruluşları da toplumsal sistemde yerlerini almaktadır.¹³⁴

Kavramsal olarak Antik Yunan'a kadar uzanan ve yurttaşlar toplumu anlamında kullanılan sivil toplumun kurumsallaşması modernleşme süreciyle mümkün olabilmıştır. Modernitenin getirdiği çatışmacı toplumsal yapı, toplumdaki farklı çıkar gruplarının siyasal karar mekanizmaları üzerinde baskı gücü kurma ihtiyacını ve dolayısıyla da STK'ların hızla kurumsallaşmasını olanaklı kılmıştır. STK'lar, liberal demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla toplumda işleyiş kazanması sonucu modern ve örgütlü yaşamın vazgeçilmezlerinden olmuşlardır. STK'lar denilince akla ilk olarak dernek, vakıf, yurttaş inisiyatifi/girişimi, sendika gibi gönüllü ve ara örgütlenmeler gelir. STK'ların örgütlenme biçimi ve etkinlik alanları farklılık gösterebilmektedir. STK'lar yerel/lokal boyutta örgütlenebilecekleri gibi, ulusal ve uluslararası bir örgütsel yapılanmaya da gidebilirler. STK'ların etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeyi yayılır.¹³⁵

Bugün sivil toplum örgütlerinin farklı yapılanmalar içinde toplumda yaygınlaştığını görüyoruz. Sivil toplum örgütleri, farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden, düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket eden bir alanı temsil ediyor. Bugün, sivil toplumun hareket alanı sadece yerel ve ulusal da değil, bölgesel ve küresel bir nitelik kazandı.¹³⁶

Sivil toplum etkisinin küresel bir boyuta varması STK'lar üzerinden olmuştur. Kuçuradi, STK'ları şu şekilde tanımlamaktadır: STK'lar, belirli mekân ve zamanda bilgiye dayanarak belirlenen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, kâr amacı gütmeyen hizmet veren, böylece de kamunun yönetimine katılan

¹³⁴ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.266.

¹³⁵ Kaya, Gazanfer / Aslan, Mehmet, *1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1 s. 216.

¹³⁶ Keane, John, *Global Civil Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

kuruluşlardır.¹³⁷ Yerasimos ise STK'ları, bireylerin eşit katkı ve sorumluluklarla kurdukları, ortak amacın doğrultusunda çalışan yatay örgütlenmeler olarak tanımlar.¹³⁸

Sivil toplum örgütlerinin en belirgin özelliklerinin kendi amaç ve değerlerine hizmet etmeleri dışında toplumsal fayda için çalışmalarını devletten, hükümetten ve devlet kurumlarından; bununla birlikte siyasi partilerden bağımsız olmaları, kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır. Bu örgütler, belli bir grubun veya toplumun tümünü ilgilendiren faaliyet yürütüp, bu kesimin faydası için çalışırlar. Başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların sesi olarak hareket ederler. Sancar da bir örgütün STÖ olarak tanımlanabilmesi için iki temel niteliğe sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır: Herşeyden önce devlet dışı bir kuruluş olması gerekir. Devlet dışı olmak, devlet güdümünde ve paralelinde hareket etmemeyi gerektirir. İkinci olarak kar amacı gütmemeyi ve özel çıkarlara göre değil kamusal gereklere yönelik yürütmesi gerektir.¹³⁹

Sosyal fayda gayesi oluşturulan ve sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılan örgütlenmeler, özellikle son yirmi yıla damgasını vurmuştur. Devlet ve ekonomi dışı bu gönüllü organizasyonlarda dini grupları ve cemaatlerini, kültür derneklerini, spor ve hobi kulüplerini, vatandaş formlarını, yurttaş inisiyatiflerini, mesleki birliklerini, siyasi partileri, sendikaları, alternatif kurumları, devlet ve ekonomi dışı birlikleri kapsamaktadır.¹⁴⁰

Sivil toplum örgütleri, adlarından da anlaşıldığı gibi sivil toplumun önemli bir ögesidirler. Kiliseler, ticari birliktelikler, özel amaçlı dernekler, medya gibi kuruluşlardan oluşan bu örgütler devletten ve özel teşebbüsten farklı olarak kar amacı gütmeyen hükümet dışı organizasyonlar arasında büyük bir çeşitlilik ve heterojenlik vardır. Bu örgütlenmeler, coğrafik konum, büyüklük, motivasyon türleri, çalışma alanları, “eğitim, sağlık, insan hakları vb.” ideolojik yaklaşım itibariyle çeşitlilik arz

¹³⁷ Kuçuradi, İoanna, *Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşlar*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 30.

¹³⁸ Yerasimos, Stefanos, *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14.

¹³⁹ Atack, Iain, *Four Criteria of Development NGO Legitimacy*, World Development, Vol 27. Is. 5,

¹⁴⁰ Çarıkcı, İlker Hüseyin, & Acar, İbrahim Atilla, *STK Stratejik Yönetim ve Yeni Yönelimler, Yeni Projeksiyonlar*, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Sayı, 26, s. 17.

ederler. Hükümet dışı kuruluşlar, devletlerin politikalarını tarafsızca ve kalkınma süreçlerini destekleyerek etkilemeye çalışırlar.

STK'lar, katılımcıların düşüncelerini, eylemlerini ve değerlerini demokratik yönden biçimlendirirler. Bu biçimlendirmeye bağlı olarak sivil toplumun temel öznesi olan “aktif yurttaş” oluşur. STK'larda görev alan aktif yurttaşlar, siyasal partilerin demokratikleşmesinden yönetimin şeffaflaşmasına, insan haklarından yasal reformların takipçiliğine kadar pek çok konuda doğrudan etkinlik gösterirler.¹⁴¹ Sivil Toplum Kuruluşları, vatandaş ile devlet arasında köprü vazifesi görmektedirler. Vatandaşın düşüncelerinin devlete aktarılmasında, devletin uyguladığı ve uygulamak istediği politikaların vatandaşa aktarılmasında katalizör rolünü üstlenmektedirler.¹⁴²

Sivil toplumun geliştiğini, yaşadığı sıkıntıları, toplum ve devlet arasında bir arabulucu, denge rolünü gösteren, toplumun ihtiyaçlarını ve taleplerini dile getiren bir araç olarak sivil toplum örgütleri karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum örgütleri, toplumun demokratik gelişim düzeyini göstermesi bakımından kriter olmaktadır. Aynı zamanda toplumun ekonomik, siyasal konulara katılımına STK'lar aracılık etmektedir.

10. Siyasal Katılım ve Siyasal Katılımın Bir Yolu STK'lar

Siyasal katılım dar anlamda, yurttaşların siyasal sistem karşısındaki durumunu, tutumunu ve davranışlarını gösteren bir kavramdır.¹⁴³ Daha geniş bir ifadeyle ise siyasal katılım, gerek yerel gerekse de genel siyasal etkinliklerle yurttaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturması ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir.¹⁴⁴ Bu tanımlamalarda başat unsur, yurttaşların siyasal yapı üzerindeki belirleyici olmaya yönelik edimde bulunmalarıdır. Nitekim, Kalaycıoğlu da bu durumu şöyle ifade eder: “*Bireyin siyasal*

¹⁴¹ Tosun, Gülgün Erdoğan , *Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 152.

¹⁴² Bedük, Aykut/ Usta, Sefa/ Kocaoğlu, Mehmet, *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyönleri*, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 10, Yıl 9, 2006. s. 53.

¹⁴³ Daver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara. 1993, s. 203.

¹⁴⁴ Güldiken, Nevzat, *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996, s. 31.

*yaşama katılmasından bahsedebilmek için onun davranışlarını otoritenin kararlarını etkilemek üzere yönlendirmesi gerekir*¹⁴⁵

Siyasal katılmayı etkileyen önemli bir unsur da sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu bağlamda Lipset'in gönüllü kuruluşların siyasal katılmadaki rolleri ile ilgili tespitleri dikkat çekicidir. Almanya'da 1953 yılında yapılan bir araştırmaya göre her tabakadan bireylerden spor kulüpleri, sosyal kulüpler v.b. çeşitli kuruluşlara üye olanlar, politikayla daha çok ilgilenmekte, radyodaki siyasal yayınları daha çok dinlemekte, daha çok gazete okumakta ve daha büyük oranda oy verme niyetinde olduklarını söylemektedirler.¹⁴⁶

Siyasal katılımın biçimlerinden biri olan sivil toplum kuruluşları, kısaca STK'lar, Batıdan başlayarak temsili demokrasilerde yönetim krizinin baş göstermesi ve halkın yönetime doğrudan katılma isteminin artmasıyla toplumsal yaşamda önemli bir güç konumuna gelmişlerdir.¹⁴⁷ Sivil toplum kuruluşları, daha büyük siyasal katılım ve sorumluluk yönünde baskı yaratmaya yetenekli, siyasal gelişmenin ajanları olarak görülmektedirler. Siyasal yönden sivil toplum kuruluşları, siyasal değişimi kolaylaştırmada ve demokrasiyi sağlamlaştırmada etkin bir rol oynarlar. Halka dayalı örgütlenmeler, toplumsal yararlar ve isteklerin dile getirilmesi bakımından ortak eylem ve kurumsal kapasiteye yönelik toplumsal alanlar oluştururlar.¹⁴⁸

Türkiye'de 1980 sonrasında, toplumu yeni bir konjonktürle karşı karşıya bırakan siyasal sistemin, bireylerin istemlerini karşılayamaması sonucu aktif bir siyasal katılım biçimi olan sivil toplum kuruluşları öne çıkmıştır.¹⁴⁹ Ancak, STK'lar aracılığıyla toplumun siyasala katılımı istenen seviyede değildir. Bu durumun nedenleri, Türkiye'de toplumsal katılım önünde engellerin olması, STK'ların sivil topluma uygun bir tutumlar sergilememesi gibi nedenlerdir. Türkiye'de siyasalı etkileyen STK'ların özelliği daha

¹⁴⁵ Kalaycıoğlu, Ersin, *Çağdaş Siyasal Bilim: Teori, Olgu ve Süreçler*, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984, s. 200.

¹⁴⁶ Lipset, Seymour Martin, *Siyasal İnsan*, Çev. M. Tunçay, Verso Yayınları, Ankara, 1986, s. 183.

¹⁴⁷ Kaya, Gazanfer, Aslan, Mehmet, *1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s., 215

¹⁴⁸ Wiktorowicz, Quintan., *The Political Limits to Nongovernmental Organizations In Jordan*, World Development. Vol. 30, No. 1, 2002, s. 77-79.

¹⁴⁹ Kaya, Gazanfer / Aslan, Mehmet, *1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1 s. 214.

çok ekonomik özellikli oluşumlardır. Sosyal haklara dayalı kurulan STK'lar bu etkiyi yeterince sağlayamamaktadır.

11. STK'ların Demokratikleşme Sürecine Etkileri

Demokrasilerde siyasal karar alma süreci, kamuoyunun yönlendirmelerine açıktır. Kamuoyu ise anlatımını medya denilen sözlü, görüntülü ve yazılı kitle iletişim araçlarında bulur. Sivil toplum kuruluşları medyada ortaya çıkma olanağı buldukları ölçüde, siyasal kararları etkileyebilirler. Sağlıklı bir demokrasinin işleyebilmesi için, kamuoyu oluşmasında etkili örgütlerin toplumun bütün katmanlarını kapsaması zorunludur. Gerçekten homojen bir toplumda, demokrasi olamaz. Toplumun yapısındaki “çoğulluk”, kamuoyunu oluşturan kuruluşların çokluğuyla temsil edilmek gerekir. “Çoğulculuk” bu demektir. Türkiye’de yasal olarak biçimsellik kazanmış başlıca sivil toplum kuruluşları, işçi sendikaları, odalar ve barolar gibi serbest meslek örgütleri, siyasal partiler, spor kulüpleri, çeşitli amaçlar güden vakıflar ve derneklerdir. Bunların dışında, bazen alternatif, platform, inisiyatif (girişim) gibi adlar altında formelleşmemiş gruplar da olmakla birlikte, bunların süreklilikleri daha azdır.¹⁵⁰

STK, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde, demokratik siyasal yaşam için “onlarsız olunmaz” önem kazanmışlardır. Bunun nedeni, güçler ayrımı gibi temsili demokrasi kuramlarının günümüzde aşınmış bulunmasıdır. Örneğin, siyasal parti disiplini olgusu, yasamanın yürütmeyi denetlemesi gibi bir düşünceyi gerçekdışı kılmıştır. Unutmayalım ki, Eski Yunan’da demokrasinin mekanizması, seçmek değil, kura çekmektir. STK, doğrudan demokrasiye benzer bir karar alma süreçlerine katılma olanağı sağlıyor gibi görüldüğü için bu denli önem kazanmıştır.¹⁵¹

Sivil toplum, toplumsal gelişimin, toplumsal barışın, demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önemli bir aktörü olarak kabul edilmeye başlanıyor. Özellikle 2000’li yıllarda, Türkiye’nin yaşadığı değişim ve dönüşümlerde sivil toplum, “toplumsal sorunlara çözüm bulma çabasının olduğu iletişim ve müzakere alanı”, “siyasi ve ekonomik ilişkilerin ve yaşam alanlarının dışında yer alan

¹⁵⁰ Tunçay, Mete, *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar*, Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003, s. 4.

¹⁵¹ Age, s. 2.

ve hareket eden örgütsel yaşam” ve “devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlenmesine katkı veren kamusal alan” olarak hem nicel hem de nitel olarak önem kazanıyor ve işlev görüyor. Türkiye’de sivil toplum, toplumsal değişimin önemli bir alanı olarak güçlenirken, bu sivil toplumun iletişim ve müzakere alanının örgütsel yaşam ve kamusal alan olarak hareket etmesini sağlayan STK’ların da sayılarının giderek arttığını, çalışma alanlarının farklılaştığını ve hareket alanının toplumsal yaşam içinde yaygınlaştığını ve derinleştiğini görüyoruz. Bu farklılaşma ve yaygınlaşma içinde STK’ların farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket ettiğine şahit oluyoruz. STK’lar çalışma alanları içinde yarattıkları farklılaşma ve toplumsal alanda yarattıkları yaygınlaşma sürecinde, canlı, etkili ve verimli olmaya çalışan ve toplumsal yaşamın sivil ve demokratik değerleri içselleştirmesine katkı sağlayan bir örgütsel yaşam alanını temsil ediyorlar.¹⁵²

Günümüzde STK’lar bir toplumda demokrasinin ne kadar geliştiğinin, demokratik kültür ve özelliklerin toplumda ne kadar yaşam bulduğunun, kamu otoritesinin demokratik ilkeleri ne kadar benimsediğinin, sivil örgütlenmelerin siyasal ve toplumsal alanda ne kadar etkileyici olduğunun temel kriteridir. STK’lardan bağımsız bir demokrasi düşünülemez. STK’lar olmadan demokrasinin en önemli aracı eksik olmaktadır. Dolayısıyla STK’lar demokrasinin toplumda gelişmesinin önemli bir aracıdır.

Günümüzde toplumlar, bireylerinin tam bağımsız ve özgür olmasını, refah ve güvenlik içinde yaşamalarını, farklı etnisite, kültür, inanç gruplarının kendilerini özgürce ifade ederek barış içinde yaşamasını talep etmektedir. Sivil toplum, demokrasiye ulaşmada bir çıkış aracı, ulaşılması hedeflenene ulaşmada bir anahtar olarak görülmektedir. Demokratikleşme sürecinde gerekli olan koşullar ve etkileşimler, biraz da sivil toplum tarafından yaratılmaktadır. Devletin gücünü tanımlama, yetki alanlarını belirleme, denetleme gibi roller, sivil toplumun alanı içindedir.

¹⁵² Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 9-10. www.stgm.com.tr

12. Türkiye’de Sivil Toplum ve Gelişimi

Türkiye’de sivil toplumun gelişimi oldukça yeni sayılır. Uzun bir süre tek partili bir rejim ile yönetilen bir ülkenin sivil ağırları gelişmemiştir. Yine, Türkiye’de demokratikleşmenin sınırlı bir düzeyde olması, sivil toplumun gelişimini etkileyen unsurlardan olmuştur. Yine yakın geçmişinde birçok askeri darbenin yaşanması, militarist ve anti-demokratik özellikli 1980 Anayasasının etkileri, askeri, idari ve yargı bürokrasisinin sivil alana müdahaleleri gibi birçok etken nedeniyle sivil toplum ciddi baskılar yaşamıştır. Türkiye’de sivil toplumun gelişimi 1980’li yılların sonlarına doğru gelişmeye başlamıştır. Bu nedenle sivil toplum, devletin kurulduğu 20’li yıllara baktığımızda ekonomik temelli kuruluşlar haricinde toplumsal hedefleri ve toplumun taleplerini dile getirme anlamında gelişmemiştir.

Türkiye’deki merkezîyetçi bürokratik devlet yapısının hem tarihindeki pratiklerinden hem de cumhuriyet sonrası uzun bir süre devam eden otoriter politikalardan dolayı sivil toplumun gelişmesinin engellendiği belirtilebilir.¹⁵³ Türkiye’de batının tersine sivil toplum alanı yeterince gelişmemiştir. Bundan dolayı Türkiye’de iktidarı sınırlandıran değişimler, sivil toplumun zorlaması sonucu gerçekleşmemiştir. Daha çok iktidarın kendi kendisini sınırlaması söz konusudur.¹⁵⁴ Türkiye’de “modernleşme” sürecinde devlet eliyle sivil toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak sivil toplumdaki ziyade bürokratik toplum denilebilecek yeni bir model ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵

Tek partili dönemde, çoğulcu bir toplumsal yapılanmaya izin verilmediği söylenebilir de, çok partili döneme geçiş ile birlikte, toplumsal hayatta bir hareketlilik başlamıştır. Ancak ard arda gelen askeri darbelerle sivil toplum gelişimi kesintiye uğramıştır. Her askeri darbe sonrasında sivil toplumun gelişimi sekteye uğramıştır. Son 12 Eylül askeri müdahalesi ise sivil toplum düşüncesinde geri adımların atıldığı bir dönem olmuştur. 1990'lara gelindiğinde ise, Türkiye’de sivil toplumun, bazı insan hakları örgütlerinin çabaları ve entellektüel çevrelerin katkılarıyla gelişmeye başladığı söylenebilir.

¹⁵³ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s. 34.

¹⁵⁴ Yılmaz, Aytekin, *Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s. 91.

¹⁵⁵ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 54.

1923-1980 dönemi : sivil toplum açısından bu döneme baktığımızda, sivil toplum fikrinin aşırı derecede zayıf olduğunu görürüz. Önceki bölümde bahsedilen sivil toplumu tanımlama modellerinin hiçbiri bu dönemde yoktur. Bu dönemde, ne toplumsal grupların siyasete katılımlarını artıracak bir sivil toplum gelişiminden bahsetmek mümkündür, ne de devletten bağımsız ve sivil hak ve özgürlüklerin korunmasını talep edebilecek bir sivil toplum vardı.¹⁵⁶

1950-1980 arası dönemde devletin toplum üzerindeki korku perdesi kalkmış, sivil toplum unsurları uzun bir dönemden sonra tekrar toplumsal yaşamda yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde yürütülen politikalar tek partili dönemde yürütülen tek tipleştirme, homojenleştirme politikalarının aksine bir yandan toplumsal farklılaşmanın açığa çıkmasını sağlarken diğer yandan bu farklılıkların toplumsal alanı devlet alanına göre daha fazla zenginleştirmesini sağladı. 1950-1980 arası dönemde sivil toplumun ciddi bir gelişmeyi yaşamasına rağmen, bu grupların siyasal yaşamın gerçek aktörleri olduğu söylenemez. Siyasal yaşamın temel aktörleri devletin elit tabakası olmaya devam etmiştir. Bu dönemde sosyal grupların, siyasal partilerin yörüngelerine girdiği görülmektedir.¹⁵⁷

1980 öncesi dönemde, tek parti döneminin siyasal, ekonomik ve toplumsal alana ilişkin politikaları ve örgütlenme tarzı, devletten bağımsız bir sivil toplum alanının oluşumunu mümkün kılmamıştır.¹⁵⁸ Bu dönemi anlatırken, “Devletin egemen olduğu, büyük ölçüde devlet otoritesi tarafından her şeyin belirlendiği bir siyasal toplumun varlığından”, “toplum ve devlet arasında katmanlar ve aracı kurumların yok sayılmasından” “devletin, milletin sembolü olmasından” ve “bireyin tek başına devlet karşısında önemsiz bir konumda olmasından” bahsedebiliriz.¹⁵⁹

12 Eylül askeri darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası devlet-toplum ilişkisinde devleti esas alan, devleti koruyan bir anlayış ile hazırlanmıştır. Bununla yetinilmeyip

¹⁵⁶ Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 26., www.stgm.com.tr

¹⁵⁷ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s. 36.

¹⁵⁸ Duman, Fatih, *Sivil Toplum*, Türköne, Mümtaz’ Er (Ed.), Siyaset, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 372

¹⁵⁹ Arslan, Osman, *Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 160.

siyasi rejim de tahkim edilmiştir. 12 Eylül ile birlikte toplum, siyasetten uzaklaştırılmış, siyasal akımlar dahil olmak üzere devlet, toplumsal yaşamın her alanını kontrol altına almıştır.¹⁶⁰ 1982 Anayasası, temelde devleti koruyan ve yücelten bir anlayışla hazırlanmıştır. Gerek toplumsal ve siyasal farklılıkları tanımlarken, gerekse de insan hakları tanımlanırken bu anlayışın esas alındığı görülmektedir.¹⁶¹

Türkiye’de 1982 sonrası teorik olarak kutsal ve metafiziksel bir devlet anlayışı olmakla birlikte bunların kısmen aşıldığını da belirtmek gerekir¹⁶². 24 Ocak 1980 tarihinde başlayan yeni ekonomik ve politik tercih ve uluslararası sahada meydana gelen değişimler, Türkiye’de sivil toplum kavramının yeniden canlanmasını sağlamıştır. Uzun bir dönem süren devletçi, planlamacı, karma ekonomik politikasından vazgeçip serbest piyasa ekonomisine geçiş, Türk siyasal yapısının köklü değişimler yaşamasına neden olmuştur.¹⁶³

Türkiye’de sivil toplum bilinci yenidir, özellikle 1980 sonrası dönemde gelişen sivil toplum kuruluşları vakıf, dernek tüzel kişilikleri altında yasal konumda faaliyet göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye’de piyasa ekonomisinin ön plana çıkarılması ile birlikte, özel kesim üzerinde bürokratik kontrol ve işlemler azaltılmış, bütün bunlar da sivil toplumun canlanmasına yol açmıştır.¹⁶⁴

1980 sonrası Türkiye’de sivil toplumun başlıca cephelerini çevre grupları, kadın grupları, dini topluluklar, Alevi gruplar, etnik, kültürel haklar temelinde özellikle Kürt sorunu çerçevesinde gelişen gruplar, bu dönemde önemli bir açılım sağlayan insan hakları bağlamında ortaya çıkan gruplar oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Yine 1980 yılları sonrası geçmişte devlete göbekten bağlı olan aydınların, bu bağı kopararak devletçi anlayışa karşı sivil toplum, liberalizm, demokratik katılım, insan hakları, İslam, sosyal demokrasi gibi değerlere yöneldiğini görmekteyiz.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Yılmaz, Murat, *Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleler*, Yeni Türkiye , 18, Kasım-Aralık 1997, s. 368.

¹⁶¹ Azaklı, Sedat, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s. 227.

¹⁶² Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s. 38

¹⁶³ Age, s.33.

¹⁶⁴ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?*, 2005, s. 326. http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_4.htm (25.07.2005)

¹⁶⁵ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s. 48-53.

¹⁶⁶ Age, s. 42.

1980'lerden bu yana günümüz Türkiye tarihi, sivil toplumun oluşmasına ve giderek önem kazanmasına; STK'ların, toplumsal hareketlerin ve vatandaşlık inisiyatiflerinin toplumda hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına ve sivil toplum hareketlerinin küreselleşmesine tanık olmaktadır. Sivil toplum, Türkiye'de, demokratikleşme ve Avrupa Birliği ile bütünleşme süreçlerinin en önemli aktörü olarak görülmektedir.¹⁶⁷

1980'lerden beri sivil toplum örgütlerinin niteliksel gelişimlerinde ve devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesi ihtiyacına yönelik toplumsal taleplerde ciddi bir artış meydana gelmektedir. Sivil toplum örgütleri, bir hak ve özgürlükler dilinin oluşturulması ve aynı zamanda bireyselcilik söyleminin ve katılımcı demokrasi fikrinin toplumla tanıştırılması bağlamında çok önemli oldular. Dahası, organik toplum görüşü ile bütünleşmiş olan ve uzun bir hakimiyete sahip olan devlet merkezci örgütsel hayata meydan okudular. Bu görüşün aksine, sivil toplum örgütleri, toplumsal hayatı devletten bağımsız olarak etkin kılmaya çalışma; güçlü devlet geleneğini ve toplumun tepeden aşağıya doğru yönetilme şeklini eleştirme; cumhuriyet ve ödevler esasına göre tanımlanan vatandaşlık kavramını, bireysel, grupsal tabanlı özerklik, çoğulculuk ve demokrasi taleplerini içeren hak ve özgürlüklerin felsefi ilkeleri üzerine konumlandırılmış demokrasi ile aktif bir vatandaşlık kavramına dönüştürme girişimlerinde bulundular.¹⁶⁸ Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil toplum fikrinin, sivil toplumun modernitedeki işleviyle gerek tanımsal gerek kurumsal anlamda bir benzerlik oluşturmasının ve kendisini devletten bağımsız bir örgütsel yaşam alanı ve demokratikleşme için gerekli hayati alan olarak var etmesinin, 1980'li ve 1990'lı yıllarda gerçekleştiği öne sürülebilir.¹⁶⁹

Sivil toplum fikrinin ortaya çıkışı ve sivil toplum örgütlerinin 1980 ve 1990'larda niteliksel olarak gelişimi, kimlik/farklılık siyasetinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Bugün ise sivil toplum farklı bir pozisyondadır. Son yıllarda, sivil toplum, farklı taleplerin ve kimlik sorunlarının demokratik bir platformda çözümlenmesine katkıda bulunduğu gibi,

¹⁶⁷ Keyman, E., Fuat, *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 18. www.stgm.com.tr

¹⁶⁸ Boztekin, Nihal, *AB Uyum Süreci ve STK'lar*, Tarih Vakfı Yayınları, Haziran, 2004,

¹⁶⁹ Keyman, E., Fuat, *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s.28. www.stgm.com.tr

gelişimine engel olan faktörleri dönüştürücü yol olarak algılanmış, teşvik edilmiş ve hatta gereğinden fazla büyütülmüştür.¹⁷⁰

Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle ve uluslar arası gelişmelere paralel olarak sivil toplum tartışılmaya başlanmıştır. 1985 sonrası dönemde Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi hızlanmıştır. Bu dönemde çeşitli alanlarda örgütlenmeler başlamıştır. Özellikle, insan hakları, demokrasi, çevre gibi konularda örgütlenmeler dikkat çekmektedir. Çevre konusunda TEMA, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Doğal Hayatı Koruma Derneği gibi vakıf ve dernekler göze çarpmaktadır. Ayrıca, insan hakları ve kadın hakları ile ilgili de çok sayıda, vakıf ve dernek kurulmuştur.¹⁷¹

1990’lı yıllarda örgütlü sivil inisiyatifler gelişmeye başlamıştır. “Barış için bir milyon imza”, “Koca kulak aradan çekil”, “Aydınlık için bir dakika karanlık”, “Oy verdik sonra boş verdik. Boş vermeyin” gibi kampanyalarda toplumsal hareketlere yoğun bir katılım olması, vatandaşlar arasında yurttaşlık bilincinin geliştiğine dair umutların büyümesine yol açmış; ancak bu hareketlerin bütünlüklü bir toplum projesine sahip olmamalarından dolayı bu katılım, zaman içerisinde düşmüştür. Bu hareketler, sonrasında kendi içlerinde daralmaya başladılar.¹⁷²

Son dönemlerde, Türkiye’de sivil toplum gelişmeye başlamıştır. Sivil toplumun gelişmesi bu süreçte STK’ların toplum içinde yaygınlaşmasına ve sayılarının artmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ağırlıklı olarak hemşehri örgütleri, vakıflar, dernekler, meslek odaları ve düşünce kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de sivil toplum söylemi farklı aktörler tarafından Türkiye’nin demokratikleşmesinin ön koşulu olarak kullanılmaktadır. Tüm siyasi partiler kendilerini demokrasinin yanında gösterirken her zaman sivil toplumun önemine vurgu yapmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, söylem düzeyinde devletin demokratikleşmesinin, güçlü ekonomi programlarının, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) girme sürecinin önemli aktörleri olarak kabul edilmektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Age, s. 35.

¹⁷¹ Duman, Fatih, *Sivil Toplum*, Türköne, Mümtaz’ Er (Ed.), Siyaset, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 374.

¹⁷² Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 34.

¹⁷³ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 12 www.stgm.gov.tr.

Sivil toplum, son yıllardaki bu gelişimi içinde, “analitik ve kuramsal bir kavram”, “örgütlü bir yaşam biçimi”, “toplumsal değişimin ve iyi toplum yönetiminin önemli bir aktörü” olarak Türkiye’de devlet-toplum/birey ilişkilerinin çok boyutlu yapısı ve niteliği içinde anlaşılması ve çözümlenmesi girişiminin önemli bir çalışma alanını ve gönderim-noktasını oluşturuyor. “Sivil toplumun, Türkiye’nin özellikle 2000’li yıllarda yaşamaya başladığı ciddi ve önemli değişim ve dönüşüm sürecinin önemli bir toplumsal aktörü konumuna geldiği” saptamasının bugün gerek akademik ve kamusal söylem içinde, gerekse farklı siyasi vizyonlara ve ideolojik konumlara sahip farklı devlet seçkinleri ve siyasi aktörler arasında kabul edilen ortak bir paydayı oluşturduğunu görüyoruz. 2000’li yıllar Türkiye’de etkili, verimli ve toplumsal sorunlara kalıcı ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine katkı veren bir sivil topluma gereksinim olduğu gerçeği sıklıkla dile getiriliyor. Sivil toplumun Türkiye’nin giderek karmaşıklaşan, riskler ve tehlikeler içeren toplumsal ilişkiler ağı içinde, “toplumsal dayanışma, toplumsal güven, toplumsal sorumluluk, toplumsal istikrar, toplumsal sorunlara çözüm bulma gibi önemli değerlerin yaratılmasında rol oynayan değer yaratıcı bir kurum, bir iletişim ağı” olarak işlev görmesinin önemi vurgulanıyor.¹⁷⁴

Türkiye’de sivil toplumun, bir taraftan hem bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi, hem demokrasiye geçiş, hem de katılımcı demokrasi taleplerini seslendiren örgütlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu da, Avrupa’ya benzer bir tarzda, Türkiye’de de sivil toplumun içerdiği karmaşık, çok-boyutlu ve sorunlar içeren yapıyı bize göstermektedir. Sivil toplumun karmaşık ve çok-boyutlu yapısı kendisini, sivil toplumu (a) STK’larla özdeşleştiren ve “örgütsel yaşam” olarak tanımlayan, (b) demokratikleşmeyle özdeşleştiren ve “demokrasiye geçişin ön-koşulu” olarak tanımlayan, ya da (c) “katılımcı demokratik toplum yönetiminin gerekli aktörü” olarak gören farklı oluşumların eş-zamanlı olarak sivil toplum alanında yer almasında göstermektedir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 9. www.stgm.com.tr

¹⁷⁵ Keyman, E.Fuat ve İçduygu, A. *Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey, Citizenship Studies*, 7/2, 2003. s. 11.

Bunların yanı sıra, Türkiye’de sivil toplumun ve STK’ların ciddi, önemli sorunları vardır. Sivil toplumun nicel olarak toplum içinde yaygınlaşmasının ve kendisine atfedilen söylemsel önemin nitel bir yapıya dönüşmesi gerekiyor. Tabii ki, sivil toplumun nitel olarak gelişmesini engelleyen sorunlar, Türkiye’deki devlet-merkezci siyasetle, demokrasi eksiğiyle ve bu gelişmeyi engelleyici nitelikteki yasal düzenlemelerle ilgilidir.¹⁷⁶

Bugün Türkiye’de, STK’ların örgütsel yaşama odaklandıklarını, tüm dikkatlerini örgütsel ve finansal kapasite sorunlarını çözmeye verdiklerini, ama demokratikleşme süreçlerine katkı ve kamusal tartışma alanını genişletme işlevlerini gerçekleştirmede sınırlı kaldıklarını görüyoruz. Bu anlamda da, örgütsel yaşama verilen ağırlık arttıkça, hem STK’lar arasındaki ilişkiler bozuluyor, hem STK’larla devlet arasındaki ilişki sorunlu hale geliyor, hem de STK’ların toplumsal sorunların çözümü için toplumu hareketlendirme, dolayısıyla da aktif ve sorumlu vatandaşlık anlayışını toplum içinde yaygınlaştırma işlevinde zayıflama ortaya çıkıyor.¹⁷⁷ Türkiye’de sivil toplum konusunda yaşanan bu karmaşanın arka planında yatan neden, daha çok Türkiye’nin Doğu tipi-merkeziyetçi bir devlet geleneğine sahip olması ve Batı’da Aydınlanma’dan beri sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri izlemede atik davranamamasıdır.¹⁷⁸

Benzer bir biçimde, Türkiye’de demokratik açılım ve gelişmeyi sadece devletin tekelinde gören, devletin dışında hiçbir gelişmenin yaratılamayacağına olan inanç ve kültür, demokratikleşme sorunlarının başında gelmektedir.

Herhangi bir örgütün kurulma ve faaliyet göstermesi ülkemizde çeşitli yasa ve yönetmeliklerle denetim altında tutulmakta ve sınırlandırılmaktadır. Hatta bu örgütlerden bazıları hükümetler tarafından ya sürekli baskı altında tutularak devletin ideolojik aygıtları haline dönüştürülmekte ya da kısa zamanda parçalanmalarına olanak sağlanmaktadır. Bu nedenle, sisteme muhalif olan örgütler dışında, ülkemizdeki sivil toplum örgütleri genellikle bürokratik gelenekler doğrultusunda hareket etmekte,

¹⁷⁶ Keyman, E. Fuat, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, s. 12 www.stgm.gov.tr

¹⁷⁷ Age, s. 14 .

¹⁷⁸ Ercan, Hülya, *Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2002 Cilt : 26 No:1, s. 71.

toplumun taleplerini devlete iletmek yerine devletin taleplerini topluma dikte etmeye, devletin eylemlerini denetlemek yerine meşrulaştırmaya ve devleti toplumdan korumaya çalışmaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca bu süre içerisinde, sivil toplum örgütlerinin örgütsel ve finansal kapasite sorunları, kısmen de olsa, niceliksel olarak gelişen sivil toplumun aynı zamanda niteliksel olarak gelişmesini engellemiştir.¹⁸⁰

13. Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları

Türkiye’de sivil toplum kavramı, ilk 12 Eylül askeri darbesinden sonra Türkiye’nin gündemine girdi. 1980’lerden bu yana, dünyadaki gelişime paralel olarak sivil toplumun Türkiye’de de geliştiğini görüyoruz. Bu süreç içinde, STK’ların toplum içinde yaygınlaştığını, sayılarının giderek arttığını, sivil toplumun önemini arttığını, sivil toplum söyleminin siyasi partiler, hatta devlet aktörleri tarafından sürekli kullanıldığını görüyoruz. Bugün 150.000’ne yakın STK’nın var olduğu hesaplanıyor. Bu sayı ağırlıklı olarak STK’lar oluşurken, hemşehri örgütleri, vakıflar, meslek odaları, düşünce kuruluşları da sivil toplum içinde yer alıyor.¹⁸¹

Sivil toplumu sadece STK’larla özdeş düşündüğümüz zaman karşımıza şu sorun çıkıyor: sivil toplum örgütlerinin giderek finansal kaynak arama peşinde olan, kapasite sorunlarını üzerinde odaklaşan, ve örgütsel büyümeye giderek daha da önem veren profesyonel bir yapıya girmeleriyle birlikte, üstlendikleri demokratikleşme sürecine katkıda bulunma ve toplumsal sorunların/taleplerin kamusal tartışma alanını genişletme işlevlerini ikinci plana atmalarıyla ilişkili sorunlar. Bu sorunlar kendilerini, hem sivil toplum örgütlerinin (STK’lar) giderek eleştirdikleri sistemin bir parçası olma tehlikesi içinde, hem de kendi aralarındaki ilişkilerde dayanışmanın giderek azalmasında gösteriyorlar. Ama en önemli sorun, sivil toplumun STK’lar temelinde örgütsel faaliyetleri nicel olarak artarken, bu artışın nitel olmasını sağlayacak sivil toplum-demokratikleşme ilişkisinin tam anlamda kurulamaması sorunudur.¹⁸²

Sivil toplumu sadece demokratikleşmeye yaptığı katkı temelinde düşündüğümüz ve ona aşırı bir ahlaki ve siyasi değer yüklediğimiz zaman da, sivil toplum-devlet

¹⁷⁹ Age, s. 72.

¹⁸⁰ Keyman, E., Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 28. www.stgm.com.tr

¹⁸¹ Age, s. 12.

¹⁸² Age, s. 11.

ilişkisinde önemli sorunlar çıkıyor. Sivil toplumun devlet denetimi dışında çalışma alanı muğlaklaşıyor; bazı sivil toplum örgütleri devlet denetimi sorunuyla karşı karşıyken, bazıları kendi misyonlarını devletle ya da var olan siyasi iktidarla özdeşleştirebiliyor.¹⁸³

Örneğin kendilerini STK olarak tanımlayan düşünce kuruluşları, bağımsız bilgi üretmek yerine devlet ideolojisini yeniden-üretmeye katkıda bulunacak bilgi üretiminde bulunuyorlar. Devlet-sivil toplum ilişkisinin sorunlu olduğu diğer bir alansa, finansal ve yasal alandır: Devlete yakınlık ya da uzaklık, STK'ların finansal kapasite artırımı sürecinde önemli bir rol oynuyor. Devletin STK'lar üzerinde oynadığı hem finansal hem de yasal denetim rolü, STK'lar arasındaki ilişkiyi bozma potansiyeline sahip bir rol. Bu rol, STK'lar arasındaki ilişkiyi dayanışmadan rekabet ve çatışmaya döndürecek nitelikte. Tüm bu sorunlar, sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açan sorunlardır.¹⁸⁴

Türkiye'de sivil toplum halen ciddi tartışmalar ve sıkıntılar yaşamaktadır. Sivil toplum gerçek anlamda halen toplumsal işlevini görememektedir. Bunun en önemli sebebi de STK'ların devlete karşı toplumun savunusu görevini yapması gerekirken, devlet tarafında yerini alan çok sayıda kuruluşlar ve örgütlenmeler bulunmaktadır. Bununla beraber toplumun çoğunluğunda “sivil düşünce” halen hakim bir konuma gelmediğinden dolayı da bu sıkıntılar yaşanmaktadır. Dolayısıyla toplumun araçları ve kendisi sivil bir düşünceye varmadığı zaman Gramsci'nin tanımladığı gibi sivil toplum kuruluşları devletin ideolojik hegemonyasının sürdürülmesinde bir araç olmaktan çıkamazlar. Sivil düşüncenin toplumun bütününde hegemonya oluşturması için, sivil toplum kuruluşlarının toplumsal amaçlar için çabalaması gerektiği kaçınılmaz olmaktadır.

14. Sivil Toplum ve İnsan Hakları

İnsan hakları, sivil toplumun önemli değerlerindedir. Bir anlamda da insan hakları, sivil toplumun gelişmişlik düzeyinin bir belirleyicidir. İnsan hakları düşüncesinin sivil toplum içinde gelişmesi, toplumda hoşgörünün ve toplumsal adalet duygusunun geliştiğinin göstergesidir. İnsan, haklarını savunmak ve geliştirmek için

¹⁸³ Yarasimos, Stefanos. *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim, 2000.

¹⁸⁴ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, s. 11-12. www.stgm.com.tr

toplumsal araçlara ihtiyaç duyar. Bu araç, sivil toplum örgütleridir. Sivil toplum örgütleri aracılığıyla insan hakları savunuculuğunun yapılmasının nedeni insan haklarının korunmasının, savunulmasının otoriteye bırakılmamasıdır. Diğer önemli bir neden ise insan haklarının ihlal kaynağı otoriteden kaynaklandığı için savunuyu ve geliştirmesini sivil toplum ve örgütlerince yapılması gerekir. Bu nedenle sivil toplum ve insan hakları arasındaki bağ hayattır.

"Sivil toplum örgütleri, insan haklarının korunması için yapılan uğraşların demokratik araçlarıdır." STÖ'nin en etkili olabilecekleri alan insan haklarıyla ilgili konulardır. Devletle bağlantılı olmayan, ulusal ve uluslararası alanda özgürce çalışabilen STÖ, özellikle, insan hakları konusunda eğitim, araştırma ve inceleme yapabilirler; insan hakları ihlallerine karşı çıkabilir, sorumlularının yargılanmasını sağlamaya çalışırlar; ayrıca insan haklarının tanımını ve kapsamını belirleyebilir; bu hakların korunmasının önemini halk tarafından anlaşılması ve halkta insan hakları ve insan haklarının korunması bilincinin oluşumu konularında katkı sağlayabilirler. Bu kuruluşlar, ulusal ve uluslararası benzeri kuruluşlarla dayanışma içinde ve birlikte yürütebildikleri oranda etkili olabilirler. Kendilerini insan haklarını koruma amacına adanmış STÖ'nin, bu amaç etrafında toplanmış kişilerden oluşan gönüllü kuruluşlar olmaları, görüşlerinde çıkar hesabının bulunmaması, insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak verdikleri raporları inandırıcı kılar. Ancak, insan haklarını koruma amacı güden örgütlerin başarılı olabilmeleri, özgür ve bağımsız bir çalışma ve örgütlenme özgürlüklerinin bulunmasına, finansal durumlarına, toplumla, yöneticilerle ve resmi kuruluşlarla ve kitle iletişim organlarıyla kurabildikleri ilişkiye ve kendilerine gösterilen anlayışa bağlıdır. Ancak, insan hakları ve insan hakları ihlalleri konusunda çalışan STÖ'nin şanssızlığı, genellikle, devletten, kitle iletişim araçlarından, ulusal kuruluşlardan ve çoğunlukla vatandaşlardan dahi yeterli destek ya da çalışmalarını kolaylaştıracak bir davranış görememeleridir. Bunun en önemli nedeni, insan haklarının evrensel nitelikli; insan hakları ihlallerinin ise ulusal görünümü olması ikileminden kaynaklanmasıdır. Kendilerini insan hakları ve insan haklarının koruyuculuğuna adayan STÖ, genelde, ulus devlet ve milliyetçilik anlayışına ters düşerler. Çoğunlukla insan hakları ihlallerinin devlet tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle, sivil toplum örgütünün devleti eleştiren bir raporu ya da çalışması, ilgili kurum ya da devleti mutlu

etmez. Örgüt, çok halde, kendisini devlet karşıtı bir yerde bulur. Örgütün, insan haklarının önemini anlatabilmeye ve kamuoyunu bilgilendirmeye dönük çalışmaları dahi kuşkuyla karşılanır. Toplum ve medya dahi, çoğunlukla konuya milliyetçi açıdan yaklaşır; insan haklarının korunması yönündeki çalışmalar ülkenin yurt dışına jurnal edilmesi biçiminde algılanır; çalışmayı yapan gönüllü kişi de "sözde insan hakları savunucusu" suçlaması ile karşılaşır. Gerçekte savunulan, her insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olması gereken haklardır. Savunulan, insanlık onuru ve insanlığa duyulan saygıdır; savunulan öncelikle devlet karşısında zayıf durumdaki bireyin hakkıdır.¹⁸⁵

Türkiye’de Kürt sorununa barışçıl ve demokratik bir çözüm getirilememesinden kaynaklı yaşadığımız son otuz yıl derin tahribatlar, trajediler, çatışma süreçleri ve ciddi insan hakları ihlalleriyle “kaybedildi”. Özellikle 1990’lardan sonra Türkiye’de sivil toplum anlayışı gelişirken, demokratik çözüm arayışları gelişirken; ciddi hak ihlallerini takip etmek, ihlalleri engellemek ve demokratik tepkilerin örgütlenmesini sağlamak gibi çabalar da hayat buldu. Bu bağlamda ihlalleri eleştiren ve demokratik bir çözüm üzerinden yoğunlaşan STÖ’ler, devletin kendilerine önyargılı baktığından yakınmışlardır. Gerçekten de Türkiye’nin son yıllardaki insan hakları ihlalleri tablosuna bakıldığında STÖ’lerin ciddi baskı altında olduğu açığa çıkar.¹⁸⁶

1999–2008 Yılları Arasında Bazı Hak Kategorilerinde İnsan Haklarının Durumu

Tablo 1

İhlal	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	Düşünce/ifade/örgütlenme/inanç özgürlüğü ve toplantı-gösteri									
Kapatılan kitle örgütü, siyasi kuruluş, yayın organı, kültür merkezi	169	130	146	127	47	13	5	6	13	11
Baskın yapılan kitle örgütü, siyasi kuruluş, yayın organı, kültür merkezi	266	156	216	83	88	35	7	48	36 polis baskını / 69 saldırı	103 (64 parti temsilciliği, 35 dernek binası ve 4 sendika ve oda şubesi)

¹⁸⁵ Aliefendioğlu, Yılmaz, *İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*, S. 10

¹⁸⁶ *Bakınız aşağıda, konuyla ilgili, İnsan Hakları Derneğinin 1999-2008 Karşılaştırmalı İhlal Rapor Bilançosu; www.ihd.org.tr*

15. Klasik Sivil Toplum ve Kadın

Klasik sivil toplum tanımında, kamusal alanla aynı anlamda kullanılan sivil toplum, “erkek alanı” olarak hakların, eşitliğin, başarının ve mülkiyet ilişkilerinin de gerçekleştiği alan olarak kabul edildi. Buna karşın sivil topluma açılmayan ve kadınla bütünleşen özel alan, kan bağları ve doğal yakınlıklarla sınırlı bir alan olarak kabul edildi. Sivil toplumda, erkek, ailenin reisi; sahibi ve efendisi olurken kadın da onun emrine girer ve siyasal iktidar karşısında erkeği aracılığıyla temsil edilir. Hegel’e göre sivil toplum, aile ile devlet arasındaki aşamayı oluşturan alanlardır. Bu alanda yer alan Pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, şirketler, bireyler ve devlete bağlı olmayan her tür kurum ve kuruluşlar, sivil toplumu oluştururlar.¹⁸⁷ Hegel’e göre sivil toplumun ve arkasından devletin oluşması, erkeğin doğasına borçludur.¹⁸⁸ Hegel’e göre kadının doğası onun aile ile sınırlı kalmasını sağlarken, erkeğin doğası devleti gerçekleştirmesine ve yaşamını kamusal alanda sürdürmesine yol açar. Hegel’e göre Batıdaki çekirdek aile tipi ve iş bölümü, tarihsel olarak en doğru işbölümünü ortaya çıkarmıştır. Kısacası Hegel’de tabiatın insanlaşması süreci, sadece erkekler için işler.¹⁸⁹ Kadın, tabiatını dışsallaştıramadığı için ve aile birliğini aşip kendini sivil topluma, dolayısıyla devlete taşıyamadığı için tarihin akışının dışında kalır.¹⁹⁰

Klasik sivil toplum teorilerinde kadın sadece sivil toplum alanının dışına değil; aynı zamanda siyasi hayatın da dışına itilmektedir. Klasik sivil toplum tanımında kadın, özel alan ile sınırlı tutulurken, siyasal alan ve onun ürünü olan siyasal gelişme, Devlet, tarihsel gelişme gibi kavramların temeline erkek oturtulmaktadır. Modern toplumda ise kadınların elde ettikleri ekonomik, sosyal ve siyasal haklar sonucunda kamusal alana erkek kadar girme hakkına ve erkekle eşit hukuksal statüye sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, modern toplumda ailenin fonksiyonlarının kamusal alana taşınmasıyla özel/kamusal ayrımı, eskiden olduğu gibi geçerliliğini koruyamamaktadır. Özel ile kamusal alanların birleşmesi, sivil toplum kavramını yeniden tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Özellikle feminizm gibi bir sosyal hareketin varlığı ve kamusal alana

¹⁸⁷ Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, www.fatih.edu.tr/omercaha/Makaleler

¹⁸⁸ Pelczynski Aleksander, “Introduction”, *The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy*, Cambridge University Press, London 1984, s.50.

¹⁸⁹ Benhabib Seyla, “On Hegel, Women and Irony”, *Feminist Interpretations and Political Theory*, ed. Mary Shanley ve Pateman Carol, Pennsylvania UP, Philadelphia 1991, s.114.

¹⁹⁰ Ravven Heidi, “Has Hegel Anything to Say to Feminists”, *the Owl of Minerva*, vol. 19, no.2, Spring, 1988, s.149.

farklılıklarını kabul ettirerek açılma yönündeki talepleri karşısında bu kavramın yeniden formüle edilmesi zorunluluğunu pekiştirmektedir.¹⁹¹

Dünya tarihinin yakın aşamalarında sivil toplum kavramının tekrardan çok kullanılır hale gelmesi, dünyada önemli dönüşüm süreçlerine denk düşüyor. Modernizm, post-modernizm, vb. bir sürü şey, tartışılıyor bugünlerde. Bu dönüşüm sürecinin önemli olaylarından biri de, muhtemelen temsili demokrasi dediğimiz burjuva toplumlarının ortaya çıkmasıyla gelişen yönetim, katılım, vs. nin artık dünyada yavaş yavaş yetersizleşmeye başlamasıdır. O nedenle siyasete ilginin azalmaya başlamasıyla birlikte sivil alana ve sivil toplum örgütlerine yönelmede bir artışa rastlıyoruz.

Aslında sivil toplum örgütleri, siyasetin yerini alacak örgütlenmeler değildir. Bu arada sivil toplum denilen nesnenin de tanımı, anlamı, içeriği değişmeye başlıyor. Daha önceden genel tanıma uyan herhangi bir örgütlenme, STÖ kapsamına girebilirdi. Bugün Türkiye’de kapsamı geniş tutarak STÖ nedir diye bakarsak, herhalde en yaygın olanlarının “şurayı güzelleştirme derneği” gibi isimler taşıyanlar olduğunu görürüz. Şimdi artık yeni eğilim, yavaş yavaş bu gibi şeyleri, yani kanarya sevenleri, saka sevenleri çok fazla STÖ saymamak yönünde. Bir toplumun kendisinin çeşitliliğinin olması, bu tür şeylere bağlı. Ancak bugün Sivil Toplum örgütü lafını daha siyasi bir terminoloji içinde kullanıyoruz ve bu ismi kullanabilmek için bunlardan fazla bazı şeyler bekliyoruz. O da belirli ilkelere ve değerlere karşı o örgütün benimsediği tavidir. Barıştan yana olmak gibi birçok şey sayılabilir. Bunları da dikkate alarak bunlar doğrultusunda uğraş gösteren derneklere, örgütlere STÖ, NGO, STK gibi isimler vermekteyiz.¹⁹²

Günümüz dünyasında, insanlığın ve “sivil alanının” geçirdiği süreçlerle birlikte, üçüncü alan olarak tanımlanan sivil alanda örgütlenme meselesi, demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden olagelmıştır. Sivil toplum örgütleri demokrasinin vazgeçilmez unsuru olup, bunların sayesinde toplumun, insan haklarının, mesleki oluşumların, çalışma hayatının sorunlarının çözülebilmesi yolları aranmaktadır. Bu çalışmaların

¹⁹¹ Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, www.fatih.edu.tr-omercaha/Makaleler

¹⁹² Belge, Murat, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yayınları, no. 1, 2003 sf. 19-20.

başarılı bir şekilde devam etmesi halinde halkın dinamikleri harekete geçirilmektedir. STÖ'ler, sonuç olarak, çağış demokratik toplumların vazgeçilmez unsurlarındandır.

Ancak Türkiye'de STÖ'lerin bazılarının devlet veya resmi otorite ile girift bir ilişkisinin olduğunu; bunun da olmazsa olmaz "özerklik" ilkesine ters bir durum olduğunu vurgulamak gerekir. STÖ'lerin özerkliklerini/bağımsızlıklarını yitirmeden kendilerini birer siyasal aktör olarak görmeleri ve etkileşimci bir siyasetin etkin aktörleri olarak ön plana çıkmaları gerekmektedir. STÖ'ler, politik kutuplaşma ve gerginliğe müdahil olmadan yeni bir demokrasi, yurttaşlık ve yeni bir siyaset üretme arayışı içine girmelidirler. Bu arayış, devlet-toplum ilişkisinin demokratikleşmesine katkı sağlayacaktır.¹⁹³

---

¹⁹³ Yıldız, Ö., GÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2007 Sayı, 6 (1), s.58.

II. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI

1. Genel Olarak

İnsan düşünebilme yeteneğinden dolayı ilk insan toplumunda yazılı olmadan bazı haklara sahipti. Burada yaşama hakkından bahsedebiliriz. Bu dönemde uygarlık gelişmediğinden sebeple insan haklarının kavramı, günümüzdeki anlamına göre dar olmakta ve haklar sınırlı bir yaşam alanı bulmaktaydı. İnsan haklarını geçmişte yaşatan doğal hukuk kavramıdır. Doğal hukuk doğadan kaynaklandığı kabul edilen evrensel değişmez hak ve adalet sistemi olarak tanımlanabilir.

İnsan hakları toplumsal yaşamda yazılı hukuk kurallarından önce yer almıştır. Bu da doğal hukuk tarafından sağlanmıştır. İnsanlar arasındaki düzenlemeler, ilişkilendirmeler, adalet, ticaret vb. konular daha çok doğal hukuk tarafından sağlanan kurallar ile gerçekleştirilmiştir. İnsan hakları alanında da düzenlemeler doğal hukuk tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun en güzel örneklerini 21. yüzyılda olmamıza rağmen Afrika'da yaşayan küçük klan kabilelerinde insan hakları ile ilgili kuralları bulabiliriz. Bu kabilelerin yaşam düzeyi ilkel insanlık dönemindeki kabileler benzemektedir. Toplumsal düzeni sağlayan kurallarda günümüz insan hakları kavramı ve algılaması kadar olmasa da miras, ticaret, mülkiyet hakkı gibi birinci kuşak hakları kolaylıkla görülebilmektedir.

İnsan haklarının ilk ortaya çıktığı özellikleri birinci kuşak hakların prototipi şeklindedir. Yazının icadından sonra klasik hakların ilk örneklerini Hammurabi kanunlarında görebilmekteyiz. Bununla beraber tarihsel süreç içinde birinci kuşak haklar diye bilinen klasik hakların evriminin tamamlanması, daha çok 17 ve 18. yüzyıllarda olduğunu görmekteyiz. İnsan haklarının altın çağını yaşadığı dönem yada başka bir deyişle hakların toplumun gündeminde yoğunluklu olarak yer alması 17 ve 18. yüzyıllarda olmuştur. Bu döneme kadar insan hakları ilkelerinin genelde daha az yaşam bulmuştur.

İnsan hakları kavramında ikinci kuşak haklar diye bilinen ekonomik, siyasal ve kültürel haklar, 19. yüzyıldan itibaren bir hak olarak anılmaya başlanmıştır. İkinci kuşak haklarının öneminin artmasıyla beraber Fransız devrimi sonucunda gelişen ulus devlet yönetim modeli geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. İkinci kuşak hakları, BM insan hakları evrensel beyannameyle uluslar arası alanda resmen kabul edilmiştir. Üçüncü kuşak haklar ise teknolojinin gelişmesi ve küresel taleplerin artması sonucu olumsuz etkilenen az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin talep ve etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Üçüncü kuşak haklarının ortaya çıkışının en büyük nedeni ilerleyen sanayi ve teknolojinin etkisiyle dünyada artan kirlilik ve çıkar çatışmalarının uluslar arası bir sorun haline gelmiştir. Yine uluslararası alanlarda yaşanan toplumsal sorunlar, çatışmalar ve savaşlar tüm dünyayı etkileyebilmektedir. bu toplumsal sorunlar, sadece buldukları yerleri etkilememekte, etkileri dün dünyaya yayılabilmektedir. Bu nedenle ekolojik ve toplumsal dengenin sağlanmasına yönelik talepler artmış, toplumsal sorunların sona ermesi için barış hakkı devreye girmeye başlamıştır.

2. İnsan Hakları Kavramı

İnsanlığın yüzyıllardan beri kullandığı insan haklarını açık ve net olarak tanımlamak oldukça zordur. Kamun otoritelerinin veya sivil kişi ve kurumların insan hakları tanımı ve algılaması farklılaşmaktadır.

Klasik insan hakları kavramı, doğal hukuk ve bunun bir parçası olan doğal haklar düşüncesine dayanmaktadır. İnsanlar tarafından oluşturulan hukuktan ayrı ve ona üstün bir doğal hukuk düşüncesi, köklerini, Antik Yunan felsefesinde ve Roma hukuk düşüncesinde bulmaktadır. Özellikle Stoa felsefesinde ve kısmen de Roma hukuk anlayışında, insanın rasyonel doğasının gereği olan ve evrensel nitelik taşıyan birtakım doğal yasaların bulunduğu ve bunlara herkesin uyması gerektiği düşüncesi egemen olmuştur.¹⁹⁴

İnsan haklarının Anabritanica'da yazılı sözlük tanımı şu şekildedir "İnsan hakları temelde devlet gücünü sınırlar; hem yasal, hem de ahlaksal düzenlemelerin kapsamına

¹⁹⁴ Uygun, Oktay, *İnsan Hakları*, Ortak Çalışma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.16.

girer, hem olanı, hem de olması gerekeni dile getirir. Özünde genel ve evrensel niteliktedir; bütün insanların, hatta bazı durumlarda henüz doğmamış olanların her yerde sahip olması gereken haklardır."¹⁹⁵ Bu tanıma yakın bir açıklama da Bülent Tanör tarafından yapılmıştır. "Hak tanımının başına getirilen insan sözcüğü ile yaratılan insan hakları tamlaması da pozitif hukuk tarafından tanınmış olsun olmasın, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olması gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükleri ifade eder. Pozitif hukukun dışında ve üstünde bir anlam taşır, yalnız olanı yani kamu otoritelerince tanınanı değil, olması gerekeni de içine alır."¹⁹⁶

Yıllarca insan hakları savunuculuğunu yapan Hüsnü Öndül ise insan hakları kavramına insan onurunu katarak bir tanımlama yapmaktadır. İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu haklardır. Bu kabul, genelde paylaşılan bir düşüncedir. Fakat bunun açıklığa kavuşturulması gereken yönleri var. "İnsan hakları" dediğimiz şeyler nedir ki, bunlara bir "sahiplikten" üstelik "doğuştan" sahip olmaktan söz ediyoruz? İnsan haklarının her biri, birer "değeri" ifade eder. İnsan onuru dediğimizde de insanın değerinden söz ediyoruz.¹⁹⁷ Kuçuradi ise insan haklarını, her şeyden önce bir fikir, bir düşünce, insanların tarihe getirdikleri, çok farklı değere sahip çeşitli düşüncelerden biri olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁸

İnsan haklarını kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz: İnsan hakları, bireylerin yalnızca insan olmakla kazandıkları haklardır. İnsan olmak yeterlidir. Başka hiçbir gerekçe aranmaz. Tanımı ve sınırları konusunda her zaman bir anlaşmaya varılmasa da, temel bazı haklar üzerinde anlaşıldığını söyleyebiliriz. İnsan hakları, insanlar arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, ahlaki değer bakımından onları eşit görür. Bu anlamda insanın kendisi en değerlidir. Kişilerin ırkı, dili, inancı, cinsiyeti ya da kişilik özellikleri farklı olabilir. Ancak insan hakları bütün bu farklılıkların ötesinde kişinin yalnızca insan olmasından dolayı sahip olduğu haklardır. Böyle olunca da insan hakları evrensel nitelikte ve gerekli olan en önemli ilkeler olmaktadır.

¹⁹⁵ Anabritanica. Meydan Larousse. Felsefe Ansiklopedisi-O.Hançerlioğlu.

¹⁹⁶ Tanör, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s. 16

¹⁹⁷ Öndül, Hüsnü, *İnsan Hakları ve İnsan Onuru*, www.ihd.org.tr, 28.08.2009, sf. 1

¹⁹⁸ Kuçuradi, İoanna, *Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları*

İnsan hakları, bireyin özgürleşmesini sağlayan demokratikleşmeye bağlı dinamik bir süreçtir. Tarihsel açıdan da insanın insanlaşmasına katkı yapan önemli bir değerdir. İnsan hakları düşüncesi, tarih boyunca ilerleyerek gelişmiş ve çeşitli evrelerden geçerek günümüzdeki özüne kavuşmuştur. Bu nedenle insan hakları da, demokrasi gibi toplumsal gelişmeye bağlı sürekli bir evrim içindedir.

İnsan hakları dinamik bir kavramdır ve zamanla dönüşerek genişler. İnsan hakları, tüm insanlığın evrensel haklarına işaret eder. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak, bir aradılığı sağlama mekanizmalarına başvuran ve bunu hukuki çerçeveye oturtan, bunu yaparken de tek tek bireylerin, zımni kararlarla veya zorla da olsa rızasını alan tek varlıktır. Bu sürecin sürdürülebilirliğinin sağlanması için de çeşitli aygıtlar, yapılar, örgütlenmeler organize eder. İşte bu organizasyonlar (devletler, cemaatler veya farklı devletlerin birlikteliğiyle oluşturulan yapılar, örneğin Avrupa Birliği, dinî grup ve / veya otoriteler), savunmasız bireylerin temel haklarını korumakla yükümlüken, bu hakları ihlal eden yapılardır da. Yukarıda da vurguladığımız gibi, insan hakları savunuculuğu, bu yapılara karşı yürütülür.¹⁹⁹

İnsan hakları kavramının evrenselliği, onun ırk, dil, din, cinsiyet vb... gibi farklılıkları ölçüt almaması, ülke sınırları içinde sınırlanamamasını beraberinde getirmiştir. İnsan hakları savunucuları ve kurumları, yalnızca kendi ülkeleriyle ilgili değil, insan hakları ihlallerini sistematik olarak uygulayan tüm ülkelere karşı yürütürler. Bugün herhangi bir insan hakları sorunu ülkelerin iç işi olarak değerlendirilmemektedir.²⁰⁰

İnsan hakları kavramı, günümüzde siyasal meşruluğun bir ölçütü olarak kabul edilmektedir²⁰¹. Buna göre, yasama organlarının tasarrufları, yürütme organlarının icraatları ve yargı organlarının kararları, insan haklarını temel referans aldıkları ölçüde meşruluk kazanmaktadırlar. Buna göre insan hakları, başka kavram ve ideallerin bir aracı değil, başlı başına bir “amaç” olarak ortaya çıkmaktadır. Sözelimi, çağdaş dünyanın popüler kavramları olan “demokrasi” ve “hukuk devleti”, insan haklarını

¹⁹⁹ Erol, Merve, Ed. *Türkiye’de Hak Temelli STK’lar Sorunlar ve Çözüm Arayışları* s. 17-18 www.stgm.com.tr

²⁰⁰ Anar, Erol, *İnsan Hakları Tarihi*, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000, s. 311-312.

²⁰¹ Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.25.

korumanın ve güvence altına almanın birer “araç”ı olarak kabul edilmektedirler. Farklı bir deyişle, çağdaş demokrasi ve hukuk devleti anlayışı, insan hakları kavramı eksenli olarak tanımlanmakta ve ancak bu çerçevede evrensel kabul görmektedir.²⁰²

İnsan hakları kavramı modern ve politik bir kavramdır ve bu kavramın devlet aygıtıyla birlikte ortaya çıktığını, tartışılmaya başlandığını söylemek güç. Zira devlet aygıtının oluşumu sürecinde, yönetilenlerin tabi kişi ve grupların hak bilincini edinmesi yüzyıllara yayılan bir süreçtir. Son kertede insan hakları düşüncesi, modern çağda kişilerin devlet aygıtının baskılarından kendilerini korumak ve şiddet tekeli elinde bulunduran bu aygıtla ilişkilerini sürdürülebilir kılmak için ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla evvela şu ayrımı ortaya koymak gerekiyor: İnsan hakları, insanların devlet aygıtı karşısındaki haklarını ifade eder. İktidarın, yönetimin var olduğu her toplumsal yapıda, insan hakları kavramı gündemdedir. Zira tek tek insan hakları, iktidarın sınırına da işaret ettiği, fakat iktidar bu sınırı zorlama hevesinden feragat etmediği için, modern çağın temel problematiklerinden biridir. İnsan hakları kavramı, ne yazık ki çeşitli bağlamlarda yersiz ve / veya yanlış kullanılıyor. İnsanlar bazen bu kavrama “olması gerekenleri” yüklerken, bazen “iyi” olan her şeyi insan hakları olarak nitelendiriyor.²⁰³

İnsan Hakları Derneği eski genel başkanı Hüsni Öndül’ün bu konudaki yorumu şöyle: “İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu haklardır. (...) İnsan haklarının temel özelliği, kaynağını sözleşme ya da yasaya dayanmaksızın açığa vurmasıdır. İnsan hakları hayatın içinde, ihtiyaçtan, ihtiyaç sahiplerinin istemlerinden kaynağını bulur. Tarihin tüm dönemlerini kapsayacak şekilde, otorite karşısında ihtiyaç sahiplerinin taleplerini şekillendirmeleridir. Kendisini ve kendi geçim araçlarını bilinçli olarak üreten ve güzellikler yaratan, bu olanağa canlı türleri içerisinde sahip olan insanın eylemidir, yaşama durumlarıdır insan haklarının kaynağı. O nedenle, insan hakları evrimcidir. Sürekli gelişir. O nedenle de insan hakları listesine son nokta konulamaz. İnsanın ürettikleri ve yarattıklarıyla bir bütün oluşu, onun değerini oluşturur. İnsan onuru dediğimiz şey, ürettiği ve yarattığı ile bir bütün olan canlı türünün, tüm biçim ve çeşitleriyle ve her eylemde-işlemde, bir muamele beklentisini

²⁰² Erdem, Fazıl Hüsni, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 2

²⁰³ Erol, Merve, Ed. *Türkiye’de Hak Temelli STK’lar Sorunlar ve Çözüm Araştırmaları*, s. 16. www.stgm.com.tr

ortaya koyar. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin tüm insanların onurda ve haklarda eşitliğini vurgulayan 1. maddesinin insan onurunun altını çizdiğini belirtmeliyiz. Bildirinin anahtar kavramı insan onurudur. Tüm insanlar insan olma onuru bakımından eşittirler.”²⁰⁴

İnsan haklarının çıkış noktası, yaratılmış önenebilir ve mücadeleyle bertaraf edilmesi gereken acılara (işkence, keyfi hapis, açlık vb.) ilişkin deneyimdir. Bundan başka, ardından bu acıları önlemek için ne gibi hukuksal, devletsel ve toplumsal yapıların oluşturulması gerektiği sorusu sorulur. Bu nedenle insan hakları genel ideolojilerin ve dinlerin yaptığı gibi tamamlanmış bir dünya tasarımı sunmazlar; aksine insan onurundan hareketle devlete (uluslar arası) topluma ilişkin eleştirel sorular ortaya atarlar. Dolayısıyla asgari kurallar olarak belli ölçülerde mütevazı bir iddiaya sahiptirler.²⁰⁵

3. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları, kavram olarak II. Dünya Savaşını takiben Birleşmiş Milletler'in kuruluşuyla birlikte söylenir olmasına karşın, kökeni, eski Yunanda Aristoteles'in, Stoa'cılarının ve daha sonra Roma'luların doğal hukuk (ius naturale) öğretisine dayanır. Aristoteles'e göre "doğaya göre haklı olan" her şey "yasalara göre haklı" değildi; insanların düşünce biçiminden bağımsız, her yerde aynı güçte geçerli bir doğal adalet vardı. Kition'lu Zenon'un kurucusu olduğu Stoa'cı görüşe göre ise, site (devlet) düzeni dışında ve üstünde us, yasa ve adalet vardır. Özgürlük, doğaya, akla ve aklın gerektirdiği etik değerlere uygun davranıştır. Erdem, doğayla uyum içinde yaşamaktır.²⁰⁶

18. yüzyıl düşünürü John Locke, insanın bazı haklarının, sırf insan olmasından dolayı var olduğunu, toplumsal sözleşme öncesinde içinde yaşadığı doğal durumda da bu haklara sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Locke, doğal durumu, "doğal hukuka uygun davranan özgür ve eşit insanların oluşturduğu bir toplum" biçiminde tanımlayarak Hobbes'un kötümserliğinden uzaklaşmıştır. Ona göre, insanlar, önceki

²⁰⁴ Öndül, Hüsnü, *İnsan Onuru ve İnsan Hakları*, www.ihd.org.tr, 28.08.2009, sf. 1

²⁰⁵ Suntinger, Walter, *İnsan Hakları Kavramı*, İnsan Hakları Bülteni, İnsan Hakları Yazıları, Özel Sayı 3,1998, s. 52.

²⁰⁶ Aliefendioğlu, Yılmaz, *İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*, s. 1

<http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html>

yaşamlarında sahip oldukları yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, kişi dokunulmazlığı (keyfi tutuklanmama) gibi hakların, kendisini değil korunmasını, toplumsal yaşama geçişle devlete devretmişti, devlet koruma görevini yerine getirmezse, insanların karşı koyma (direnme) hakkı doğacaktı.⁹ Daha sonra Montesquieu, Voltaire ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, bu görüşü desteklediler ve geliştirdiler. Montesquieu, doğa yasalarının toplumsal yasalardan önce geldiğini, dinin ve devletin yasalarından üstün olduğunu ileri sürdü. Ona göre, özgürlük uygar yasaların izin verdiği her şeyi yapabilme hakkıdır.²⁰⁷

Bilindiği gibi, modern liberal düşüncenin bireyi ve onun haklarını önceleyen yaklaşımı John Locke'a dayanır. Locke'un savunduğu sosyal sözleşme tezinde doğa durumundan siyasal topluma geçişin temel nedeni, doğal hukukun bireye sağladığı temel hak ve özgürlükleri koruma kaygısıdır. Locke'un temellendirdiği liberal siyasal düşüncenin ve özellikle de doğal haklar görüşünün daha sonra Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ne yansıdığını görüyoruz. Bu bildirgenin ilk üç maddesi siyasal meşruiyetin dayanaklarını belirtmektedir. Bu maddelerde insanların özgür ve eşit oldukları, her siyasal topluluğun amacının doğal hakları korumak olduğu ve egemenliğin kaynağının ulusal irade olduğu açıkça vurgulanmaktadır.²⁰⁸

İnsan hak ve ilkeleri tarihsel geçmişin bir çok önemli belgelerinde yerini bulmuştur. İnsan hakları açısından çok önemli bir belge olan Magna Carta, 1215 yılında İngiliz Kralı John ve soylular arasında, karşılıklı yetki ve görevleri belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu sözleşmede ilk kez suç ve cezada yasallık ilkesi bir kral tarafından kabul edilmiştir. Yine İngiltere'de 1628 tarihli "Petition of Rights", parlamento tarafından kabul edilen bir yasa olmadıkça hiç kimseden para, vergi alınamayacağını, savunması alınmadan hiç kimsenin tutuklanmayacağını hükme bağlamıştır. 1679 tarihli Habeas Corpus Act, 1689 tarihli Bill of Rights, 1701 tarihli Act of Settlement gibi belgelerle, İngiltere'de zor durumda kalan herkese yargıca başvurma hakkı tanınmıştır.

²⁰⁷ Age, s. 2.

²⁰⁸ Aslan, Zühtü, *Postmodern Söylem ve İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 56-1, s. 3

Gerek Bill of Rights ve gerekse Habeas Corpus belgeleri, 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve Anayasası'nı, keza; 1789 ve 1793 Fransa İnsan Hakları Bildirisi'ni etkilemiştir. Böylece, insan haklarının genel ilkeleri, ulusal yasalarda yer almaya başlamıştır. İnsan hak ve ilkeleri ulusal veya uluslar arası belgelerle güvenceye alınmaya çalışılmıştır. İnsan hakları belgeleri günümüz belgelerine temel referans kaynağı olmaktadır.

İnsan Hakları, felsefi kökleri çok eskiye gitmekle beraber, esasen 17 ve 18. yüzyılda Doğal hukuk okulu içinde gelişen ve “insan hakları öğretisi” olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların sırf insan olması sıfatıyla doğuştan bir takım dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklara sahip olduğu inancına dayanmaktadır.²⁰⁹ İnsan hakları bir kavram olarak 1789 Fransız burjuva devrimi ve onu izleyen toplumsal mücadeleler ve devrimler sürecinde tanımlanmıştır. İnsan hakları mücadelesi sonucu, insanlığın ortak birikim ve kazanımı insan haklarının bir kavram olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.²¹⁰

Devletin müdahale edemeyeceği doğal hakların var olduğunu söyleyerek iktidarın sınırlanması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacına hizmet eden bu anlayışın izleri çok eskilere dayanmakla birlikte, bu görüşün, klasik insan hakları düşüncesine kaynaklık eden açıklama biçimi 17 ve 18. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bu yüzyıllarda doğal hukuk düşüncesi, Ortaçağ'da egemen olan ilahi doğal hukuktan koparak, rasyonalist ve laik bir çizgiye doğru evrilmiş; Aydınlanma hareketinin güçlü bir kültürel etkeni, hukuk ve siyaset bilimlerinin egemen görüşü ve insan hakları idesine açıklık kazandıran önemli bir faktör haline gelmiştir.²¹¹

Gerçekten, özellikle daha önceki yüzyıllarda başlayıp varlığını ve etkisini sürdüren ekonomik canlanma, reform hareketleri, bilimsel gelişmeler ve Rönesans kökenli felsefi

²⁰⁹ Erdemi, Fazıl, Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003,

²¹⁰ Anar, Erol, *İnsan Hakları Tarihi*, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000, s. 329.

²¹¹ Çağıl, Orhan Münir, *İnsan Hakları ve Tabii Hukuk*, İÜHF Mecmuası, Cilt 1-4, İstanbul, 1984, s.81.

devrimin etkisiyle, doğal hukukun “dinsel” temeli sarsılmış, onun yerini “akıl” almıştır.²¹²

İnsan Hakları disiplini, felsefi kökleri çok daha eskilere gitmekle beraber, asıl on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar içinde gelişen ve ‘insan hakları doktrini’ olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan birtakım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşünü yaymaya çalışıyordu. O zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları baskıdan korumayı amaçlayan bu doktrine göre devlet, kendi yarattığı hukuktan önce var olan doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı. Giderek güçlenen ve yaygınlaşan bu inanç, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru yayımlanan Amerikan Haklar Bildirileri ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Evrensel Bildirisi ile ilk resmi açıklamalarına kavuştu²¹³

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve bu yüzyılın son çeyreğinde patlak veren teknolojik gelişim, dünyanın hemen her yerinde eşzamanlı olarak birtakım değişimlere yol açmıştır. Özellikle enformasyon teknolojisindeki gelişmeler, beraberinde bilginin neredeyse sınırsız dolaşımını ve etkileşimini olanaklı kılmakta, bilgi tekellerinin zayıflaması sonucunu doğurmakta; böylece insanlar, bilgi ve haber kaynaklarına ulaşma konusunda kendi devletlerinin her türlü sınırlamalarını aşabilmekte, dünyanın başka yerlerinde yaşanan gelişmeleri izleyebilmekte ve etkileşim içine girebilmektedirler.²¹⁴

20. yüzyılın en önemli başarısı, insan hakları fikrini ön plâna getirmesidir. İkinci Dünya Savaşından sonra ön plâna çıkmaya başlayan insan hakları, yüzyılın sonlarına doğru moda haline gelmiş, moda olunca da kavramın içi boşalmaya başlamıştır.²¹⁵ İnsan hakları, çağımızın büyümlü kavramlarından biridir. Bu kavram, 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp bugüne kadar devam eden tarihsel süreç içerisinde önemini gittikçe arttırarak 21. yüzyıla taşınmıştır. Bugün artık, insan hakları kavramı, -eskisi gibi- bir

²¹² Öktem, Niyazi, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, Genişletilmiş 4. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1988, s.130-131.

²¹³ Kapani, Münci. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. Bilgi Yayınevi. İstanbul,1987, s.17.

²¹⁴ Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1994, s.101.

²¹⁵ Kuçuradi, İoanna, *Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları*, s. 1.

avuç entellektüelin tartıştığı felsefi bir kavram değil, halkların paylaştığı ve sahip çıktığı canlı ve dinamik bir yükselen değerdir.²¹⁶

İnsan haklarının bugünkü anlamıyla uluslararası boyuta ulaşması, insan haklarının en çok çiğnendiği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. 1945'te Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuş ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni imzalayan devletler insanlığa ve insan haklarına yapılan saldırıların önlenmesi amacıyla tüm ulusların benimseyeceği kuralların saptanması için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirisi kabul edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana evrensel ve bölgesel düzeylerde çok sayıda uluslar arası insan hakları standardı yaratıldı. Hukuksal bağlayıcılığı olmayan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslar arası Sözleşme, Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme ile tamamlandı. Diğer özgül sözleşmeler, (örneğin kadınlar, çocuklar gibi) kişi gruplarının haklarının korunmasına hizmet ederler ya da insan hakları ihlallerinin belli biçimlerini (ayrımcılık, işkence gibi) hedef alırlar. Bu uluslar arası sözleşmeler gittikçe genişleyen devletler topluluğu tarafından yaratılmakta ve kabul edilmektedir.²¹⁷

1950'li yıllarda birçok kişi, kuruluş ve ülke tarafından bir fantezi olarak değerlendirilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve bunun arkasındaki insan hakları anlayışı, bugün artık uygulanabilirliği olmayan “ütopik” ilkeler manzumesi olmaktan çıkıp, yaşama geçirilmesi mümkün evrensel değerler haline gelmiş durumdadır. Öyle ki, günümüzde insan hakları kavramı; birçok ülkenin iç ve dış politikasını belirleyen ve yönlendiren bir faktör; uluslararası kuruluşların tüzük ve programlarının referans kaynağı; BM'den AGİT'e, Avrupa Konseyi'nden Avrupa Birliği'ne kadar birçok uluslararası kuruluşun izlediği politikaların ana ögesi haline gelmiş bulunmaktadır.²¹⁸

²¹⁶ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 1

²¹⁷ Suintinger, Walter, *İnsan Hakları Kavramı*, İnsan Hakları Bülteni, İnsan Hakları Yazıları, Özel Sayı 3,1998, s. 51.

²¹⁸ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 1.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde formüle edildiği şekliyle, bugün insan hakları siyasal liberalizmin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, modern insan hakları düşüncesi, liberalizmin birey-devlet ilişkisinde bireyi önceleyen ve devleti bireyin haklarını korumaya yönelik "ehven-i şer" olarak gören yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre devletin varlık nedeni bireyin hak ve özgürlüklerini korumaktır.²¹⁹

İnsan hakları düşüncesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrim dikkate alındığında, insan haklarının, "ihtiyaçlar", "çelişkiler" ve "mücadeleler" üçlüsü ekseninde şekillendiği görülmektedir. Farklı bir anlatımla, insan hakları düşüncesinin, tarihsel-toplumsal koşullara bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, önce, toplumsal koşulların değişimine koşut olarak yeni ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanması gerektiğini düşünen toplumsal grup, katman ya da sınıflar ortaya çıkmakta; bu yeni aktörlerin talepleri eski yapının koruduğu değerlerle çelişmekte ve bunlar arasında mücadeleler başlamaktadır. İnsan haklarının "genelleşmesi" olarak da tanımlanan bu aşamada, yeni hak anlayışı toplum nezdinde yaygın kabul görmekte ve siyasal bir talep olarak dile getirilmektedir. Bu mücadeleler temelinde yeni hak kategorileri oluşmakta ve/veya yeni sentezlere ulaşılmaktadır. Bir başka anlatımla, yeni ihtiyaçlar önceleri birer özlem, dilek ve istek olarak sunulmakta; bunlar, başka taleplerle çelişme ve mücadele etme süreçlerinde olgunlaşarak "hak istemi" biçiminde somutlaşmakta ve kurumsallaşarak hukukun düzenleme alanına girmektedirler²²⁰

4. İnsan Hakları Kategorileri

İnsan hakları tarihsel süreç içerisinde gelişme gösterdikçe kazandığı özelliklere göre kategorilendirilmiştir. İnsan hakları genelde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar şeklinde üç kategoriye ayrılmaktadır.

²¹⁹ Aslan, Zühtü, *Postmodern Söylem ve İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 56-1, s. 3.

²²⁰ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 13

İnsan haklarının ihtiva ettiği hususlar ise, toplumsal gelişim ve iktidar yapısının dönüşümü çerçevesinde şekillenir, büyür, genişler ve yeni tanımlar kazanır.²²¹ İnsan hakları somut ve esaslı haksızlık deneyimlerine bir yanıt oluşturur. Birinci kuşak, yani medeni ve siyasi haklar, 18. yüzyılda mutlakiyet ve feodalizmle mücadele amacıyla mücadele edildi. İkinci kuşak yani ekonomik, sosyal ve kültüre haklar 19. yüzyılda kapitalist sömürünün çeşitli biçimlerine bir tepki olarak ortaya çıktı. 20. yüzyılda sömürgecilik, Üçüncü Dünya diye adlandırılan ülkelerdeki kitlesel sefalet, çevrenin barış ve tehdit içinde olması, üçüncü kuşak haklarının ortaya çıkmasına yol açtı.²²²

a) Birinci Kuşak İnsan Hakları

Birinci kuşak insan hakları, İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinde gözlenen bireysel nitelikli klasik hak ve özgürlüklerden ortaya çıkmıştır. Büyük bölümü 17. ve 18. yüzyıldan beri gündemde olan haklardır. Bu nedenle bu haklara klasik haklar da denir. Yaşama hakkı;kişi güvenliği;yasal eşitlik;din,vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğü; işkence yasağı; konut dokunulmazlığı;mülkiyet hakkı;seçme ve seçilme hakkı gibi haklardır. Burjuvazinin bireyci ve liberal görüşünden kaynaklanırlar.

Birinci kuşak insan hakları, kişisel ve siyasal hakları denilen bireyin düşünce ve inanç özgürlükleriyle siyasal hakları kapsayan kişisel özgürlüklerden oluşmaktadır. Bu haklar, düşünce ve ifade özgürlüğü, iletişim özgürlüğü, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, işkence yasağı, adil yargılama hakkı gibi haklardır. Ayrıca klasik haklar diye tabir edilen birinci kuşak haklar, günümüzde insan haklarının olmazsa olmaz temel haklarından. Yine bu hakların birinde meydana gelecek herhangi bir ihlal, demokrasinin eksik olduğu anlamına gelmekte ve bugün demokrasinin en genel geçer ölçütlerindedir.

İnsan haklarının tarihsel evriminin ilk aşamasında ortaya çıkan “birinci kuşak haklar”, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, hareket ve dolaşım özgürlüğü, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi

²²¹ Erol, Merve, Ed. *Türkiye’de Hak Temelli Stk’lar Sorunlar Ve Çözüm Arayışları* s. 17. www.stgm.com.tr

²²² Süntinger, Walter, *İnsan Hakları Kavramı*, İnsan Hakları Bülteni, İnsan Hakları Yazıları, Özel Sayı 3,1998, s. 50-51.

hak ve özgürlüklerden oluşmaktadır. Bu haklar dikkatlice incelendiğinde, bunların, devlet iktidarı karşısında bireylerin güvenlik ve özerkliğini sağlayan, onların maddi ve manevi gelişimlerine olanak tanıyan haklar olduğu görülmektedir²²³.

b) İkinci Kuşak İnsan Hakları

Klasik insan hakları öğretisi ve buna eşlik eden birinci kuşak hakların yetersizliği/eksikliği, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik eleştirilere konu edilmiştir. Siyasal liberalizme eşlik eden ekonomik liberalizmin sanayi devrimi koşulları içinde yarattığı toplumsal sefalet, klasik insan hakları anlayışının ve bunun ürünü olan burjuva özgürlüklerinin sorgulanması sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda hem klasik haklar kataloğunun herkes açısından kullanılabilir olmadığı ve hem de bunların eksik ve yetersiz olduğu hususu eleştiri konusu edilmiştir.²²⁴

Nitekim, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan ve yukarıda belirtilen soyut nitelikli hakların birçoğundan mahrum olan işçi sınıfı, toplumsal ve siyasal muhalefetin merkezi konumuna girmiş; özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında şiddetlenen mücadelelerinde, sosyal ve iktisadi taleplerini sesli bir biçimde dile getirmiştir. Bu çerçevede çalışma olanaklarının düzeltilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması, toplumsal güvenliğin sağlanması, sendika ve grev haklarının tanınması gibi talepler ileri sürülmüştür²²⁵. Buna paralel olarak da, devletin pasif rolünü terk ederek, söz konusu talepleri yerine getirmek amacıyla müdahalede bulunması ve tedbirler alması gerekliliği savunulmuştur.²²⁶

Bütün bu gelişmeler sonucunda insan hakları, artık yalnızca bir serbesti ve negatif hak ve özgürlükler listesi olarak değil; aynı zamanda devletten bir hizmet isteme yetkisi veren haklar bütünü olarak düşünölmeye başlanmıştır²²⁷. Bu bağlamda, verilen uzun soluklu ve zorlu mücadeleler sonucunda çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika özgürlüğü, grev hakkı, toplu sözleşme hakkı ve eğitim hakkı gibi sosyal, ekonomik,

²²³ Kaboğlu, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 41.

²²⁴ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 5

²²⁵ Kaboğlu, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 42-43.

²²⁶ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 6.

²²⁷ Uygun, Oktay, *İnsan Hakları*, Ortak Çalışma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23.

kültürel hak ve özgürlükler, gerek uluslararası ve gerekse iç hukuk belgelerinde düzenlenmiştir. Öte yandan, bu alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak, jandarma devlet anlayışı, yerini sosyal devlet anlayışına bırakmıştır. Artık devlet yalnızca klasik hakları koruyan pasif bir devlet değil, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesinden de sorumlu olan aktif bir devlettir.²²⁸

İkinci kuşak insan hakları, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır. 19. yüzyılda başlayan kitlesel hareketler ve gelişen sosyalist, reformcu görüşlerin etkisiyle gündeme girmiştir. Liberal devlet yerine sosyal ve müdahaleci devlet görüşü öne çıkar. Çalışma ve sosyal güvenlik hakları, adil ücret, sendika ve grev hakkı, işsizlikten korunma hakkı, ücretli tatil dinlenme ve eğlenme hakkı, öğrenim ve eğitim hakkı gibi haklardır.

İnsan haklarının evrimsel gelişimi ile bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan ikinci kuşak hakların özelliklerini şu şekilde açıklayabiliriz. İkinci kuşak haklara kısaca ekonomik, sosyal ve kültürel haklar denilmektedir. Bu kuşakta yer alan haklar; farklı din, dil, ırk, etnik köken, mezhep gibi haklara kültürel haklar, eğitim, sağlık, sendikalaşma, örgütlenme, adil ücret, sosyal güvenlik gibi haklara sosyal haklar, vatandaşların tekelleri karşısında korunması gibi haklara da iktisadi haklar denilmektedir. İkinci kuşak haklar toplumun refahı, sosyal sorunların yaşanmaması ve demokrasi toplumun yaşamında yer bulması için en gerekli haklarda olmaktadır. Bununla beraber ikinci kuşak haklar, birinci kuşak haklarını tamamlamaktadır.

İnsan hakları düşüncesindeki doğal gelişimin bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik hakların da bir insan hakkı olarak kabul edildiği bu dönemde, insan hakları kavramı, “insan onuru”, “insan ihtiyaçları” ve “insan potansiyeli” gibi görece daha somut temellere dayandırılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak da insan hakları kavramının ideolojik işlevi, sosyal ve ekonomik yönden zayıf durumda olan geniş halk kitlelerinin özgürleştirilmesini sağlamak şeklinde ortaya çıkmıştır.²²⁹

²²⁸ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 6.

²²⁹ Age, s. 6.

c)Üçüncü Kuşak İnsan Hakları

Bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler (nükleer teknoloji ile atom çağına girilmesi) hem ekolojik dengenin bozulması ve hem de dünya barışını tehdit etme tehlikesini beraberinde getirmiştir. Öyle ki, nükleer yayılma olgusu, insanoğlunun yaşamını sürdürme sorununu çok daha karmaşık hale getirmiştir. Bunun yanı sıra, özellikle küresel ekonomik yapılanmanın kalkınmakta ve/veya gelişmekte olan ülkeler açısından yarattığı olumsuz sonuçlar, “gelişme sorunu”nun yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Kısaca, çevre kirliliğinin korkunç boyutlara ulaşması, nükleer silahların tüm insanlığı yok edecek bir savaş tehlikesine yol açması, ülkeler ya da bölgeler arasında çok büyük gelişme farklarının bulunması gibi ciddi sorunlar, insanlığın bu sorunların çözümü için çeşitli arayışlar içine girmesine yol açmıştır. Konunun insan hakları çerçevesinde düşünülmesi, bu çözüm arayışlarından yalnızca birini oluşturmaktadır²³⁰. Bu arayışlar çerçevesinde, “dayanışma özgürlükleri” (üçüncü kuşak haklar) olarak adlandırılan çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı gibi haklar uluslararası hukukun ve politikanın ilgi konusu olmaya başlamıştır

20. yüzyılın ikinci yarısında dayanışma hakları diye tanımlanan üçüncü kuşak hakları anayasalarda yer almaya başlamıştır Bu haklar, insanın, yaşadığı çevreyle barışık; doğal, sosyal, ekonomik ve kültürel bütünlük içinde olması ve bu denge içinde varlığını devam ettirmesi gereğine inanan görüşe dayanmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar yaşanan ekonomik, teknolojik ve toplumsal gelişmelerden kaynaklı ortaya çıkan yeni olgular ve ihtiyaçlar, yeni hakların tanınmasına neden olmuştur. Meydana gelen bu haklara üçüncü kuşak hakları denilmektedir. ve dayanışma hakları diye de bilinmektedir. Bununla beraber üçüncü kuşak haklar, son 20-30 yılda hızla dünya gündemine girmiştir. Bu kuşakta yer alan haklar ise şunlardır; barış içinde yaşama hakkı, sağlıklı çevre hakkı, kentli hakları, gelişme hakları vb. Dayanışma haklarının(üçüncü kuşak hakları) ortak özelliği, diğer tüm insan haklarının ortak özelliği olan yaşam hakkını ortak payda olarak almasıdır. Dayanışma hakları, diğer tüm insan haklarının da korunması için ortak gözetim, işbirliği

²³⁰ Uygun, Oktay, *İnsan Hakları*, Ortak Çalışma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.24.

ve dayanışmayı gerektirmesine karşın, niteliğinden kaynaklı olarak işbirliği ve dayanışma özelliği belirgin bir biçimde ortada olan haklardır.

Üçüncü kuşak hakların ihlal edilmesi sadece buldukları yerleri etkilememektedir. Dünyanın geri kalan alanlarını da etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Hak ihlallerinin yarattığı etkileşimlere örnek olması itibarıyla ekolojik denge ile ilgili olmak üzere çevre hakkı, toplumsal sorunlar ile ilgili olmak üzere barış hakkına kısaca değinmekte yarar vardır.

Çevre hakkı, teknolojik gelişmelerin yol açtığı kirlilik, doğa tahribatlarından dolayı bir insan hakkı olarak görülmüştür. Ekolojik dengenin bozulması, sadece bir ülkenin sınırları içinde kalmamakta, ülke dışındaki yaşayan insanları da etkilemektedir. Örneğin bir nükleer santralde meydana gelen sızıntıdan oluşan radyoaktif bulutlar çok uzaklardaki ülkelere kadar ulaşır doğayı, insanı ve tarım ürünlerini uzun yıllar etkileyecek şekilde zehirlemektedir. Çevre hakkına yönelik, son yıllarda çevreyi korumaya yönelik uluslararası sözleşmeler bir çok devletler tarafından imzalanmaktadır.

Barış hakkı da çevre hakkı gibi önemini son yıllarda kazanmıştır. Dünyada küresel, devletsel ve ekonomik çıkarlardan dolayı uluslararası alanda bir çok savaşlar yaşanmaktadır. Yürütülen bu savaşlar eski dünyadaki gibi sadece cepheyi etkilemektedir. Cephe gerisindeki toplumlar ekonomik sosyal ve refah düzeyi bakımından olumsuz etkilenmektedir. Yine savaşın gerisinde bıraktığı yüzyıllarca geçmeyen doğa ve toplum tahribatları, barış hakkının ulusal ve uluslar arası alanlarda ne kadar acil gelişmesi gerektiğini göstermektedir.

Kuşkusuz, bu yeni haklar kategorisi, insan hakları düşüncesinde köklü bir değişimin de habercisi niteliğindedir. Zira, klasik özgürlükler ilke olarak devlet ve üçüncü kişilerin karışmamasını, sosyal haklar ise daha çok devlet ve toplumun belli edimlerde bulunmalarını gerekli kılmasına karşın, üçüncü kuşak haklar, büyük ölçüde toplumda yaşayan herkesin çabalarını birleştirmesi, sadece devletin değil, kamu kurumlarının, bireylerin ve toplulukların müdahale ve katkısı ile anlam kazanmaktadır.

İnsan haklarının evrimini, klasik şemaya uygun olarak değerlendirecek olursak, özetle şunları söylemek mümkündür: “İnsan haklarının hukuksal güvenceye bağlanması bakımından, birinci kuşak haklarda burjuvazi sınıfı, ikinci kuşak haklarda işçi sınıfı önemli rol oynamıştı. Üçüncü kuşak haklar ise, kişiler, gruplar ve devletler kadar, sınıflar arasında da bir dayanışmayı gerektiriyor. Birinci kuşak haklar burjuvazi ile aristokrasi, ikinci kuşak haklar işçi sınıfı ile burjuvazi arasında bir çekişme ya da mücadeleyi yansıtır. Üçüncü kuşak haklar ise mücadele değil, dayanışmayı ifade etmektedir. Üç hak kuşağına onları güçlü biçimde savunan devletler açısından bakıldığında, birinci kuşak haklarda Batılı ülkeler, ikinci kuşak haklarda sosyalist ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler, üçüncü kuşak haklarda ise daha çok gelişmekte olan ülkelerin ön planda olduğu görülüyor”²³¹

Bütün bu gelişmeler sonucunda, “farklı olma hakkı” temel bir insan hakkı olarak ortaya çıkmakta ve bir taraftan bugüne kadar marjinalleştirilmiş kimlikler (kadınlar, eşcinseller vb.) ve bu kimlikle ilintili sorunlar siyasal söyleme sokulmakta, diğer taraftan tali olarak görünen fakat risk toplumuna geçişi ortaya çıkaran konular (örneğin çevre, sağlık, doğayı ve barışı korumak gibi) demokratik karar alma sürecine girmiş olmaktadır²³². Bu değişim sürecinde, özellikle etnik-dinsel kökenli ayrışmalar ve talepler ekseninde yaşanan kimlik krizine bir cevap olarak, insan hakları ideolojisi de başkalaşmaktadır. Bu bağlamda, bireysel insan haklarının yeterliliği sorgulanmaya, kolektif var oluş biçimlerine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmakta ve bunların doğal bir sonucu olarak da, geleneksel bireysel insan haklarının, grup veya azınlık haklarıyla tamamlanması gerektiği ileri sürülmektedir.²³³

5. Günümüzde İnsan Hakları Algılaması

Bugünkü şekliyle insan hakları, Avrupa Aydınlanması içinde ortaya çıktı. Bunlar insanı ahlaken özgür ve onur sahibi bir varlık olarak gören anlayışla bağlantılıdır ve modern bir anayasal devlet ortamında herkese eşit özgürlük ilkesinin hukuksal biçimlenişi niteliğini taşır.²³⁴

²³¹ Age, s. 25.

²³² Keyman, Fuat. *Globalleşme ve Liberal Demokrasi*, Demokrasi Gündemi, Sayı 20, 1994/IV, s. 29.

²³³ Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31.

²³⁴ Suntinger, Walter, *İnsan Hakları Kavramı*, İnsan Hakları Bülteni, İnsan Hakları Yazıları, Özel Sayı 3, 1998, s. 50.

İnsan hakları ekonomik, siyasal ve kültürel haklardan dayanışma haklarına yönelik özellikle de 20. yüzyılda evrimleşme yaşanırken, yine aynı dönem içerisinde ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak yaşanan gelişmeler, insan hakları kavramı algılamasının değişmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, özellikle de toplumsal algılamaların değişmesine ve modern dönemin algılamalarının değişmesi sonucunda yeni kimlikler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler, otorite sahibi devletlerin söylemlerini güncelleştirmelerine ve kimliklerin ise taleplerde bulunmasına neden olmuştur. Aynı zamanda da dünyanın farklı yerlerinde insan hakları ile ilgili yaşanan gelişmeler ve algılamalar bir birinden farklılaşmakla beraber birbirini etkilemeye başlamıştır.

Modern döneminin özelliklerini barındıran toplum sanayi, teknoloji ve küreselleşme sonucunda tek tip bir oluşum yaratmaya dayalı entegrasyonlar toplumlar tarafından reddedilmeye başlanmıştır. Toplumun istek ve algılamaları, farklılaşmış çok kültürlü kimlik ve algılamaları talep etmeye başlamıştır. Bu algılamalar özellikle de 20. yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başlamıştır. Artık günümüzde insan hakları kişisel olmaktan çıkıp grup haklarına yani kolektif bir özelliğe dönüşmüştür. Dolayısıyla ulusal ve uluslar arası mevzuatlarda bireylere yönelik yapılan düzenlemeler yetersiz kalmakta, toplumsal gruplardan kolektif hakların kabul edilerek küresel düzeyde tanınması yönünde baskılar yapılmaktadır. Bu amaçla uluslararası alanda faaliyet gösteren insan hakları örgütleri artmakta ve uluslar arası düzeyde ağlar yaratabilmektedirler.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru gidilen yolda, özellikle küreselleşme bağlamında ulus-devletin işlevlerinde ve yapısındaki bu değişmeler yeni küresel yapılanmalar, temelinde temsil kavramının yattığı ve sanayi toplumunun siyasal dünya görüşünü oluşturan liberal demokrasi ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte liberal demokrasinin kurucu nitelikleri ve işleyiş mekanizmaları sorgulanmakta ve yeni dönemin yapısına uygun arayışlar içine girilmektedir. Bu arayışların yönünün, çoğulculuğa, katılımcılığa ve yerelliğe doğru olduğu gözükmektedir.²³⁵

²³⁵ Erdem, Fazıl Hüsnü, *Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi* - Bu bildiri, 14-15 Aralık 2002 tarihlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen “Mazlum-Der İkinci İnsan Hakları Kongresi”nde sunulmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve bu yüzyılın son çeyreğinde patlak veren teknolojik gelişim, dünyanın hemen her yerinde eşzamanlı olarak birtakım değişimlere yol açmıştır. Özellikle enformasyon teknolojisindeki gelişmeler, beraberinde bilginin neredeyse sınırsız dolaşımını ve etkileşimini olanaklı kılmakta, bilgi tekellerinin zayıflaması sonucunu doğurmaktadır; böylece insanlar, bilgi ve haber kaynaklarına ulaşma konusunda kendi devletlerinin her türlü sınırlamalarını aşabilmekte, dünyanın başka yerlerinde yaşanan gelişmeleri izleyebilmekte ve etkileşim içine girebilmektedirler.²³⁶ Bu süreç, küçük ölçekli sosyolojik grupları hareketlendirmekte; bu grupların dış dünyayla etkileşimi artmakta, kendilerini içeride ve dışarıda ifade edebilmeleri kolaylaşmaktadır. Böylece, ulus-devleti oluşturan çeşitli toplulukların din, dil, mezhep ya da etniklik gibi ölçütler temelindeki örgütlenmeleri ve bu doğrultudaki “kimlik” talepleri daha güçlü bir biçimde dile getirilebilmektedir.²³⁷

Ulus-devlet modelinin geçmişte yerine getirmiş olduğu işlevleri (örneğin refah devleti işlevi) artık bugün için yerine getirmekte zorlanması da bu modelin aşınmasına, dolayısıyla da kimliklerin siyasallaşmasına yol açmaktadır. Zira, devletin özellikle “sosyal” niteliğinin kaybolması, vatandaşların devlete bağlılığının gerekçesini ortadan kaldırmaktadır. Ulus-devletin bu şekilde işlev erozyonuna uğraması, onun farklı toplumsal grupları bir arada tutan yapıştırıcı işlevinin de erozyona uğraması sonucunu doğurmaktadır. Farklı bir anlatımla, ulus-devletin etnik, kültürel ve sınıfsal entegrasyonu gerçekleştirme kabiliyetinin aşınması, ulus-devlet çatışı altında bazen baskıyla bazen gönüllü olarak kurulmuş olan birlikteliklerin geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.²³⁸

Küresel ölçekte yaşanan dengesiz ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak, ülkelerarası göç olgusunun yoğun bir biçimde artması da, göç alan devletleri, yeni bir söylem geliştirmeleri konusunda arayışlara sevk etmektedir.²³⁹ “Göç çağı” olarak da değerlendirilen 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan kitlesel göçler sonucunda,

²³⁶ Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1994, s.101.

²³⁷ Üstel, Fusun, *Çağdaş Demokrasi Anlayışı Kültürel Çoğulculuk Üzerine Temellenecek*, Yeni Yüzyıl, 28 Aralık 1994.

²³⁸ İnsel, Ahmet, *Kimlikler ve Devletin Hukuku*, Doğu-Batı, Sayı 13, (Kasım, Aralık, Ocak 2000-01), s. 62.

²³⁹ Habermas, Jürgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. Medeni Beyaztaş), İkinci Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s.12-13.

göçmenlerin, gösterilen her türlü çabaya rağmen yaşadıkları toplumlara entegre olmamaları; tam tersine, kendi kimliklerine sahip çıkmaları, birçok ülkede, siyasal yaşamın yerleşik kurullarını sorgulayan yeni bir “kültürel farklılık politikası”nın doğumuna yol açmaktadır²⁴⁰.

Bütün bu gelişmeler sonucunda, “farklı olma hakkı” temel bir insan hakkı olarak ortaya çıkmakta ve bir taraftan bugüne kadar marjinalleştirilmiş kimlikler (kadınlar, eşcinseller vb.) ve bu kimlikle ilintili sorunlar siyasal söyleme sokulmakta, diğer taraftan tali olarak görünen fakat risk toplumuna geçişi ortaya çıkaran konular (örneğin çevre, sağlık, doğayı ve barışı korumak gibi) demokratik karar alma sürecine girmiş olmaktadır²⁴¹. Bu değişim sürecinde, özellikle etnik-dinsel kökenli ayrışmalar ve talepler ekseninde yaşanan kimlik krizine bir cevap olarak, insan hakları ideolojisi de başkalaşmaktadır. Bu bağlamda, bireysel insan haklarının yeterliliği sorgulanmaya, kolektif var oluş biçimlerine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmakta ve bunların doğal bir sonucu olarak da, geleneksel bireysel insan haklarının, grup veya azınlık haklarıyla tamamlanması gerektiği ileri sürülmektedir.²⁴²

İnsan hakları ihlallerinin öznesi olan devlet veya çeşitli cemaatlerin insan hakları hareketini çeşitli ulusalcı, milliyetçi söylemlerle lokalize etme çabası, dolaylı olarak insan hakları ihlallerinin meşrulaştırılması çabasının sonucudur. Diğer yandan, kültürel farklılıkların öne çıktığı bir süreçte, ulus-devletlerin ve ulus-devletin “betonu” olan milliyetçilik söyleminin insan hakları mücadelesini baltalama çabası, insan hakları savunucularının karşılarında buldukları en temel duvar gibi görünüyor. Her ne kadar kültürel farklılık vurgusu, paradoksal olarak bazı grup, cemaat veya milletlerin kendilerini diğer grup, cemaat veya milletlerden ayrıştırmasına ve zaman zaman yüceltmesine de kapıyı aralıyor olsa da, insan hakları mücadelesinin öznelere de bu süreç içinde ortaya çıkıyor. Sonuçta milliyetçilik, günümüzde kültürel bir boyut da taşıyor ve bu kültürel boyut, insan hakları mücadelesinin yaşam bulduğu bir alan olmak durumunda da kalıyor.²⁴³

²⁴⁰ Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 292.

²⁴¹ Keyman, Fuat, *Globalleşme ve Liberal Demokrasi*, Demokrasi Gündemi, Sayı 20, 1994/IV, s.29.

²⁴² Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.31.

²⁴³ Erol, Merve, Ed. *Türkiye’de Hak Temelli Sık’lar Sorunlar Ve Çözüm Arayışları* S. 21

İnsan hakları kavramının dinamiği sonucunda tanımlanan haklar bütünü, ulusal üstü insan hakları belge ve sözleşmeleriyle güvence altına alınmıştır. Hak talebi mücadelesi reformları ve devrimleri doğurmuştur. İnsan hakları mücadelesinin temelini hak talebi oluşturur. Hak talebi, tarihsel dönem ve toplumsal durumlara paralel olarak zenginleşir ve çeşitlenir.²⁴⁴

6. İnsan Hakları Örgütleri ve Toplumsal Etkisi

İnsan hakları örgütleri, doğrudan iktidarı hedefleyen birer politik oluşumlar değildir. Ancak insan hakları politikadan tümenden soyutlanmış, ezilen-ezen ilişkisinden tarafsız örgütler de değildir. İnsan hakları örgütlerinin talepleri özünde politik taleplerdir.²⁴⁵

STÖ'lere düşen rolün ne olduğu sorgulanabilir. İnsan haklarını ayaklar altına alan diktatörlüklerde, bu diktatörlüğe karşı demokratik ve özgürlükçü taleplerle mücadele yürüten siyasi parti oluşumlarla, yine insan hakları ihlallerine karşı mücadele yürüten insan hakları örgütlerinin talepleri çakışabilir. Koşullar dikkate alınarak, insan hakları örgütleri siyasal oluşumları destekleyebilir ve kendi gerçeğinden hareketle özgün politikalar üretebilir. Yani insan hakları örgütleri sınıflar üstü, yada başka bir deyişle siyasetler üstü oluşumlar değildir. Bu destek, dayanışma ilişkisi ya da birebir cephe içerisinde kendisini tanımlama, ülkeler ve koşullara göre değişebilir. Yani insan hakları mücadelesi, tek bir ilke ve politika çerçevesine hapsedilemez. Böyle bir tek ilkeli yaklaşım hatalıdır... Çünkü ilkeleri yaratan etken de içinde yaşanan tarihsel dönem ve toplumsal gerçekliktir. Bu ilkeler koşullara göre değişebilir, gelişebilir. Değişmeyecek tek ilke insan hakları örgütlerinin ezilenlerin tarafında olması gerektiği ilkesidir. Örneğin çevre hakkı, üçüncü kuşak hakları olarak kategorize edilen dayanışma haklarının içerisinde yer alan bir insan hakkıdır. Süreç içerisinde bu hakkın yaşama geçmesini savunan insan hakları grupları partilemiş ve Yeşiller Hareketi doğmuştur.²⁴⁶

İnsan hakları örgütlerinin tabanını, dünyadan birçok örnekten görüldüğü gibi ezilen ulusa mensup insanlar, ezilen etnik-dini azınlığa mensup kişiler, ezilen sınıf üyeleri ve

²⁴⁴ Anar, Erol, *İnsan Hakları Tarihi*, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000, s. 329.

²⁴⁵ Age, s. 332.

²⁴⁶ Age, s. 333.

ezilen bireyler oluşturur. İnsan hakları örgütleri de tabanını oluşturan ve doğrudan hak ihlallerini yaşayan kesimlerin taleplerini seslendirir ve bu kesimlerin birebir destekleriyle mücadele yürütebilir. Bu bağlamda insan hakları örgütleri, bu kesimlerin siyasal mücadelesine doğrudan aktif olarak destek sunabilir. Bu taban popülizm yapmak değil, tabanın yani ezilenlerin mücadelesinde ezilenlerden yana ve onlarla birlikte mücadele yürütebilmenin olmazsa olmaz koşuludur.²⁴⁷

İnsan hakları savunucu ve örgütleri hep ezilenlerin saflarında mücadeleyi yürütmüşlerdir. İnsan hakları ihlalleri, hakkı ihlal edilen birey, etnik-dini azınlık, sınıf ve uluslar ile en organize hak ihlallerini gerçekleştiren egemenlerin elinde bir baskı ve zor aygıtı olan devletler arasında taraf olmayı gerektirir.²⁴⁸

İnsanlar ve sınıflar arasında olduğu gibi, ülkeler ve toplumlar arasındaki eşitsizlikler de insan hakları mücadelesinin biçim ve araçları konusunda farklılıklar doğurur. Örneğin gelişmiş kapitalist ülkelerdeki hak talebi mücadelesi ile üçüncü dünya ülkelerindeki hak talebi mücadelesi farklı biçim ve araçları kullanabilir. Askeri faşist diktatörlüklerin geleneksel olarak toplumsal yaşama müdahale ettiği onu yönlendirdiği Latin Amerika ülkeleri de bu konuda iyi bir örnektir. Bu ülkelerde faşist askeri diktatörlükler döneminde yığinsal katliamlar, insan hakları ihlalleri yaşanmış ve korkunç ihlaller boyutlara ulaşmıştır. Bu ülkelerde çok zor koşullarda yürütülen insan hakları mücadelesi de açık olarak ezilenlerin cephesinde kendisini tanımlamıştır. İnsan hakları örgütleri, cunta dönemlerinin hemen sonrasında yapılan seçimlerde açık olarak demokratik savunan partileri desteklemiş, ya da faşizme karşı birleşik cephenin içinde yer almıştır. Bu, ülkelerin ve toplumların kendi özgün koşullarıyla doğrudan ilgili bir durumdur.²⁴⁹

7. İnsan Hakları ve Kadın

Hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı demokratik bir düzenin gerektiği gibi işleminin temel koşullarından biri, bireylerin ya da toplumsal grupların, haklarını hem kendileri için hem de gerekli toplumsal değişimlere önyak olabilmek için

²⁴⁷ Age, s. 334.

²⁴⁸ Age, s. 329.

²⁴⁹ Age, s. 331.

kullanabilmeleridir. Diğer bir deyişle, böyle bir işleyiş, sistemin karar mekanizmalarıyla (yani devletle) yurttaşlar arasında tabi ve edilgen değil, etkin ve değiştirici; buyurucu değil haklara saygılı ilişkiler kurulmasını gerektirir. Haklara sahip çıkmanın ve kullanma kararlılığını göstermenin temel koşulu ise bireylerin haklarını eleştirel boyutta algılamaları ve içselleştirmeleridir. Bireylerin bu şekilde “hukuk devleti”nden hem yararlanabildikleri, hem de demokrasiye katkıda buldukları bir sistemin yerleşmesi ülkemizde henüz tamamlanmamış olan bir süreçtir. Toplumumuzun ataerkil yapısı ve cinsiyet ayrımcılığı bu durumu özellikle kadınlar için daha da geçerli kılmaktadır. Cumhuriyet’in kurulmasından bugüne kadar kadınların, hukuk alanında kağıt üzerinde kazandıkları hakları, güncel yaşamlarında kullanabildikleri haklara dönüştürebilmelerini sağlayacak sosyal hizmetler ve örgütlenme girişimleri son derece kısıtlıdır.

Hukuk alanında eşitlik konusunda elde edilmiş olan kazanımların oluşturduğu avantajlı durum, eşitlikle ilgili sorunların zaten Cumhuriyet kurulurken çözülmüş olduğu anlayışıyla uzunca bir dönem, bir dezavantaja dönüştürüldü. Bu bakış öyle aşıldı ve benimsendi ki, 1926 Medeni Kanunu, ancak 75 yıl sonra değiştirilebildi. Hem yasalardaki hem de uygulamadaki yetersizlikleri, gerçek hayatta yaşanan acıları ve ayrımcılıkları takip etmek, dile getirmek, değiştirmeyi talep etmek en azından aydın çevrelerde 20-25 yıl öncesine kadar lüks olarak algılandı.²⁵⁰

İnsan Hakları Derneği gibi Türkiye’nin en eski ve en yaygın çalışma alanına sahip insan hakları örgütleri, “kadın hakları” demek yerine “kadının insan hakları” tanımını kullanırlar.

8. Neden Kadının İnsan Hakları?

“Neden kadın hakları veya insan hakları değil de kadının insan hakları?” sıkça sorulan bir sorudur. “Kadın hakları” yerine “kadının insan hakları” terimini kullanırken vurgulanmak istenen çok önemli bir nokta var. Kadın hakları savunucuları, kadın haklarının insan hakları bütününden ayrı tutulmasına karşı çıkmaktadırlar. Zira kadınların talep ettiği pek çok hak aslında kadınlara özgü ayrıcalıklı haklar değil; erkek-kadın, yaşlı-çocuk, her insanın doğuştan sahip olması gereken haklardır. Bu yüzden söz konusu hakların sanki sadece kadınları ilgilendiren marjinal haklar olduğu izlenimini

²⁵⁰ www.kadinininsanhaklari.org/birlesmis_milletler_kadin_haklari.php, 01.07.2009

veren “kadın hakları” terimi yerine “kadının insan hakları” demeyi çoğu kadın örgütü ve insan hakları örgütleri tercih etmektedirler.

9. Kadınlar ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hep kamu alanında yaşanan ihlallerden söz ediyor. Örneğin, politik alanda, basında, sanat alanında ifade özgürlüğü; cezaevindeki işkenceye, kötü muameleye karşı bedensel bütünlük hakkı, politik örgütlenme hakkı, vb.

Oysa kadınların yaşadıkları hak ihlalleri ilk önce ailede yani özel alanda başlıyor. Okula gönderilmeyen kız çocuğu iş gücü sahibi olamıyor, politikaya atılamıyor, sanatçı olamıyor; çalışmasına izin verilmeyen kadın ev kadınlığı rolünü benimseyip zamanının büyük çoğunluğunu ev içinde geçiriyor; “namus cinayeti”ne kurban gitmekten korkan genç kız, çarşıya dahi çıkmaya çekiniyor. Aile içinde kadınlara karşı başlayan baskılardan dolayı kadınlar kamu alanında var.

1948’de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ise kadın bakış açısını hiç hesaba katmadan yazılmış olduğu için, insan hakları ihlalleri ile ilgili tüm ilhamını ve örneklerini gene erkeklere ait olan kamu alanından alıyor – ve bu hali ile de kadınları dışlıyor. Siyasi bir tutuklunun işkenceye tabi tutulmasını bir insan hakkı ihlali olarak tanımlarken, kadınların binlerce yıldır uğradıkları aile içi şiddet ve cinsel tacizi insan hakları ihlali olarak görmüyor; kadının – aile namusunu ihlal ettiği gerekçesi ile – öldürülmesini insan hakkı ihlali kapsamına almıyor.

Kadınların içinde buldukları fiili eşitsizlik, bir yandan haklarının verilmemesi, diğer yandan da ana gereksinimlerinin hak olarak kabul edilmemesi nedeniyle beslenerek sürüyor. 21. yüzyıl Türkiye’sinde yaşanmaya devam eden kadınlara özgü insan hakları ihlalleri listesini değişik alanlarda çeşitlendirerek uzatmak mümkün. Aile içi şiddet, namus cinayetleri, bekaret kontrolü uygulamalarından dolayı meydana gelen intihar vakaları, işyerinde, sokakta yaşanan cinsel taciz olayları... Sonuçta henüz mevcut durum itibarıyla “kadının insan hakları” üzerinde “insan haklarından” farklı olarak ayrı bir vurgulama yapmanın gerekliliği devam ediyor.

10. Kadınlar, İnsan Hakları ve Demokratikleşme

Kadınların aile içinde, özel alanda ve kadın-erkek arasında talep ettikleri demokrasi, genel olarak insan hakları ve demokratikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Demokratikleşme ve kadının insan hakları arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı demokratik bir toplum düzeninin kurulamadığı, şiddetin egemen olduğu, militarizmin artarken sivil toplumun kısıtlandığı bir ortamda, kadının insan hakları ihlallerinin kaynağı olan ataerkil toplum yapısı giderek güçlenmeye devam edecektir. Özel alanda, aile içindeki ataerkil yapının çözülmesinin doğal bir sonucu olarak kamu alanına eşit yurttaşlar olarak çıkacak olan ve nüfusun hiç de azımsanamayacak yarısını teşkil eden kadınlar, demokratik ve barışçıl bir toplum düzeninin kurulması sürecine önemli bir katkıda bulunacaktır. Bu yüzden “kadının insan hakları” bir azınlık grubuna ait özel alanla kısıtlı kalan bir sorun değil, toplumsal kalkınma sürecinin temel taşlarından biridir. Ailede demokrasi olmadan toplumda da demokrasi olmayacaktır.

Kadının insan hakları kavramını Birleşmiş Milletler süreçlerine sokan Haziran 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, uluslararası kadın hareketi için bir dönüm noktası olmuştur.

- Aralık 1993’te özel olarak kadına karşı şiddeti ele alan ilk insan hakları belgesi olan “Kadınlara Yönelik Şiddete Karşı Bildirge” BM Genel Kurulu’nda kabul edildi.
- 1994’te BM İnsan Hakları Komisyonu’na kadına yönelik şiddet konusunda özel bir raportör atanması ve kadın haklarının BM İnsan Hakları mekanizmaları içine dahil edilmesi kararlaştırıldı.
- Süreç, 1994’te Kahire’de yapılan ICPD, 1995’te Pekin’de yapılan Dünya Kadın Konferansı ve 2000’de New York’ta yapılan Pekin+5 BM Özel Oturumuyla devam etti.

Uluslararası kadın hareketi, geleneksel insan hakları yaklaşımındaki özel alan-kamusal alan ayrımını sorgulayarak, on yıllık bir süreç içinde insan haklarının kapsamında temelli bir dönüşüme yol açtı. Aile içi şiddet, toplu tecavüzler, kadının

beden bütünlüğüne yönelik hak ihlalleri, cinsel hakların, doğurganlık haklarının ihlali böylelikle BM kararlarında ve uluslararası sözleşmelerde insan hakları olarak yer almaya başladı. Ancak, bu noktada, eril mentaliyeye sahip, gelenekselci gerici güçlerin kadının beden bütünlüğüne, cinsel ve doğurganlık haklarına yönelik ihlalleri insan hakları çerçevesi dışında bırakmak için çok aktif bir şekilde çalışmaya devam ettiklerini de belirtmek gerek.

11. İnsan Hakları Düşüncesi: Güncel Bir Tartışma

a) İnsan Hakları Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

İlk insanlar, günümüzde olduğu gibi toplu halde değil, dağınık olarak yaşıyorlardı. Yaşamları, hem doğa şartlarıyla, hem de birbirleriyle mücadele ederek geçiyordu. Güçlü olan, zorla başkalarının elinde olanı alabiliyordu. Karşılaşılan güçlükler, insanlar arasında dayanışmayı ortaya çıkardı. Böylece insanlar, ilk kez küçük gruplar haline yaşamaya başladılar. Zamanla ortaya çıkan haksızlıklar ve çatışmaların önlenmesi amacıyla insanlar aralarında örgütlenmeye başladılar. Sonuçta, devlet dediğimiz birlik ortaya çıktı.

İlk devletlerde herkes eşit haklara sahip değildi. Toplum, sınıflara ayrılmıştı. Kral ve ailesi, soylular, din adamları geniş haklara sahipken, halkın hakları ise sınırlıydı. Bu durum, Yeni Çağ'a kadar bu şekilde devam etmiştir.

Kurulan ilk devletlerde insanları haklara eşit sahip olmaması, beraberinde mücadeleyi de getirmiştir. Yüzyıllarca süren bu mücadele, ilk olarak İngiltere'de başarıya ulaşmış ve ilk kez kralın etkileri sınırlanmıştır.²⁵¹

b) Yeni Çağ'da İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi

İnsan hakları düşüncesinin gelişiminde ilk ciddi başarılar 17. ve 18. yüzyıllarda ulaşılmıştır. O dönemde bu düşünceye en büyük katkıyı "doğal hukuk" düşüncesi diye bilinen akım sağlamıştır. Doğal hukukçulara göre; "insanın doğuştan kazandığı haklar ve özgürlükler vardı. Bunlar sınırlanamaz, engellenemez, baskı altında tutulamazdı. "Doğal Hukuk Akımı'nın en önemli temsilcileri, T.Hobbess ve J.J.Russoeau'dur.

²⁵¹ 1215 / Magna Carta Özgürlük Bildirgesi.

Tarihsel süreçte, insan hakları düşüncesi adım adım geliştirilmiştir. Bu gelişmeler özetle şu şekildedir:

- 1689 İngiltere Haklar Bildirgesi
- 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
- 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi

Bunlardan sonuncusu olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, diğer ikisine göre daha geniş kapsamlıdır. Sadece Fransızlar için değil, herkes için geçerli hakları ilan etmiştir. Bu haklardan en önemlileri şunlardır;

- Bütün insanlar özgür doğar ve eşit haklara sahiptir.
- Devlet, temel hakları ve özgürlükleri korumak zorundadır.
- Kanunlar önünde tüm insanlar eşittir.

Yeni Çağ'ın sonlarına doğru, yaşama hakkı, özel yaşamın gizliliği, sağlık hakkı, eğitim hakkı, düşünce, kanaat ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi "birinci kuşak haklar" da denilen hak ve özgürlükler belirlenmiştir.

c) 20. Yüzyılda İnsan Hakları Düşüncesindeki Gelişmeler

İnsan hakları mücadelesi, yüzyıllar boyu sürmüş olsa da bu hakların uluslar arası alanda kabul görmesi oldukça yenidir. II.Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları, ülkelerin kendi iç sorunları olmaktan çıkarılmıştır. 1945 yılında, Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmıştır. Devletler, insanlığa ve insan haklarına karşı yapılan saldırıları uluslar arası düzeyde önleme çabasına girmişlerdir. Buna bağlı olarak 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) imzalanmıştır. Bu bildirmede;

- Yaşama Hakkı,
- Kişi Güvenliği,
- İşkence ve kölelik yasağı,
- Haksız tutuklamaların önlenmesi,
- Herkesin ülkesindeki yönetime katılması,
- Yasalar önünde eşitlik,

- Konut dokunulmazlığı,
- Özel yaşamın gizliliği,
- Din ve vicdan özgürlüğü

gibi konular yer almıştır. Bu hakların tamamından tüm ülkelerde yaşayan insanların yararlanması ilkesi benimsenmiştir. Kişilerin insanca yaşaması için, ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmaları gerektiği vurgulanmıştır.

İHEB, fazlaca bağlayıcılığı olmayan bir bildirgeydi. Yıllar sonra "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslar Arası Sözleşme" ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslar Arası Sözleşme" de uluslarca imzalandı. 1976 yılında 35 ülkenin imzalamasıyla İHEB, hem bağlayıcı hem de yükümlülük getiren bir içerik kazanmış oldu. Türkiye de 10 Mart 1954'te sözleşmeyi imzalayarak bu yükümlülüğü üstlenmiştir.

Günümüzde, insan haklarıyla ilgili çalışmalar daha da hızlanmıştır. Çünkü, demokratik yönetimlerin temelinde insan haklarının korunması vardır. Gelişen bilim ve teknoloji yeni insan haklarını ortaya çıkarmıştır. Bunlar:Çevre hakkı, barış hakkı, gelişme ve ilerleme hakkı, insanlığın ortak mirasını koruma hakkı gibi haklardır.

d) İnsan Hakları Düşüncesinin Yükselişi

İkinci Dünya Savaşının, demokrasi ve insan haklarını temelden reddeden totaliter rejimlere karşı yürütülmüş bir savaş olmasına bağlı olarak, gelecekte bu değerleri daha etkili bir biçimde korumak için ön hazırlıklar daha savaş bitmeden başlatılmıştı. Faşizme karşı ittifak içine girmiş olan ülkeler, insan haklarının gerçekleştirilmesinin önde gelen hedefleri olduğunu, ilan etmişlerdi. Öte yandan, Batı ülkelerinde gelecekte barışın korunabilmesinin, ancak insan haklarının uluslar arası düzeyde etkili bir korumaya kavuşturulmasıyla mümkün olabileceği yönünde geniş bir kamuoyu da oluşmuştu. Böylece "barış" ile "insan hakları" ve "demokrasi" arasındaki bağlantı bir daha kopmamak üzere kurulmuştu.

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması bakımından ilk adım 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması ile atılmıştır. İnsan haklarına saygıyı dünya barışının

başlıca koşullarından biri sayan bu antlaşma, böylece insan hak ve özgürlüklerine uluslar arası geçerliği olan bir değer, anlam vermiş olmaktadır.

Bu adımı 1948 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen ve insan hak ve özgürlüklerini tek tek sayarak açıklayan bir belge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi izledi. Bu belge devletleri bağlayıcı olmamakla birlikte, büyük bir tarihi önem taşır. Daha sonraki yıllarda BM'ye üye olan devletlerinde katıldığı bildiri, dünya devletlerinin İnsan Haklarının gerçekleştirilmesi ve korunması gereken bir değer olarak kabullendikleri anlamına gelmekteydi.

İnsan Haklarının uluslararası düzeyde korunması bakımından asıl güç iş, yalnızca bir haklar bildirisi ile sınırlı olmayan, katılan devletlere hukuki sorumluluklar yükleyen ve insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilip gösterilmediğinin denetimini de içeren bağlayıcı nitelikte sözleşmelerin yürürlüğe konulması idi. BM bünyesinde bu nitelikte yapılmış kısmi sözleşme olmakla birlikte, "ikiz" sözleşmeler olarak anılan iki kapsamlı sözleşme bunların en önemlileridir. "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" adlarını taşıyan ve 1976'da yürürlüğe giren bu iki sözleşme Türkiye tarafından henüz onaylanmış değildir.

12. İnsan Haklarına Saygıyı Uluslararası Denetime Almak İçin Yapılan Bölgesel Çalışmalar

İnsan Haklarına saygıyı uluslararası denetime almak için asıl büyük adım ise, bölgesel nitelikli olmakla birlikte, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile atılmıştır. 1949'da kurulan Avrupa Konseyinin 1950 yılında kabul ettiği ve daha sonra hazırlanan protokollerle birlikte 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Türkiye tarafından da 1954 yılında onaylanmıştır. Sözleşmenin en önemli özelliği, kapsadığı hakların korunmasıyla ilgili çok kapsamlı bir denetim mekanizması öngörmesidir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Bakanlık Konseyi aracılığıyla gerçekleştirilmesi öngörülen bu denetimi devletler harekete geçirebileceği gibi, ilgili devletin kabul etmiş olması durumunda, bireyler de başlatabilmektedirler.

İnsan haklarının bölgesel sözleşmeler yoluyla korunması çabası, Avrupa ülkeleriyle sınırlı kalmadı. 1969'da imzalanan ve 1978'de yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile 1981'de kabul edilip 1986'da yürürlüğe giren Afrika Halk ve İnsan Hakları Sözleşmesi bu yönde atılan iki önemli adım oldu.

1975 yılında Doğu ve Batı Bloklarını bir araya getiren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında kabul edilen Helsinki Nihai Senedi ile, 1990 AGİK zirvesinde kabul edilen Paris Şartı, demokrasiyi Avrupa'nın tek yönetim tarzı olarak benimsemiş ve insan haklarına dayalı demokrasinin barış ve güvenliğin de güvencesi olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Her iki belgeyi imzalayan Türkiye de, böylece, uluslararası topluluğun bir üyesi olarak insan haklarına saygı göstereceğini bir kez daha taahhüt etmiştir.

İnsan haklarının korunması bakımından günümüzde "devlet dışı uluslararası kuruluşlar"ın giderek önem kazandığı görülmektedir. Özel kişi ve gruplarca oluşturulan bu gönüllü kuruluşlar, dünya ölçüsünde insan haklarına saygı gösterilmesi bakımından hayli etkili olmaktadır.

III. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNDE KADIN TEMSİLİYETİ

1. Genel Olarak

Dünya Ekonomik Forumu tarafından açıklanan "Küresel Cinsiyet Uçurumu 2007" raporuna göre Türkiye, kadın erkek eşitliği açısından, 128 ülke arasında 121'inci sırada yer alırken, kadının iş hayatına katılma oranında 130 ülke arasında sondan beşinci sırada yer almakta. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği tüm şiddetiyle sürerken, kadın hakları örgütleri zor koşullar altında bununla mücadele ediyor. Karma STÖ’lerdeki kadınlar ile kadın hakları örgütleri, farkındalık yaratma, bilinç yükseltme, eğitim, kadına yönelik her türlü şiddetle mücadele gibi konularda gün geçtikçe daha aktif faaliyet yürütmekteler. Yine kadınların ekonomik ve siyasal yaşama katılımları son yıllarda daha fazla öne çıkan konular arasında yer almakta. Kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadelede en sık kullandıkları araçlar ise bilinçlendirme, deneyim paylaşımı, eğitim seminerleri düzenleme, medya kullanımı, kampanyalar yürütme, soksak etkinliklerini sürdürme gibi yöntemler olmaktadır.

Kadın-erkek eşitsizliği, kadının iş hayatına katılımındaki ciddi gerilik, birçok kadının “namus” cinayeti adı altında katliamlara uğraması, kadına yönelik şiddeti besleyen toplumsal ve erkek egemen yapı, kadına karşı her türlü şiddetle mücadeledeki zorluklar, idari ve yargısal sorunlar gibi birçok etmen, kadının sivil alanda örgütlenmesini beraberinde getirmiştir. Kadınlar, gerekse sendikalar, dernekler, meslek odaları, vakıflar, vb. birçok karma yapıda “Kadın Komisyonları”, “Kadın Sekreterliği”, “Kadın Koordinatörlüğü” gibi adlarla cinsiyetçi bakış açısıyla mücadele etmek için özgün çalışmalarını yürütürken, sadece “Kadının İnsan Hakları” alanında özgün olarak da örgütlenmeye gitmektedirler.

2. Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi

İnsan hakları, genel olarak ele alındığında bütün insan varlıklarının insan onuruna yaraşır biçimde davranılma hakkı bulunduğu işaret eder. Birçok uluslararası insan hakları belgesinde de açıklandığı gibi, bu haklar insanın insan olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilmez haklardır ve her türlü sosyal politika, kamusal yarar ya da

başka bir ahlaksal veya siyasal kaygının üzerinde yer alan bir değeri temsil ederler. Bu haklar, hem devlete hem de özel kişilere ve örgütlere karşı ileri sürülebilir. İnsan hakları kavramı, insanların kendilerini gerçekleştirmede ve yeteneklerini geliştirmede özgür oldukları bir dünya tasavvurunu temel alır. Bu anlamda ideal bir dünyada insan haklarının yanı sıra kadın haklarını, çocuk haklarını, vb. ayrıca tartışmaya gerek duymayacaktık; çünkü insan hakları erkek ya da kadın, çocuk ya da yetişkin herkes için geçerli olacaktır. Oysaki böyle bir ideal dünyada yaşamadığımız açık ve dolayısıyla da hakların somut olarak belirlenmesine ve güvence altına alınmasına ihtiyacımız var.²⁵²

Eşitsiz ve hiyerarşik toplumda eşitlik, ancak yasalar önündedir. İnsan hakları söyleminin temel aldığı insan soyutlamasının ardında, aslında, iktidar ilişkileri içinde egemen olanı temsil eden somut bir insan vardır. Bu insan, herhangi bir insan varlığı değil; beyaz, burjuva ve aynı zamanda erkek olan bir insandır!

Kadınlar, çok uzun bir süre ve çoğu yerde hala insan haklarından eşit biçimde yararlanmadılar; çünkü bildiğimiz tarih boyunca hiçbir zaman dünyayı erkeklerle eşit biçimde paylaşmadılar. Bu eşitsizlik, yoğunluk ve biçim açısından toplumdaki topluma, dönemden döneme farklılıklar gösterse de özünde değişmedi. Ataerkillik ve erkek egemenliği, eski Mezopotamya'dan bu yana, farklı toplumsal yapılara eklenerek varlığını sürdürmek konusunda inanılmaz bir başarı gösterdi. Kadınlar ve erkekler arasında varolan ve kendi başına bir eşitsizlik ilişkisi içermeyen bir farklılığın (biyolojik farklılık) toplum ve kültür içerisinde eşitsiz, hiyerarşik bir farklılığa dönüştürülmesiyle, bugün "toplumsal cinsiyet (gender)" olarak kavramsallaştırdığımız verili (ataerkil) kadın ve erkek tanımları ortaya çıkar.²⁵³

Kadının insan hakları kavramı özellikle 19. yüzyılda büyük önem kazanmıştır. Dünya genelinde çok çeşitli kurum ve kuruluşlar kadınların karşılaştığı sorunların ve ayrımcılığın giderilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Eskiçağdan günümüze, kadınların haklarıyla ilgili belli başlı sorunlar şunlardır:

1. Evde, toplumda, iş ve çalışma hayatında kadınlara yönelik olumsuz ayrımcılık yapılmaktadır.

²⁵² Berkay Fatmagül, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları no 7, s. 1.

²⁵³ Age, s. 2.

2. Siyasette ve iş dünyasında, statü mesleklerinde çalışan kadınların oranı gelişmiş ülkelerde bile oldukça düşüktür.
3. Dünya çapında kadınlar, eğitim-öğretim ve sağlık hakkından yoksun veya ikinci planda bırakılmaktadır. Her yıl, yarım milyondan fazla kadın, gebelik ya da doğum sırasında hayatını kaybetmektedir.
4. Birçok devletin hukuki düzenlemelerinde kadın-erkek ayrımı yapılmakta ve özellikle miras hukuku ve medeni hukuk düzenlemelerinde kadınlara olumsuz ayrımcılık uygulanmaktadır.
5. Dünyada birçok bölgede, kadınların eş seçme, evlilik, boşanma ve diğer temel medeni hakları tanınmamaktadır.

Gelişmekte olan bazı ülkelerde namus cinayetleri halen işlenmekte ve normal kabul edilmektedir. Namus cinayetleri özellikle Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerinin kabile hayatı süren toplumlarında yaygındır. Namus cinayeti genellikle İslam ile özdeşleştirilse de bazı Arap ülkelerindeki Dürzi ve Hıristiyan toplumlarında da namus cinayetlerine rastlanmaktadır. Namus cinayetleri en başta zina nedeniyle işlenirken, evlenmek istemeyen ya da boşanmak isteyen, hatta tecavüze uğrayan kadınlar da eşleri veya akrabaları tarafından öldürülebilmektedirler. Bu toplumlarda kadına hak görülen zulüm ve cezalar aynı "suçu" işleyen erkeklere uygulanmamaktadır.

6. Kadınlara yönelik fiziki şiddet ve psikolojik baskı en çağdaş ülkelerde bile tam anlamıyla kırılmamıştır.

Dünyada her 3 kadından 1'i hayatının bir döneminde şiddete maruz kalmakta, her 5 kadından 1'i hayatının bir döneminde tecavüz veya tecavüz girişimi kurbanı olmaktadır. ABD'de her 90 saniyede 1 kadın tecavüze uğrarken, işgal altındaki ülkelerde çok sayıda kadının tecavüze uğradığı İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporlarında yer almaktadır. Kadın cinayet kurbanlarının yüzde 70'i eşleri ya da sevgilileri tarafından öldürülmektedir.²⁵⁴

---

²⁵⁴ Erdermi, Hatice, *Tarihsel Gelişim Sürecinde Kadın Hakları*, www.habercagi.com.

3. Dünyada ve Türkiye’de Kadının Haklar Süreci

Birleşmiş Milletler, cinsiyet eşitliğini gözeten politikaları özetle şöyle ifade etmektedir: “...kadınların ve erkeklerin sorunlarının ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlarda politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesinin bütüncül bir boyutu hale getirilmesini, böylece kadınların ve erkeklerin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir.” Bu tanım bile kadın-erkek eşitsizliğin yaşamın tüm alanlarında ortadan kaldırılmasının hayati önemde olduğunun bir itirafı gibidir.

20. yüzyılın ilk yarısında dahi birçok uluslar arası bildirge ve belge, cinsiyetçi bakış açısını korumaya devam etti ve kadınların özgün haklarını genel bir insan hakları çerçevesinde ele alıncı. Böylece kadın cinsinin yaşadığı özgün sorunların dile getirilmesi, tanınması, çözümler bulunması süreci ciddi biçimde geriledi. Ancak özellikle 1970’lerdeki feminist akımın toplumsal bir harekete dönüşmesiyle birlikte, kadınların özgün sorunlarıyla ilgili bilinç ve duyarlılık artmış ve bunun sonucunda da Birleşmiş Milletler, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ‘ni kabul etmiştir. Böylelikle de uluslar arası hukukta var olan insan hakları belgelerinin, kadınların özgün sorunlarının olmasına rağmen bunları ele almadığı da kabul edilmiş oldu. Bu tarihten sonra da kadının insan hakları kavramı, uluslar arası alanda daha fazla ele alınmaya başlandı.

Ancak maalesef bütün ulusalüstü belgeler arasında CEDAW, kendisine en fazla çekince konulan belgedir. Maalesef Türkiye de çekince koyan ülkeler arasında bulunmaktadır. Yine 1993 yılındaki Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, kadınların insan haklarının tanınması yönündeki diğer bir ileri adımdır. Yine aynı tarihte, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesini kabul etmiştir. Viyana Konferansından sonraki 1995 tarihli 4. BM Kadın Konferansı (Pekin’de gerçekleşmiştir) ise, kadın haklarını insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve özgünlüğünü kabul etmiştir. Böylelikle kadının insan haklarını, uluslararası hukukun ve idari mekanizmanın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.

Türkiye açısından da Cumhuriyetin kuruluşu, hem Halifeliği kaldırdı ve hem de hayatın her alanının laikleştirilmesi sürecini başlattı. 1926’da Medeni Kanununun kabul edilmesiyle birlikte ailenin laikleştiğini erkeğin çok eşliliğinin kaldırıldığını görüyoruz. Yine bu Kanunla birlikte resmi nikah zorunlu hale getirildi ve her iki ebeveyne de velayet hakkı tanınarak, mirasta eşitlik sağlanarak kadının toplumsal statüsünde ciddi değişikliklere gidildi.

Ancak Cumhuriyet sürecinde kabul edilen yasaların cinsiyetçi kalıpları tekrarladığını vurgulamak gerekir. Bu da Cumhuriyet olsa da ataerkillikten, erkek egemenliğinden vazgeçilmediğini göstermeye yarar. Yine Cumhuriyet sonrası tek partili rejim süresince devlet, otoriter özünü ağırlaştırmış ve “kadın”ı kendi amaçları için sınırlarken, özerk bir kadın hareketinin oluşumunu engellemiştir. Cumhuriyetin resmi ideolojisi, kadınların kamusal alana çıkmalarından, meslek sahibi olarak ev dışında çalışmalarından yanaydı. Ama dönemin kadın konusundaki algılamasına biraz daha yakından bakıldığında, gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında, toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık olmadığı görülür. Kemalist erkeklerin hayalindeki “yeni kadın”, “ailevi, içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan” bir kadındı. Kadının en belirgin meziyeti, fedakarlığı ve feragatiydi. Erkeklerin bu konudaki açık sözlülükleri, sorgulanmayan bir egemenlik ve iktidar konumuna özgü cüreti yansıtmaktadır. *“Bize göre kadın ne kadar diğer mevcutlar için fedakar olur, ne dereceye kadar bir erkeğin hayatta başarısını temin eyleyecek ihtiras ve kuvveti verebilir ve çocuğu için bir muhabbet ocağı haline gelebilirse, o kadar mesut, cemiyetin kuvvet ve ahengi de o nisbette ziyade olur”*.²⁵⁵

Türkiye’de ilk dönemde daha çok kadınların eğitim hakkı ile ilgili olarak yapılan düzenlemeler, Avrupa’da yaklaşık aynı yıllarda gerçekleştirilen reformları çok kısa bir zaman aralığıyla izlemiştir. Örneğin (meslek ve eliş okulları dışında) kızlar için ilk devlet liseleri Prusya’da 1872’de, Fransa’da 1880’de açılmışken Osmanlı Devletinin ilk kız idadisi (lisesi) de 1880’de açılmıştır. Viyana üniversitesi ilk kız öğrencisini 1897’de,

²⁵⁵ Köksal, Duygu, *1930’lar 40’larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus*, Toplumsal Tarih, Mart 1998, sayı 51, s. 39 ve ayrıca Köksal, Duygu, ‘İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun Çocukluğu’, Toplumsal tarih, Mart 1997, sayı 40. Bu konuda ayrıca Prof. Bertay, *Fatmaül*, “Yeni Kimlik Arayışı”, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa’nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Bilanço 1923-1998: TC’nin 75 Yılına Toplu Bakış*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt 2.

Sorbonne 1899'da, Alman üniversiteleri 1895 ile 1905 arasında kabul etmiş iken, İstanbul Darülfünun'unda karma öğretim 1914-1921 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Kadınların özel hukuktaki konumuna ilişkin reformlar Türkiye'de II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiş, çok eşlilik ilk kez 1917'de çıkarılan bir yasayla Avrupa normları doğrultusunda düzenlenmiştir. Özel hukukta kadın-erkek eşitliği (bazı istisnalarla) 1926 tarihli Medeni Kanun'la gerçekleşmiştir. Kadınların siyasi ve mesleki yaşamda hak iddia etmelerinin örneklerine 1908-1914 yıllarından itibaren rastlanırsa da, bu alanda önemli gelişmeler ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşme fırsatını bulmuştur.

Kadınlara oy hakkı veren ilk ülke olan Finlandiya'dan (1906) sonra, 1917'de Rusya, 1918'de İngiltere ve Kanada, 1919'da Almanya ve Avusturya, 1920'de ABD ve Macaristan, kadınlara oy hakkı tanımıştır. Türkiye'de ise kadınlar, gerçek siyasi seçimlerin henüz yapılmadığı bir dönemde, 1930 ve 1935'te bu hakka kavuşmuştur.

4. Kadınların Toplumsal Mücadelesi ve Tarihe Mal Olmuş Kadın Eylemleri

Kadınların, siyasal ve toplumsal mücadelesi, esas olarak, 18. yüzyılda başladı; nitekim, kadının eşitsiz konumunun bilincine varıp bunun değiştirilmesi için mücadele etmek anlamına gelen feminizmin doğuşu da bu döneme rastlar. Feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Ama burada kalmaz; bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına uzanır. Kadınların ezilmesi ve onlara karşı ayrımcılık uygulanması, bilinen tarih boyunca hep vardır ama yine bilinen tarih boyunca bu ezilmeye karşı sistemli bir karşı çıkışı her zaman göremiyoruz. Çünkü, gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür önkoşulların var olması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler. Batı'da bu önkoşulların ipuçları 17. yüzyıldan itibaren

kendisini göstermeye başlar ve daha önceki feminist yapıların ötesine geçen sistemli bir feminist teorinin doğuşu da 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenir.²⁵⁶

Gerçekten de modern bir felsefi hareket olan feminizm; kadınlara karşı yapılan adaletsiz uygulamalara, ayrımcılığa tepki olarak ortaya çıktı. İlk nüvelerini 18. ve 19. yüzyılda gördüğümüz feminist hareket; süreç içinde, toplumların geçirdikleri evrimlere göre değişime uğradı ve türlere ayrıldı.

Ataerkil karakterli gelenekler manzumesi ve önkabuller, dini inanç sistemlerinden modern düşünce akımlarına kadar farklı düzlemlerde, kimi zaman belirgin kimi zaman zımni olarak varlığını hale sürdürmektedir. Kadının kamusal alanda görünür olması, kadim Yunan'da da modern toplumda da değişen dozda tehlikeli addedilmiştir. Öyle ki demokrasi kuramının belki de ilk temel metni olan Perikles'in cenaze töreni söylevinde, kadınlara 'yaradılışlarının çizdiği sınırlar içinde' kalmaları öğütlenmektedir. Söylevde yer alan 'kadınların isimlerinin erkeklerin arasında mümkün olduğunca az anılması' vurgusu ise doğrudan kadınların 'kamusallıktan uzak kalması gereğine' duyulan inanç ile ilgilidir.

Kadını, doğaya ve 'onun buyurduğu biyolojik kaidelerin izdüşümü' olarak telakki edilen özel alana hapsetmek ve kamusal olana eril bir sıfat eklemek, dini dogmatizmin savunduğu bir ilke olarak semavi dinlere de yansımıştır. Ortaçağ Hıristiyan pratikleri ve cadı avları, İslami yönetim prensiplerinin ve pratiklerinin cinsiyetçi özü, kadını 'fitne' unsuru olarak nitelendiren ataerkilliğin temel argümanını had safhaya taşımıştır. Kapitalistleşme süreci ile birlikte mülkiyet ilişkilerinde ve iktidar anlayışında önemli bir değişim yaşanmıştır. Siyaset ve ekonomi, dinsel zeminden dünyevi çizgiye çekilmiş ve belirginleşen sınıflararası ilişkiler, yeni bir toplumsal formülasyona işaret etmeye başlamıştır.²⁵⁷

Kadınlar, daha en başından, Fransız Devrimi'nin "İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi"nde sözü edilen "insan ve yurttaş" kavramının, kendilerini kapsamadığının farkına vardılar. Devrime etkin olarak katılan kadınlardan Olympe de

²⁵⁶ Berktaş, Fatmagül, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları no 7, s.4.

²⁵⁷ Öztan, Güven G., 02.02.2006, www.radikal.com.tr

Gouges işte bu yüzden 1791’de “Kadın ve Yurttaş hakları Bildirgesi”ni ilan etti ve yine o nedenle “kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkıştığı için(!)” devrimci mahkeme tarafından giyotine gönderildi! Ondan çok önce, İngiltere’de bazı kadın yazarlar, insanların koşulsuz var olduğu öne sürülen doğal haklarından nasıl olur da kadınların yararlandırılmadığını sormaya başlamışlardı. 1700 yılında yazan Mary Astell, “eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da bütün kadınlar köle doğuyor? Çünkü kadınlar, erkeklerin tutarsız, belirsiz, bilinmeyen, keyfi iradelerine tabi olduklarına göre, bu, kölelik durumu değil de nedir, diye isyan ediyordu. Mary Wollstonecraft, eğer modern dünya zorbalıktan arındırılacaksa yalnızca “kralların ilahi hakları”na değil; “kocaların ilahi hakları”na karşı çıkmak gerektiğini söylüyordu.²⁵⁸

İnsanlığın geçirdiği evrimsel süreç içinde, geçerli olan üretim ilişkileriyle beraber yeni çelişkilerin ortaya çıktığını görüyoruz. Eğer üretim ilişkisi değişirse çelişkinin boyutunun da değişeceği de açıktır. Benzer şekilde, toplumsal mülkiyetin özel mülkiyete dönüşmesi ile topluma ait çelişkilerin de değiştiği görülmüştür. Üretim ilişkilerinden etkilenen kadın mücadelesi, sosyoloji, politik akım ve etik alanlarından oluşmuş, temelini de kadın özgürlüğüne dayandırmıştır. Feminizm, böylelikle, anaerkil toplumdaki ataerkil topluma kadar kadının yaşamış olduğu ezilmişliğin karşısında durur. Feminist teori, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğasını anlamayı amaçlar ve toplumsal cinsiyet politikaları, iktidar ilişkileri ve cinsellik üzerine odaklaşır.

Feminist hareket, sınıfsal baskının kadın-erkek üzerindeki yaptırımının karşısında duran, aynı zamanda kurtuluşun kadın-erkeğin eşit haklara sahip olmasından geçtiğini öne süren bir temele sahiptir. Kökleri antik çağ Yunan Pitagorasçılığına dayanmaktadır. Feminizm hareketinin başlangıcı kapitalizmin geliştiği dönemlere denk gelmektedir ve yukarıda da belirtildiği gibi Fransız devrimi dönemlerinde de yaşam kazanmıştır. Gelişen kapitalizmin işgücüne ihtiyaç duyduğu kadının, evinden çıkıp toplumsal üretimde yer almaya başlamasıyla birlikte, binlerce yıllık ezilmişliğe, aşağılanmaya, toplum içindeki eşitsizliğe kitlesel bir başkaldırıya da başlar.

Bu süreçte feminist hareketin talepleri şöyledir:

²⁵⁸ Berktaş, Fatmagül, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları no 7, s. 6.

- Evliliğin kurulması, biçimlendirilmesi ve sona erdirilmesinde eşit hakka sahip olunması,
- Kadın ve erkeğin çocuklar üzerinde eşit söz/velayet hakkı,
- Her iki cins için bir tek cinsel ahlak (çok eşliliğe son),
- Kadının kendi mülkiyeti, geliri ve kazancı üzerinde özgürce kullanma hakkı,
- Kadının meslek öğrenimi ve mesleki çalışma özgürlüğünün koruma altına alınması,
- Toplumsal yaşamın tüm alanlarında kadınla erkeğin eşit haklara sahip olması.

Kadının, tarihsel süreç içerisinde birçok alanda tavrını geliştirerek 'biz varız' dediği tarihi olaylardan bazıları şöyledir:

- 5 Ekim 1789; Fransa'da küçük bir kız tarafından ekmek ayaklanması davul çalarak başlatıldı ve daha sonra sayıları artan büyük bir kadın kalabalığını peşinden sürükledi.
- 21-22 Ekim 1789; Fransa'da Versailles'teki ekmek ayaklanmasının başını kadınlar çekmiştir.
- 25 Şubat 1793'de Fransa'da aralarında çok sayıda (sabun fiyatlarından şikayetçi olan çamaşırcı) kadının bulunduğu işçiler, dükkanları bastı. Talepleri dükkan sahiplerinin yiyecek maddelerini kendilerinin saptadığı fiyatlardan satmasıydı.
- 15 Eylül 1845; çalışma haftasının 6 güne, çalışma gününün 10 saate indirilmesini talep eden Batı Pensilvanya'daki iplik fabrikasında çalışan 1500 kadın işçi grev gerçekleştirdi.
- 14-15 Temmuz 1848; Amerika'da feminizm bir hareket olarak ilk toplantısını yaptı.
- 1864'de Uluslararası İşçi Birliği (I Enternasyonal) kuruldu Genel Konsey kadınların da üyeliğe kabul edilmesini onayladı.
- 1866'da Amerika'da, Ulusal Emek Birliği kuruldu. Bu birlik, eşit ücret ödenmesi ve kadınların lider konuma gelmesini ortaya atan ilk örgütlenmeydi
- 10 Nisan 1871'de, Paris Komünü, halkın davasını savunurken öldürülen bütün yurttaşların meşru ya da gayrimeşru çocuklarına aylık bağlanmasını kararlaştırdı.

- 1874’ de Kregel Mskaya fabrikasında kadınlar aktif rol oynadılar.
- 1889’da Londra’da May&Briant için çalışan 700 kibritçi kadın işçi, niteliksiz işçiler arasında sendikalaşmayı başlatan bir kıvılcım oldu.
- 1888–1889 yıllarında sendikalara binlerce kadın katıldı
- 1895’de Clara Zetkin, SPD’nin ulusal sekreterliğine seçildi.
- 1 Mayıs1900’de İngiltere’de kadınların oy hakkı için Lancashire’de dilekçe kampanyası başlatıldı.
- 18 Mart 1901’de 29 bin 359 kadının imzası bulunan dilekçe Avam kamarasına verildi.
- 1905’de Rusya’da; Moskova, Petersburg, Minsk, Yamta, Saratov, Vilna ve Odessa’da ilk kez kadın hakları mitingleri düzenlendi.
- 1906’da Londra’da ilk oy hakkı gösterisi yapıldı.
- 1907’de Stuttgart’ta 15 ülkeden 59 kadının katıldığı ilk Sosyalist Kadınlar Uluslararası Kongresi toplandı.
- 1908’de Almanya’nın tümünde kadınların siyasi partilere üye olmasını kabul edildi.
- 15 Temmuz 1908’de Londra’daki oy hakkı gösterisine 20 bin kişi katıldı.
- 19 Temmuz 1908’de İngiltere’de Manchester Heaton Park’ta 150 bin kişilik bir gösteri yapıldı.
- Aralık 1908’de Birinci Tüm Rusya Kadın Kongresi toplandı.
- 21 Haziran 1909’da Londra’da 500 bin kişinin katıldığı kadınlara oy hakkı için gösteri yapıldı.
- 1910’da Kopenhag’da İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Kongresi toplandı. Bu kongrede Clara Zetkin 8 Mart’ın Uluslararası Kadınlar günü olarak benimsenmesini önerdi.
- 1911 yazında İngiltere’de 21 fabrikasında 15 bin örgütsüz kadın işçi, greve gitti ve böylelikle 18 fabrikada örgütlenme hakkını kazandı.
- 1913 yazında Rusya’da, Paliya tekstil fabrikasında çoğu kadın 2000 işçi, ücret artışı, ücretli hamilelik izni, çamaşırhane gibi taleplerle greve çıktı.
- 1913’de Moskova’da Grisov fabrikasındaki kadınlar, fabrika yönetiminin cinsiyetçi tutumunun değişmesi, küfürün yasaklanması ve kadınlara kibar davranılması için grev yaptılar.

- 1913'de Rusya'da ilk defa kadınlar günü kutlandı.
- Mart 1915'de Clara Zetkin ve Rosa Lüksemburg Bern'de savaşa karşı Uluslararası Kadın Konferansını düzenledi.
- 1917'de Ekim Devrimi Petrograt'lı kadın işçiler tarafından başlatıldı.
- 1918'de İngiltere'de 21 yaşına basan her erkek, 30 yaşına basan her kadın oy hakkı kazandı.
- 1920 Moskova'da Birinci Uluslararası Kadın Komünistler Konferansı yapıldı.
- 1928'de İngiltere'de kadınlar da erkekler gibi 21 yaşında oy hakkı elde ettiler.
- 5 Aralık 1930 Anayasa değişikliği ile kadınlara yerel ve genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanındı.
- 1962 İngiltere'de 200 bin kadını temsil eden 19 sendika, işverenle eşit ücret sözleşmesi yaptı.
- 1969'da İngiltere'de kadın sendikacıların desteklediği eşit ücret gösterisi düzenlendi.
- 1968–78 yılları arasında birçok alanda kadınların ücretleri 3 kat ile 7 kat arasında artış gösterdi.
- 1970'de Londra'da gece temizlik işçileri sendika için mücadele ettiler
- 6 Mart 1971'de İngiltere'de Uluslararası Kadınlar Günü kutlandı. Talepleri, eşit ücret, eğitim ve iş olanağı, serbest doğum kontrolü, kürtaj ve 24 saat kreşti.
- 1972'de İngiltere'de Chiswick'te, dayak yiyen kadınlar için ilk sığınma evi kuruldu.
- 1972'de İngiltere'de Goodman'da çalışan kadınlar eşit ücret için grev yaptılar.
- 1973'de İngiltere'de çoğu kadın yüzbinlerce hastane işçisi, ilk ulusal grevlerini yaptılar.
- 1973'de İngiltere'de çorap fabrikasında çalışan Asyalı kadınlar, ırk ayrımına karşı gösteri yaptılar.
- 1973'de Amerika'da kürtaj yasallaştı.
- 1974'de İngiltere'de ilk lezbiyen feministler konferansı 300 kişiyle toplandı.
- 1975'de İngiltere'de eşit ücret için Heywood'da kadınlar 11 hafta grev yaptı.

- 1975 Haziranında İngiltere’de kürtaj düzenleme yasasında yapılacak değişikliğe karşı Ulusal Kürtaj Kampanyası kapsamında 40 bin kadın ve erkek gösteri yaptı.
- 31 Ekim 1979’da İngiltere’de 80 bin civarında kadın ve erkek, TUC’un da desteğiyle kürtaji sınırlayan yasa tasarısını protesto yürüyüşü düzenledi.
- 27 Mayıs 1983’de Türkiye’de kürtaj yasallaştı ancak evli kadınlar kürtaj olabilmek için kocalarından izin almak zorundaydılar
- 17 Mayıs 1987’de İstanbul’da 2 binden fazla kadın, dayağa karşı kampanya kapsamında bir yürüyüş düzenledi....

Bütün bunlar, feminizmin geliştiği 18. ve 19. yüzyılda kadınların toplumsal mücadelede ne kadar aktif bir rol aldığını gösteren örneklerdir.

5. Bir Sivil Toplum Hareketi Olarak Feminizm

Feminizm, temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan siyasi bir harekettir. Kadın-erkek arasındaki ilişkiyi aile, eğitim, iş dünyası, siyasi hayat, kültür ve tarihe kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde sorgular. Feminizmi, genel bir tasnif ile “kadın hakları hareketi” ile “kadının kurtuluşu hareketi” olarak ikiye ayırmak mümkündür.²⁵⁹ Kadın hakları hareketi olarak feminizmin çok uzun bir geçmişi vardır. Tarihçesini İngiltere’deki Sanayi Devrimi arifesinde kadının aleyhine ortaya çıkan yeni topluma kadar götürmek mümkündür. Bu çizgide oy hakkı mücadelesi ve kadının eğitim ve çalışma alanına girmesi için verilen yoğun mücadele örnek olarak verilebilir (*bakınız, yukarıda 108-111 arasında tarihten örneklere*). Bu eğilimin temel amacı, kadın için hayatın her alanında eşit haklar elde etmektir. Oysa 1960’dan sonra gelişen ve radikal post-modern feministlerin argümanları ile şekillenen kadının kurtuluşu hareketi, eşitliği reddetmekte ve temel amacını kadını ataerkil toplumun baskısından kurtarma olarak tanımlamaktadır.²⁶⁰

Ancak feminizmin esas gelişme noktasını, 1960 öğrenci hareketleri oluşturmuştur. Hareket içinde başka amaçlara hizmet ettiklerini düşünen bazı kadınlar, ikinci feminist dalgayı ortaya çıkarmış ve farklı amaç ve söylemlerle bugün değişik ülkelerde sayısı

²⁵⁹ Özbaş, Okan, *Sivil Toplumda Kadının Rolü*, Ankara 2008, sf. 22 ve Rosemaria Tong, *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction*, Westview Press, London 1989.

²⁶⁰ Age, s. 22.

binlere ulaşan grupların ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir. Bu tarihten sonra feminizm, hem teorik tartışmalarla hem de fiilen gerçekleştirdiği siyasi eylemlerle gelişme göstermiştir. Kürtaj hakkı, feminist eylem ve kampanyaların merkezi kavramı olmuştur. Bu, aynı zamanda, ataerkil ideolojiye karşı savaşmanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Teorik alanda da cinsiyet ayrımı konusundaki argümanlar, yoğunluk kazanmıştır. Cinsiyet ayrımının analitik bir kavram olarak ele alınmasını, feminist kadınları antropolojik çalışmalara da yöneltmiş ve her kültür ve sosyal kontekstin kendi parametreleri ile uyumlu cinsiyet farklılığı oluşturduğu yönünde argümanlar geliştirmelerine yol açmıştır. Kadın ve erkeğin psikolojik ve davranışsal olarak farklı oldukları, ancak bu farklılığın temelinde onların yetişme dönemi olduğu varsayımı üzerinde hararetle durulmuştur.²⁶¹

Feministler son zamanlarda dikkatlerini toplumsal analizden söylem analizine, iktidarın kendisinden, kendilerinin temsili haklarına yönelterek postmodernistlerle bir bağ kurmuşlardır. Bunların elinde feminizm, teori olmaktan çıkıp kendisini siyasi bir hareket olarak kabul ettirme yoluna girmiş oldu. Bu süreçte feministler, kadın ve erkeğin kadın hakkındaki düşünce modüllerini değiştirme, bilinç yükseltme, alternatif yaşam, kültür ve kurumlar oluşturmayı içeren yeni yeni politikalar oluşturmuşlardır.²⁶²

Paul Wilkinson'a göre, bir sosyal hareketin varlık sebebi, bilinç oluşturma, normatif vaatler geliştirme, dominant kurumlara karşı eylemler teşvik etme ve bu amaçla yaygın katılım sağlamakta yatmaktadır.²⁶³ Kadınların son yıllardaki kolektif faaliyetlerinde cinsiyet, hak, eşitlik, dışlanma, kurtuluş ve özgürlük gibi kavramlar önemle gündeme gelmiş oldu. Bu anlamda feministler, resmi ideoloji ve öğretilere karşı alternatif üretmede en önemli rolü üstlenmişlerdir. Sadece bunu başarmakla kalmamış, aynı zamanda bireysel düzeyde insanlara kendilerini yeniden tanımlama ihtiyacını hissettirmişlerdir. Feminizm, bu yönüyle, sivil toplumun öncü cephelerinden birini oluşturan politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların sivil toplumun gelişimine ve devamlılığına katkıda bulunan sonuçları üç aşamada görülmektedir: Birincisi, kürtaj gibi bazı kavramları arka sokaklardan almış ve kamuoyunda tartışılır hale getirmiştir.

---

²⁶¹ Age, s. 99.

²⁶² Age, s. 24.

²⁶³ Age, s. 24.

İkincisi, cinsiyet gibi toplumsal yaşamdaki derin ve köklü sosyal kurumları sorgulamış ve bunları yeniden tanımlama yoluna gitmiştir. Son olarak da bir baskı grubu olarak, siyasi partiler ve hükümetler üzerinde baskı unsuru oluşturarak kadınların lehine kararlar alınmasını sağlamıştır. Bunun açık örneği ise Avrupa'da kabul edilen kürtaj yasalarıdır.²⁶⁴

Kadın hareketlerinin geliştirdikleri politikaları göz önünde bulundurarak bir sınıflama yapılırsa, feminizmin üç farklı alan ve söylem ile sivil toplum gelişime katkıda bulunduğu görülür: Eşitlik, farklılık ve kamusal otonomi.

Feminizmin sivil haklar üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Feminizmin batı toplumlarında kadınlara oy hakkı, daha eşit ücret, "hata aranmayan" boşanma hakkı, çocukları babalarından uzak tutma hakkı, güvenli kürtaj elde etme hakkı, kadınların kendilerini tecavüzle suçladıkları erkeklerden uzak tutma hakkı, Amerika'da herhangi bir üniversiteye kabul edilme hakkı gibi hakların yürürlüğe koyulmasında büyük etkisi olmuştur.

Özellikle 1970'li yıllarda, yeşil politik hareketin ilk ortaya çıkışında feminizm bir tür bileşen değil idiyse bile, hareketin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Hem düşünsel olarak, hem de bireyler olarak feministler, yeşil hareketin ortaya çıkmasında ve ilerlemesinde yoğun emek harcamışlardır. Örneğin Petra Kelly bir feministti ve böyle pek çok isim vardı. Türkiye'deki yeşil hareket içerisinde de böyle bir damar olmuştur. Ancak Feminist hareket kendisini biraz bu tür karma politikaların üstünde ya da dışında kabul etmek istemiştir.²⁶⁵

Yine Türkiye açısından, tarihsel süreç içindeki gelişimleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında şöyle bir manzara çıkar karşımıza: 1800'lerin sonlarında sürdürülen modernleşme çalışmalarının sonucunda, Osmanlı'da modern eğitim kurumlarında eğitim görmüş, okuyan, yazan, çizen bir kadın kitlesi gelişmiştir. Bu kadınlar içinde bir takım dernekler ya da vakıflar kurarak hizmet üreten, ya da kadın

²⁶⁴ Age, s. 24

²⁶⁵ Şahin, Ümit, Özkan, Dilek, *Üç Ekoloji*, Yaz-Güz 2004.

hakları yönünde mücadele eden çok sayıda kadın olmuştur. Yine Osmanlının son döneminde çok etkin ve aktif bir kadın kuşağı vardır. Fatma Aliye, Nezihe Muhittin gibi kadınlar gerçekten entelektüel olarak çok güçlü kadınlardır. Bunlar hem Kurtuluş Savaşında yer almış, hem de kadın hakları yönünde mücadele etmişlerdir. Osmanlı son dönem kadın hareketini oluşturan kadınlar, Cumhuriyet kurulduğunda da biraraya gelerek bir parti kurmuşlardır. Kadınlar Halk Fırkası, CHP'den daha önce kurulmuştur. Ancak partiye izin verilmediği için bunlar Türk Kadınlar Birliğini kurarak, oy hakkı elde edinceye kadar mücadele etmişlerdir. Oy hakkını elde ettikten sonraki süreçte ise Türkiye'de etkin ve aktif bir kadın hareketi uzun yıllar kalmamıştır.²⁶⁶

1980 sonrasına geldiğimizde ise yeniden dikkate değer bir kadın hareketi gelişti Türkiye'de. Kadın hareketi 1990'larda kurumlaşma yoluna giderek çok önemli STK'lar kurdular. Bir bakıma 1990 sonrası kadınların kurumlaşma dönemidir denebilir. KADER, Uçan Süpürge, Başkent Kadın Platformu, Gökkuşağı Kadın Platformu gibi etkin kadın STK'ları oluştu. Bu STK'lar gerçekten sahip oldukları güçten daha fazla etkin olmuşlardır. Örneğin, Hükümetleri etkileyerek Medeni Kanun'da kadınların aleyhine yer alan maddelerin bazılarını değiştirdiler. 2001 yılında kabul edilen yeni Medeni Kanun, ilerici özellikler taşımaktadır. Örneğin malvarlığı rejimi bakımından kadına erkekler aynı hakları vermiştir. Bunda kadın STK'ların rolü çok büyüktür. Bugün geldiğimiz noktada kadınların, Türkiye'de siyaseti daha fazla etkileyen bir role sahip oldukları söylenebilir.

6. Sivil Toplum Örgütleri ve Kadın Temsiliyeti

Devletlerden bağımsız durmayı becerebilmiş ve kendi öz gücüne dayalı olarak toplumsal çalışmalar yürüten STÖ'ler, o toplumun demokrasisini yeşertir ve geliştirirler. STÖ'lerinin bu görevi layıkıyla yerine getirebilmeleri ise hem toplum içinde hem de kendi örgütlenmelerinde demokratik değerleri içselleştirmelerine bağlı olarak gelişir. STÖ'ler, toplum yararına çalışan, kar amacı gütmeyen, gönüllü, sorunların demokratik çözümüne katkı sağlayan, çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişe sahip, bürokratik işleyişten uzak örgütlenmelerdir.²⁶⁷

²⁶⁶ Çaha, Ömer, *Türkiye STK Merkezleri*, www.derneklerdergisi.com

²⁶⁷ Kocacık, Faruk, *Toplumbilim Ders Notları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2003, s.189.

Ancak kadın-erkek eşitsizliğinin son derece vahim bir boyuta ulaşması, kadınların, sosyal faaliyet anlayışından kurtulup, kendi sorunlarını çözme yolunda her alanda örgütlenme, demokrasi, eşitlik ve temsil için güçlenme anlayışına ulaşması gerekiyor.

STK'lara cinsiyet açısından bakıldığında; bir kısmı erkek ve kadınların birlikte yer aldığı (karma), bir kısmı kadınların, bir kısmı sadece erkeklerin, bir kısmı da salt eşcinsellerin oluşturduğu örgütlerdir.

a) Kadın Örgütleri

Türkiye'de kadın hareketinin sivil bir inisiyatif olarak 1980 sonrası ulaştığı hareketlilik, aslında kadın hareketi açısından ilk değildir. Türkiye'de kadın örgütlenmesinin çok uzun bir geçmişi vardır. Kadınlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, haklarını elde etmek, savunmak ve sorunlarına çözüm bulmak için bir araya geldiler. 1908 Jön Türk Devrimi'nden itibaren de, kadınların savunuculuğunu yapan ve kadınlarla ilgili konularda duyarlılık yaratmayı amaçlayan

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti ve feminist olarak adlandırabileceğimiz Osmanlı Müdafaa-i Hukuki Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) gibi pek çok örgüt kurdular.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın yakaladığı modernleşme sürecinin getirdiği yeni toplumun maddi ve kültürel ortamı, Osmanlı'daki kadınları kamusal yaşama çekmiştir. İş yaşamında ve eğitim kurumlarında kısa bir zaman içinde hızlı bir sayısal artış kaydeden Osmanlı'daki kadınlar, basın-yayının yanı sıra kadın konusunu Tanzimat sonrası dönemin hemen hemen tüm düşünürlerinin literatürüne de sokmayı başarmışlardır. II. Meşrutiyet'in göreceli rahat ortamından yararlanan kadınlar, farklı dernekler çatısı altında örgütlenmeye yönelmiş ve yerel taleplerini dile getirirken siyasal iktidar karşısında bir alternatif söylem oluşturmaya başlamışlardır. Siyasal iktidarı, kadınların yeni toplumdaki ihtiyaçlarına karşılık vermek için Medeni Kanun arayışına sokan ve hatta yönetimi, Osmanlı'nın aile konusu ile ilgili kendi özgün Medeni Kanunu olan Aile Hukuku Kararnamesini yürürlüğe koyma zorunda bırakan

kadınlar, tam da güçlü bir yerel hareket oluşturmuşken, tüm Osmanlı ahalisi gibi kendilerini yıllarca süren savaşlar içinde bulmuşlardır. Savaş süresince de aktif olan kadınlar, Cumhuriyet sonrası yeniden örgütlenerek siyasal haklarını elde etme mücadelesine girişmişlerdir. Hatta Cumhuriyet döneminin ilk siyasal oluşumlarından biri olan Kadınlar Halk Fırkasını kurmaya teşebbüs etmişler ve ancak yapılan çalışmalar çok uzun ömürlü olmayıp dönemin feminist akımı, 1935 yılında Uluslar arası Kadın Hakları Kongresiyle kendini sona erdirmiştir.²⁶⁸

Yine Türk Kadınlar Birliği, 1924-1935 döneminde kadınların siyasi haklarını elde etmeleri sürecinde önemli rol oynadı. Ancak resmi tarih anlatımının kadınların kendileri için verdikleri bu mücadelenin üzerini uzun bir süre örtmesi, kadınların kendi tarihlerine sahip çıkmalarını engelleyemedi. Türkiye'nin kadın örgütlenmesi tarihinde en durgun dönem, 1935-1948 yılları arasındır. Kadınların kamusal haklarını elde ettikleri ve bundan böyle reformların takipçileri olacakları savı o kadar kuvvetliydi ki, bu egemen ideoloji, kadınları yeni özgürlükler için mücadele etmekten alıkoymuştu.

1948'den 1970'e kadar kadın derneklerinin sayısında hızlı bir artış gözlemlendi. Ancak birkaçı dışında bu dernekler, kadınların birey olarak güçlenmelerine yönelik olmaktan çok, topluma hizmet ve yardım amaçlı faaliyetler sürdürdüler.

1970-1980 yılları arasında kurulan kadın kuruluşları, bir önceki dönemden farklı olarak, ülkedeki politik hareketlilik doğrultusunda, sol partilerin ve örgütlerin uzantıları olan ve politik amaç güden kuruluşlardır. Bunlardan en önemlisi, 33 şubesi ve 15 bine yakın üyesi ile dönemin en yaygın örgütlenmesini gerçekleştiren İlerici Kadınlar Derneği'dir. İKD, 1975' den 1980' e kadar faaliyet gösterdi; hem kadın sorununa, hem de genel siyasal mücadeleye yönelik faaliyetlerde bulundu. İKD, kendini emekçi kadınların örgütü olarak tanımladı. Kampanyalar, çeşitli eğitim programları, örgütlenme ve dayanışma çalışmaları yaptı.

1980'den sonra başlayan ikinci dalga Kadın Hareketi içinde kadınlar, özgürlük taleplerini yükselttiler. Feminizmi bedenlerine, emeklerine ve kimliklerine sahip çıkma

²⁶⁸ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996.

mücadelesi olarak tanımladılar ve hayatın her alanında cinsiyetçilikle mücadele etmeyi hedeflediler. Bu hareketin ivmesi ile artarda oluşturulan ve pek çoğu feminist özellikler taşıyan kadın örgütleri, ataerkilliği sorgulayan söylemleriyle ve cinsler arası eşitsizliğe karşı çıkan eylemleriyle kadın sorununu Türkiye'nin siyasi gündeminde tutmayı başardılar.

1990'dan sonra kadın hareketinin en temel özelliği ise, kadınların örgütlenme biçimlerindeki çeşitlilik ve kadın sorunlarının çözümüne yönelik yapıcı ve yaratıcı tavır ve kadın örgütleri arasında oluşturulan işbirliğidir. Bugün Türkiye'deki kadın örgütlenmesinde göze çarpan yaygınlığın, çeşitliliğin ve çok boyutluluğun arkasında işte böyle bir zengin tarih yatmaktadır.²⁶⁹

Gerçekten de bu tarihten sonra kadınların örgütlenme biçimlerinde çeşitliliğe, kadın örgütleri arasındaki bir araya gelme olgusuna sıkça rastlanıyor. Kadın hareketliliği salt STK'lar biçiminde değil ancak örneğin çocukları gözaltında zorla kaybedilen Cumartesi annelerinin bir araya gelmesiyle oluşan birlikteliklerle yaşam bulduğunu görüyoruz. Kadınların militarist, yoksullaştırıcı, erkek egemen, cinsiyetçi politikalara karşı, şiddete ve şiddet üreten aygıtlara, savaşa, çatışmaya karşı durması; kendi sorunlarını çözme yolunda da her alanda örgütlenme ve temsil için güçlenme anlayışına ulaşması gerekmektedir.

Kadın örgütlerinden Uçan Süpürge'nin 2003 yılı verilerine göre Türkiye'de 2003'de kadın örgütü sayısı 311 iken, 2005 Ağustos'una gelindiğinde bu sayı 473'e çıkmıştır. Dolayısıyla son yıllarda kadın örgütlülüğü alanında bir artış olduğu söylenebilir. Kadınların ayrıca aşağıda gösterildiği gibi farklı alanlarda örgütlendiğini görüyoruz:

Dernekler: Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (Ka-Der), El Emeğini Değerlendirme Derneği (EL-DER), Van Kadın Derneği, Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Diyarbakır SELİS Derneği, MEYA Kadın Derneği (Silvan), Gökkuşluğu Kadın Derneği...

²⁶⁹ Doğan, Süheyla, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Kadın*, Çanakkale 2004, www.stgm.org.tr

Vakıflar: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, Kadınlarla Dayanışma Vakfı, Ege Kadın Dayanışma Vakfı, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı...

Merkezler: Belediyelere bağlı kadın merkezleri (DİKASUM, EPİDEM, KARDELEN...)

Gruplar: Kızkardeşler Grubu, Anti-militarist Feministler grubu, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar grubu, Küçükkuyu Kadın Dayanışma Grubu, Vakit Geldi Kadın Grubu...

Kooperatifler : Diyarbakır Bağlar Kadın Kooperatifi, Ankara Kırkörük Kadın Koop., Günışığı Kadın Koop., Avcılar Kadın Kooperatifi, Fiskos Kadın Kooperatifi, Filmmor Kadın Kooperatifi, AMARGİ...

İnisiyatifler: İstanbul Bağımsız Kadın İnisiyatifi, Barış İçin Kadın İnisiyatifi...

Platformlar: Başkent Kadın Platformu, Antalya Kadın Platformu, Ekonomik Şiddete Karşı Platform, Medeni Yasa Platformu, TCK Platformu,

Meclisler: Yerel Gündem 21 Kent konseyleri örgütlülüğü içerisinde Kadın Meclisleri (Antalya Kadın Meclisi, Bursa Kadın Meclisi, Diyarbakır Kadın Meclisi...) ile Diyarbakır Kent Kadın Meclisi, Van Kent Kadın Meclisi, Batman Kent Kadın Meclisi gibi meclisler...

E-Gruplar: Kadın Kurultayı, Kurultayilkadım, TCK-Kadın, CEDAW

Şirketler: Uçan Süpürge, Diyarbakır KAMER,...

Hareketler: Demokratik Özgür Kadın Hareketi, Emekçi Kadınlar Birliği...

Görüldüğü gibi bu bileşenlerin bir kısmının tüzel kişiliği varken, bir kısmının da tüzel kişiliği olmamakla birlikte bünyesinde birey olarak kadınlar tek tek varlık gösterirler ya da farklı kurumlar bir araya gelerek Hareket, Platform, E-Grup, Meclis gibi bileşenleri oluştururlar. Bu da kadınların ayrıca kendi özgün örgütlülüklerini yaratmada ulaştıkları ileri bir adıma işaret etmektedir.

b) Karma Örgütler

Kadınlar ve erkeklerin bir arada yer aldığı örgütler, cinsiyet açısından “karma” örgütler diye tanımlanmaktadır. Türkiye’de karma örgütlerde kadınların durumuna bakacak olursak şunları görürüz; genel olarak kadın üyelerin sayısı erkeklere oranla daha düşüktür, yönetim, denetim, disiplin kurulu, delegelik vb. gibi temsiliyet mekanizmalarında ise kadınların oranı daha da azalmaktadır.

Aşağıda bazı karma örgütlerde kadının temsiliyet durumunu gösteren veriler, durumun vahametini açığa çıkartır niteliktedir.²⁷⁰

TMMOB’de Durum:

- 490 bin yeli ve tamamının üniversite mezunu olduğu TMMOB’in toplam üyesinin %27’si kadın iken, karar organlarında sadece %13.5 oranında kadın vardır.
- 52 yaşında olan TMMOB yarım asrı aşkındır erkek genel başkanlar tarafından yönetilmektedir.
- TMMOB bünyesinde kadın üyelere dönük kadın komisyonu veya kadın sekreterliği gibi bir birim yoktur.

Gazeteci Örgütlerinde Durum

- Medya patronlarının ağırlıklı olarak erkek olduğu Türkiye’de çok sayıda kadın gazeteci olmasına karşın, cemiyet, dernek, sendika gibi oluşumlara üyelik ve karar organlarında yer alma konusunda son derece geridirler.
- Kadın üyeler %16 iken kadın yöneticiler %9 oranındadır.

---

²⁷⁰ Age.

BARO'larda Durum

- Son yıllarda baroların kadın komisyonu, kadın hakları uygulama merkezleri gibi birimler, birçok ilde baro yönetimlerinin tutum değiştirmesiyle ya kapatılmış veya işlevsiz hale getirilmiştir.
- Kadın hakları için son derece önemli olan bu birimlerin kurulması ve aktifleşmesi tüzükte yapılacak bir düzenleme ile güvence altına alınmalıdır.
- Barolara kayıtlı kadın avukatların %27'si Barolar Birliğinde yönetici durumdadır.

Tabipler Birliği'nde Durum

- Eğitimdeki fırsat eşitsizliği ve yüksek öğrenime devam etmede daha şanssız olması nedeniyle kadınlar, sağlık alanında hekimlikten çok hemşirelik düzeyinde yer almaktadırlar.
- 2006-2008 dönemi için seçilen 11 kişilik Merkez Konsey üyelerinden sadece biri kadın iken, 2008-2010 dönemi için seçilen MK üyelerinin dördü kadındır.

Bazı Sendikalarda Durum

- DİSK'in web sayfasında kadın başlığına rastlamak bile mümkün değildir. Üyelerin %35'i kadın iken tek bir yönetici kadın yoktur.
- Kadın sendikacılar sadece erkekler tarafından alınan kararların uygulayıcısıdırlar.
- Erkek egemen sendikalarda erkekler, karar ve yetki gücünü kadın meslektaşlarıyla paylaşmak istememektedirler. Bu nedenle kadınların yönetim mekanizmalarına gelmeleri güçleşmektedir.
- Sendikalar içinde kadınların konumunun en iyi olduğu örgüt KESK'tir. Tümünde kadın sekreterliği vardır.

Bazı Derneklerde Durum

- Karma STKlar arasında sayıca en fazla olan derneklerdir. 100 bine yakın dernek vardır. Bir kısmı tabela derneği iken, bir kısmı da lokal-kahvehane gibi derneklerdir.

- Toplumsal ve siyasal yaşamı dönüştürmeye dönük az sayıda etkin ve saygın dernek vardır. Derneklerdeki cinsiyet dağılımı genellikle erkekler lehinedir. Kadınların ağırlıkta olduğu birinci karma dernek ÇYDD; kadın üye oranı %88 ve %78'i de yöneticidir. İkinci sırada da İHD gelmektedir. 29 şube, dört temsilcilik ve 12.000 üyelidir. İHD'deki kadınlar Yönetim Kurulunda % 46 oranında temsil edilmektedir.
- İşveren ve sanayici derneklerinde de erkekler ağırlıktadır: işadamları derneklerinin isminde dahi sorun vardır. Şu anda TÜSİAD'ın Genel Başkanı bir kadın (Arzuhan Doğan Yalçındağ) olmasına rağmen, Derneğin adında İş Adamları sözcüğü geçmektedir.

Bazı Vakıflarda Durum

- TESEV'de 9 kişilik Yönetim Kurulundan sadece biri kadındır
- TİHV, SODEV gibi vakıflarda Yönetim Kurulundaki kadın oranı %20 leri aşmamaktadır. Şu anda TİHV'in genel başkanlığını bir kadının (Prof.Şebnem Korur Fincancı) yürütmesi ileri bir adımken, Yönetim Kurulundaki kadın üye sayısı eşitsizdir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Toplumsal yaşama katılımında geri bıraktıran kadınlar, örgütlenme konusunda da geri bıraktıranlardır. Kadınlar, toplumsal-siyasal yaşamda yer alabilmek, örgütlenebilmek için kendine güvenme, politika oluşturma, bu sürece hazırlanma, mücadele edebilmek için gerekli donanım ve deneyime sahip olabilme açısından erkeklere göre daha geri bir noktadan başlama durumunda kalmaktadırlar. Bu da kadınlar için büyük bir olumsuzluktur.

Eşitliğin NEGATİF tanımı: bütün insanların yasalar karşısında aynı haklara sahip olmasıdır. Eşitliğin POZİTİF tanımı: toplumsal olarak eşitsiz koşullarda yaşayanların eşitlenmesi; toplumsal olanaklardan yararlanmada insanlar arasındaki eşitsizliği gidermek için pozitif ayrımcılık yapmak; aynı konumda olmayan farklı insanlara farklı fırsatlar sunulmasıdır.

Oysa ki en yukarıda Giriş Bölümünde belirtildiği üzere Türkiye’de ciddi manada bir kadın-erkek eşitsizliği vardır. 125 ülke arasında 121. sırada olmak gerçekten de tablonun vahametini açığa çıkartır niteliktedir. Dolayısıyla devlet, sosyal devlet olmanın gereğini yerine getirmek ve eşitliğin hem negatif hem pozitif tanımına uygun acil önlem ve tedbirler geliştirmek durumundadır.

Kadınların STK’lara katılımını engelleyen birçok toplumsal faktör vardır. Kadınlar dışında, toplumun alt sınıfları, kent ve kır yoksulları ile diğer dışlanmış gruplar, farklı etnik, mezhepsel, dinsel kökene sahip kişiler de dışlanmakta ve yeterince STK’larda yer alamamaktadır. Oysa ki siyasal ve toplumsal katılımında eşitlik her sınıf ve kesimden yurttaşın siyasal yaşama katılımı ile mümkündür. Kendi ailesi dışına çıkamayan kadının STK veya kadın örgütlerine ulaşmasının da mümkün olamayacağını görmek gerekir. Zaten şu anda var olan örgütler de, halen kadınları içine almayı ciddi bir öncelik haline getirmemiştir. Bu da “sivil” toplum örgütü olma hassasiyetinin dışında bir durumdur. Cinsler arası eşitliği ve cinslerin eşit temsiliyetini içselleştirememiş bir STÖ, gerçek manada bir toplumsal yapı, “sivil” toplum örgütü olamaz.

Bu ÷lkede ayrımcılığa uğrayan, anayasal kimlik hakkı tanınmayan etnisiteler, mezhepsel ve dinsel farklılıklara sahip olan kadınlar ise her anlamda diğerlerine göre daha dezavantajlı durumdadırlar. Örneğin ana dille öğrenim hakkının sağlanmamasından kaynaklı okuma-yazma oranı daha düşük olduğu için (Türkiye’de %15 kadın okuma yazma bilmezken, bölgede iki kadından biri okuma yazma bilmiyor) çalışma hayatında kadınların aktif olabilmeleri bakımından Kürtlerin yaşadığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri dezavantajlı durumdadır. Öte yandan bu kadınlar, toplumsal mücadele, kimlik ve özgürlük mücadelesi içinde buldukları için ise daha aktif durumdadırlar.

Kadınlar, kendi sorunlarını ancak kendileri çözebilir, yaşadıkları sorunları en iyi kendileri bildikleri için de erkekler tarafından doğru biçimde temsil edilemezler. Bu nedenle de kadının, örgütlü yaşamın her alanında kendisini temsil etmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve ayrımcı cinsiyetçi yaklaşımın elimine edilmesi için hayati önem arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ✓ Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum*
- ✓ Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye*. www.altkitap.com
- ✓ Aliefendioğlu, Yılmaz, *İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*, 1 <http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html>
- ✓ Anabritanica. Meydan Larousse. Felsefe Ansiklopedisi-O.Hançerlioğlu.
- ✓ Anar, Erol, *İnsan Hakları Tarihi*, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000.
- ✓ Arslan, Osman, *Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- ✓ Aslan, Zühtü, *Postmodern Söylem ve İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 56-1.
- ✓ Atack, Iain *Four Criteria of Development NGO Legitimacy*, World Development, Vol 27. ss 855-864.
- ✓ Azaklı, Sedat, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s. 224-230.
- ✓ Bauman, Zigmunt, *Globalization*, London, Polity, 2001.
- ✓ Bayhan, Vehbi, *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul. 1998.
- ✓ Beck, Ulrich, *The Reinvention of Politics*, London, Polity, 1995.
- ✓ Bedük, Aykut, Usta, Sefa, Kocaoğlu, Mehmet, *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyolları*, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 10, Yıl 9, 2006.
- ✓ Belge, Murat, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yayınları, no. 1, 2003.
- ✓ Benhabib, Seyla, *On Hegel, Women and Irony*”, *Feminist Interpretations and Political Theory*, ed. Mary Shanley ve Carol Pateman, Pennsylvania UP, Philadelphia 1991.
- ✓ Bertkay, Fatmagül, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları No 7, 2004.
- ✓ Bostancı, Naci, *Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye, 18, Kasım-Aralık 1997, s181-187.
- ✓ Boztekin, Nihal, *AB Uyum Süreci ve STK’lar*, Tarih Vakfı Yayınları, Haziran, 2004.
- ✓ Chatterjee, Parthe, *The Nation and Its Fragments*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- ✓ Cohen, Jean, *Interpreting the Notion of Civil Society*, in *Toward a Global Civil Society*, Ed. by M. Walzer, 1995.
- ✓ Cohen, Jean. L. ve Arato, A. *Civil Society and Political Theory*. Londra: MIT Press, 1992.
- ✓ Çağıl, Orhan Münir, *İnsan Hakları ve Tabii Hukuk*, İÜHF Mecmuası, Cilt 1-4, İstanbul, 1984.
- ✓ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996
- ✓ Çaha, Ömer, *1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Yeni Türkiye, 18, Kasım Aralık 1997, s, 28-64.

- ✓ Çaha, Ömer, *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine*, Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak - Şubat - Mart 2003.
- ✓ Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, www.fatih.edu.tr/.../Sivil%20toplumla%20ilgili%20makaleler/Feminizm.doc, 03.07.2009
- ✓ Çaha, Ömer, *Feminizm ve Sivil Toplum*, www.fatih.edu.tr-omercaha/Makaleler, 08.07.2009
- ✓ Çaha, Ömer, *Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil toplum*, [www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16\(12-12-2004c\)](http://www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16(12-12-2004c)).
- ✓ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996.
- ✓ Çaha, Ömer, *Türkiye STK Merkezleri*, www.derneklerdergisi.com, 18.07.2009
- ✓ Çarıkçı, İlker Hüseyin & Acar, İbrahim Atilla, *STK Stratejik Yönetim ve Yeni Yönelimler, Yeni Projeksiyonlar*, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Sayı, 26, s. 17-21.
- ✓ Daver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara. 1993.
- ✓ Diamond Larry. *Toward Democratic Consolidation*, Rethinking Civil Society, Journal of Democracy, July 1994.
- ✓ Doğan, İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Devlet Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.
- ✓ Doğan, Süheyla, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Kadın*, Çanakkale 2004, www.stgm.org.tr, 08.08.2009
- ✓ Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- ✓ Duman, Fatih, *Sivil Toplum*, Türköne, Mümtaz' Er (Ed.), Siyaset, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ✓ Ebenstein, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, 2001.
- ✓ Edwards, M. *Civil Society*. Oxford: Blackwell, 2004.
- ✓ Ehrenberg, J. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York: NYU Press, 1999.
- ✓ Ercan, Hülya, *Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt : 26 No:1 Mayıs 2002.
- ✓ Erdem, Fazıl Hüsnü, *İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış*, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003.
- ✓ Erdem, Fazıl Hüsnü, *Türkiye'de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi* - Bu bildiri, 14-15 Aralık 2002 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen "Mazlum-Der İkinci İnsan Hakları Kongresi"nde sunulmuştur.
- ✓ Erdemir, Hatice, *Tarihsel Gelişim Sürecinde Kadın Hakları*, www.habercagi.com, 11.08.2009
- ✓ Erol, Merve, Ed. *Türkiye'de Hak Temelli STK'lar Sorunlar ve Çözüm Arayışları* www.stgm.com.tr, 11.08.2009
- ✓ Erözden, Ozan, *STK'lar ve Hukuki Çerçevde Yenilik Talepleri*, Merhaba Sivil Toplum!, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 1998.
- ✓ Faruk Kocacık, *Toplumbilim Ders Notları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2003, s.189

- ✓ Giddens, Anthony, *The Third Way*, London, Polity, 1998.
- ✓ Giner Salvador, *The Withering Away of Civil Society*, Praxis International, Vol.5, No.3, 1995.
- ✓ Güldiken, Nevzat, *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996.
- ✓ Habermas, Jürgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. Medeni Beyaztaş), İkinci Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.
- ✓ Havel, Vaclav, *Open Letters*, London, Faber & Faber, 1991.
- ✓ Held, D. ve McGrew, A., *The Global Transformations Reader*, London, Polity, 2000.
- ✓ İnsel, Ahmet, *Kimlikler ve Devletin Hukuku*, Doğu-Batı, Sayı 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-01.
- ✓ Jean L.Cohen & Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory*, MITT, USA. 1992.
- ✓ Kaboğlu, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- ✓ Kalaycıoğlu, Ersin, *Çağdaş Siyasal Bilim: Teori, Olgu ve Süreçler*, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984.
- ✓ Kapani, Münci. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. Bilgi Yayınevi. İstanbul, 1987.
- ✓ Karadağ, Ahmet, *Demokratikleşme ve Sivil Toplum, Liberal Düşünce Topluluğu Örneği*, Sunar, Lütfi (Ed.), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
- ✓ Kaya, Gazanfer, Aslan, Mehmet, *1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1.
- ✓ Keane, John, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çeviren: N. Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- ✓ Keane, John, *Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum İle Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850*, Çev.Levent Köker, Sivil Toplum ve Devlet. Der.John Keane. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- ✓ Keane, John, *Global Civil Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- ✓ Keane, John, *Sivil Toplum ve Devlet - Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, Çev. Erkan Akın v.d., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- ✓ Keyman, E. Fuat, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, 2005, www.stgm.gov.tr, 12.08.2009
- ✓ Keyman, E. Fuat, *Türkiye'de Devlet Sorunu: Küreselleşme, Modernite, Demokratikleşme*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- ✓ Keyman, E., Fuat, *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, s. 15. www.stgm.com.tr, 03.07.2009
- ✓ Keyman, E.Fuat ve İçduygu, A. *Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey, Citizenship Studies*, 7/2, 2003.
- ✓ Keyman, Fuat, *Globalleşme ve Liberal Demokrasi*, Demokrasi Gündemi, Sayı 20, 1994/IV.
- ✓ Kocacık, Faruk, *Toplumbilim Ders Notları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2003.
- ✓ Konrad, Gyorgy, *Antipolitics*, New York, Harcourt Brace Javanovic, 1984.
- ✓ Köksal, Duygu, *1930'lar 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus*, Toplumsal Tarih, Mart 1998, Sayı 51.
- ✓ Kuçuradi, İoanna, *Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları*

- ✓ Kuçuradi, İoanna, *Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşlar*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.
- ✓ Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- ✓ Lipset, Seymour Martin, *Siyasal İnsan*, Çev. M. Tunçay, Verso Yayınları, Ankara. 1986.
- ✓ Meiksins Wood, Ellen, *Sivil Toplum'un Yararları ve Zararları*, Çev., Candan Badem, Dünya Solu, Üç Aylık Sosyalist Çeviri Dergisi, Sayı: 8, Kış-Bahar 1992.
- ✓ Okan Özbaş, *Sivil Toplumda Kadının Rolü*, Ankara 2008
- ✓ Öktem, Niyazi, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, Genişletilmiş 4. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1988.
- ✓ Öndül, Hüsnü, *İnsan Hakları ve İnsan Onuru*, www.ihd.org.tr, 28.08.2009
- ✓ Özbaş, Okan, *Sivil Toplumda Kadının Rolü*, Ankara 2008.
- ✓ Öztan, Güven G., 02.02.2006, www.radikal.com.tr
- ✓ Pelczynski, Aleksander, Introduction, *The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge University Press, London 1984.
- ✓ Ravven, Heidi *Has Hegel Anything to Say to Feminists*, the Owl of Minerva, vol. 19, no.2, Spring, 1988.
- ✓ Rosenblum N. L., ve Post, R.C. *Civil Society and Government*, Princeton University Press, 2002.
- ✓ Sancar, Mithat, *Global Sivil Toplum mu?* Birikim, 130, Şubat, 2000, s. 19-32.
- ✓ Sarıbay, A.Yaşar, *Posmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ✓ Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa. 1998,
- ✓ Scheeter, D. Sovereign States or Political Communities: Civil Society and Contemporary Politics, Manchester, Manchester University Press, 2000.
- ✓ *Sivil Toplum İş Başında*, 2001, s. 2-3. 26 Ekim 2003 tarihinde <http://www.deltur.cec.eu.int/sivil.rtf>
- ✓ Suntinger, Walter, *İnsan Hakları Kavramı*, İnsan Hakları Bülteni, İnsan Hakları Yazıları, Özel Sayı 3, 1998.
- ✓ Şahin, Ümit, Özkan, Dilek, *Üç Ekoloji*, Yaz-Güz 2004.
- ✓ Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1994.
- ✓ Tanör, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- ✓ Taylor, Charles, *Modes of Civil Society*, Public Culture 3 No. 1 1990.
- ✓ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- ✓ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?*, 2005. http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_4.htm (25.07.2005).
- ✓ Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul & Bursa, Alfa Yayınları, 2001.

- ✓ Touraine, Alain , *Demokrasi Nedir?*, Çev. O. Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ✓ Tunçay, Mete, *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar*, Sivil Toplum Dergisi, Yıl : 1 Sayı : 1 / Ocak -Şubat - Mart 2003.
- ✓ Uygun, Oktay, *İnsan Hakları*, Ortak Çalışma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ✓ Üstel, Füsün, *Çağdaş Demokrasi Anlayışı Kültürel Çoğulculuk Üzerine Temellenecek*, Yeni Yüzyıl, 28 Aralık 1994.
- ✓ Wiktorowicz, Quintan., *The Political Limits to Nongovernmental Organizations In Jordan*, World Development. Vol. 30, No. 1, 2002.
- ✓ www.kadinininsanhaklari.org/birlesmis_milletler_kadin_haklari.php, 01.07.2009
- ✓ Yarasimos, Stefanos. *Türkiye 'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim, 2000.
- ✓ Yıldırım, İbrahim, *Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004.
- ✓ Yıldırım, Murat, *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt : 27 No: 2, Aralık 2003.
- ✓ Yıldız, Ö., *GÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı, 6 (1) 2007.
- ✓ Yılmaz, Aytekin, *Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye*, Yeni Türkiye , 18, Kasım-Aralık 1997, s. 86-97.
- ✓ Yılmaz, Murat, *Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleler*, Yeni Türkiye , 18, Kasım-Aralık 1997, s. 368-372.